

Bebyggelsehistorisk tidskrift

Nr 61/2011

I DETTA NUMMER: Humleodling på 1600-talet • Utjordars betydelse för tolkningen av den medeltida agrarkrisen • Landskapsomvandlingen under 1600-talets säteribildning • Köksträdgårdar i historiskt kartmaterial • Djurgårdar i ett långt tidsperspektiv • Landskapskonventionen i Sverige

Bebyggelsehistorisk tidskrift

NR 61 • 2011

ÅSA AHRLAND & ANNIKA BJÖRKLUND (RED.)

Bebyggelsehistorisk tidskrift

REDAKTIONENS ADRESS

Institutionen för ekonomi,
Sveriges lantbruksuniversitet, SLU
Box 7013 750 07 Uppsala

www.bebyggelsehistoria.org
E-post: red@bebyggelsehistoria.org

RECENSIONER

Bo Lundström

E-post:
bo.lundstrom@riksarkivet.se

PRENUMERATION OCH DISTRIBUTION

Swedish Science Press,
Box 118 751 04 Uppsala
Telefon 018-36 55 66
E-post: info@ssp.nu

PRENUMERATION för 2011 kan tecknas genom insättning av 300 kr på plusgiro 489 78 50-6 eller bankgiro 914-4601.

Skriv namn, adress och Bebyggelsehistorisk tidskrift på inbetalningskortet.

LÖSNUMMER och äldre nummer beställs på samma sätt, eller via tidskriftens hemsida på
www.ssp.nu.

Lösnummerpris 175 kr + porto.

© Respektive namngiven författare

GRAFISK FORM, TEKNISK REDAKTÖR
Elina Antell, Uppsala

TRYCK

Exaktaprinting AB, Malmö, 2011

BINDNING

Kristianstads Boktryckeri AB

ISSN 0349-2834

Tryckt med bidrag från Vetenskapsrådet, Stiftelsen Konung Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur och Magn. Bergvalls Stiftelse

Bebyggelsehistorisk tidskrift utges av den för ändamålet stiftade föreningen Bebyggelsehistorisk tidskrift.

Tidskriften utkommer med två nummer per år. Varje nummer redigeras av därtill utsedda redaktörer. Härvid medverkar också tidskriftens redaktionskommitté som innehåller företrädare för en rad ämnen. Recensionsavdelningen i tidskriften handhas av en särskild recensionsansvarig.

Samtliga vetenskapliga artiklar i numret är peer review-bedömda.

Tidskriften är indexerad i *IBA International Bibliography of Art, Art & Architecture Index* samt *Art & Architecture Complete* (innehåller artiklarna i fullängd).

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Åsa Ahrland, SLU, Uppsala, ordf.
Dag Avango, Kungl. Tekniska Högskolan, Stockholm
Annika Björklund, Stockholms universitet
Victor Edman, Kungl. Tekniska Högskolan, Stockholm
Christina Fredengren, Riksantikvarieämbetet, Stockholm
Ingrid Martins Holmberg, Göteborgs universitet
Ulf Jansson, Stockholms universitet
Emilie Karlsmo, Linnéuniversitetet, Växjö, Uppsala universitet
Per Lagerås, Riksantikvarieämbetet, Lund
Bo Lundström, Krigsarkivet, Stockholm
Fredrika Mellander Rönn, NIRAS Sweden AB, Stockholm
Bo Persson, Stockholms universitet
Göran Rydén, Uppsala universitet
Martin Rörby, Stockholm

REDAKTÖRER FÖR DETTA NUMMER

Åsa Ahrland & Annika Björklund

Åsa Ahrland
Avdelningen för agrarhistoria
Institutionen för ekonomi
Sveriges lantbruksuniversitet, SLU
Box 7013 750 07 Uppsala
E-post: asa.ahrland@slu.se

Annika Björklund
Kulturgeografiska institutionen
Stockholms universitet
106 91 Stockholm
E-post: annika.bjorklund@humangeo.su.se

Innehåll

5	Inledning/Foreword av Åsa Åhrland & Annika Björklund
9	Maps, hops and war av Pia Nilsson
22	<i>Uttjardar</i> and the question of deserted farms – a case study of the parish of Svanshals av Olof Karsvall
39	The transition of landownership in Sweden 1562–1654 and its reflection in the agrarian landscape av Clas Tollin
53	Kåhlgårdh medh ett Pärön trä uthi. Lantmäterikartor och <i>Hallands landsbeskrifning</i> 1729 som källa till landsbygdens köksväxtodlingar under 1600- och 1700-talet av Karin Hallgren
68	Power and paradise. Swedish deer parks in a long-term perspective av Åsa Åhrland
IDÉ & DEBATT	
90	Är ett landskap enbart en utsikt? Två frågor i och med införandet av landskapskonventionen i Sverige av Camilla Eriksson & Anders Wästfelt
RECENSIONER	
93	Anna Ingemark Milos, <i>Stockholms stadsbibliotek och Moderna museet</i> av Anders Bergström
95	Stefan Nilsson, <i>Skogsgeografi II – Om odlingslämningar i skogsbygd</i> av Tomas Germundsson
97	Tyke Tykesson & Björn Magnusson Staaf, <i>Malmö i skimmer och skugga: stadsbyggnad och arkitektur</i> av Bengt Wahlgren
99	Hans-Olof Boström, <i>Helgade rum. Kyrkor i Karlstad stift</i> Robin Gullbrandsson, <i>Tusenårigt arv. Skara stifts kyrkor</i> av Ingrid Sjöström
101	Wojtek Jezierski, <i>Total St Gall. Medieval Monastery as a Disciplinary Institution</i> av Peter Ståhl

Inledning

Landskapets historia går som en röd tråd genom artiklarna i detta nummer av *Bebyggelsehistorisk tidskrift*. Materialet i artiklarna bygger på författarnas – alla verksamma inom agrarhistoria vid Sveriges lantbruksuniversitet i Uppsala – presentationer på den internationella landskapskonferensen *Permanent European Conference for the Study of the Rural Landscape* (PECSRL) som hölls i Riga, Lettland i augusti 2010. Flera av bidragen är därför författade på engelska. PECSRL-konferensens fokus är såväl historiska landskap som nutida och framtida landskap. Konferensen har lång historisk kontinuitet och har genomförts i olika delar av Europa ungefär vartannat år sedan slutet av 1950-talet.

Det nu föreliggande numret innehåller fem peer-review granskade artiklar, som alla ger exempel på historisk markanvändning och diskuterar hur makt, ekonomi och samhällsförhållanden har återspeglats i landskapet under olika tidsperioder. Artiklarna använder sig av historiskt källmaterial i analyserna, och många utgår från de geometriska jordebokskartorna från mitten av 1600-talet. Dessa kartor är de äldsta svenska storskaliga kartorna som finns och de ger en detaljerad bild av inägomarken, dvs. tomt, åker och äng, i stora delar av Sverige. Dessa kartor har ofta använts inom historisk-geografisk, arkeologisk och agrarhistorisk forskning. Användningsmöjligheterna har nu förbättrats påtagligt, då samtliga geometriska jordebokskartor har digitaliserats och karttexterna exciperats och gjorts sökbara i en databas på internet via Riksarkivets hemsida <http://www.riksarkivet.se/> (Sveriges äldsta storskaliga kartor). För en utförligare presentation av databasen och de geometriska jordebokskartorna, se artikeln *Sveriges äldre geometriska kartor. Ett världsarv görs tillgängligt* av Clas Tollin & Olof Karsvall under rubriken *Idé & Debatt* i nummer 60 av *Bebyggelsehistorisk tidskrift*.

Numrets inledande bidrag, *Maps, hops and war*, behandlar 1600-talets humleodling och är skriven av arkeologen och agrarhistorikern Pia Nilsson, verksam på UV-Öst i Linköping. Pia Nilsson analyserar variationer i humleodlingens omfattning i olika delar av Sverige med hjälp av geometriska jordebokskartor och diskuterar tänkbara orsaker bakom dessa geografiska variationer. I artikeln diskuteras olika förklaringar till humleodlingens, i vissa fall, storskaliga, närmast kommersiella omfattning.

Den andra artikeln är författad av Olof Karsvall, doktorand i agrarhistoria vid Sveriges lantbruksuniversitet, SLU i Uppsala. Artikeln *Utgjorda and the question of deserted farms – a case study of the parish of Svanshals* diskuterar hur utgjorda skall tolkas och deras eventuella koppling till den medeltida agrarkrisen och ödeläggelse av bebyggelsen. Karsvall använder sig av de geometriska jordebokskartorna för att lokalisera utgjorda i olika byar och jämföra detta resultat med jordeböckerna från 1500- och 1600-talen. Artikeln visar fördelen med att kombinera dessa båda källmaterial för att få en tydligare bild över förändringar över tid med avseende på utgjordarna.

I numrets tredje bidrag, *The transition of landownership in Sweden 1562–1654 and its reflection in the agrarian landscape* diskuterar Clas Tollin, docent i agrarhistoria, landskapsomvandlingen under 1600-talets säteribildning och lyfter fram hur markanvändningen ofta karaktäriserades av kontinuitet snarare än storskalig förändring, trots säteribildningens förändrade ägoförhållanden. Även Tollins undersökning baseras på 1600-talets geometriska jordebokskartor.

I artikeln *Kåhlgårdh medh ett Pärön trä uthi. Lantmåterikartor och Hallands landsbeskrifning 1729 som källa till landsbygdens köksväxtodlingar under 1600- och 1700-talet* undersöker Karin Hallgren, doktorand i agrarhistoria vid SLU, köksträdgårdar i historiskt kartmaterial och i en skriftlig källa: Hallands Landsbeskrivning. Hallgren visar att förekomsten av köksträdgårdar i det historiska kartmaterialet varierar över tid, och geografiskt mellan olika regioner. Även de skillnader som kartmaterialet och det skriftliga materialet uppvisar diskuteras i artikeln. Köksträdgårdarnas användningsområden analyseras och författaren pekar på hur dessa ofta användes för en mångfacetterad kombination av olika typer av odlingar.

I *Power and paradise. Swedish deer parks in a long-term perspective* visar Åsa Ahrlund, forskarassistent i agrarhistoria vid SLU, hur man genom att använda ett långt tidsperspektiv kan analysera djurgårdar som företeelse och diskutera vad dessa parker symboliserade. Författaren lyfter fram de svenska djurgårdarna som en del i ett långt continuum, *en longue durée*, i Asien och Europa med tydliga kopplingar till elitens maktanspråk, men också som representationer av jordiska paradiser, där människor och djur levde i symbios.

Under rubriken *Idé & Debatt* gör Camilla Eriksson, doktorand i landsbygdsutveckling och Anders Wästfelt, forskarassistent i agrarhistoria, båda verksamma vid SLU i Uppsala, ett inlägg med *Är ett landskap enbart en utsikt? Två frågor i och med införandet av landskapskonventionen i Sverige*. Artikeln tar upp införandet av landskapskonventionen och dess konsekvenser för landsbygden. Författarna ifrågasätter definitionen av landskapsbegreppet så som det används i landskapskonventionen och det stora utrymme som ges åt det visuella. En vidare debatt kring ämnet efterfrågas, där demokratiaspekter och utvecklandet av olika metoder för landskapsanalys ges ett större utrymme.

Åsa Ahrlund & Annika Björklund

Foreword

Landscape history runs like a scarlet thread through this issue of *Bebyggelsehistorisk tidskrift*. All the contributors are on the staff of the Swedish University of Agricultural Sciences (SLU), and the material in these articles is based on their presentations at the *Permanent European Conference for the Study of the Rural Landscape* (PECSRL), which took place in Riga, Latvia, in August 2010. This explains why several contributions are in English. The focus of the PECSRL conference is on both historic landscapes and present and future ones. The conference has a long historical continuity and has taken place in various parts of Europe at roughly biennial intervals ever since the 1950s.

This issue of *Bebyggelsehistorisk tidskrift* contains five peer-reviewed articles, all of which provide examples of historical land use and discuss ways in which power, economics and social conditions have been mirrored by the landscape at different points in time. The articles employ historical sources for the analyses, and many of them take the mid-17th century geometrical cadastral maps as their starting point. Those maps are the oldest large-scale Swedish maps in existence, affording a detailed image of infield, i.e. house plots, arable land and meadowland, in large parts of Sweden. They have often been used in historic-geographic, archaeological and agrarian historical research. Their potential usefulness has now been greatly enhanced as a result of all geometrical cadastral maps having been digitised and the map texts excerpted and made searchable in an internet database on the website of the Swedish National Archives: <http://www.riksarkivet.se/> (Sveriges äldsta storskaliga kartor).

Åsa Ahrlund & Annika Björklund, Eds.

(Translation by Kerstin & Roger Tanner)

Maps, hops and war

by Pia Nilsson

The early seventeenth century Sweden

Sweden was, at this time, a country with vast economic difficulties and a stagnated population growth. The problems were mainly caused by the Thirty Years War, which consumed almost every available human and economic resource.¹ At the same time the increasing creation of manors caused profound changes that affected the traditional agrarian society.² The demand for, and economic importance of, forest resources grew. The war, mining and shipbuilding industries needed wood, charcoal, timber, tar and sodium nitrate. Sweden was an important producer and exporter of tar, iron and other metals.³

The early seventeenth century was apparently a period of change at several levels.⁴ Among the changes was the beginning of individualization and specialization within the agrarian society.⁵ In this paper I will show that although subsistence farming was the prevailing system, specialization and commercial farming was common among a certain kind of farms in rural Sweden during the early seventeenth century. To support my standpoint, I use Sweden's oldest map-collection, the geometrical cadastral maps from the early seventeenth century, and I have chosen to study large scale hop farming as an indicator of commercial farming. My aim is to try to identify who the commercial farmers were; do the farms share common features, or are they situated in certain surroundings? Hop gardens are coherently described on the maps, which makes the crop possible to study and compare to acreage, information in tax registers etc.

Commercial farming

Specialization and commercial farming in Sweden is mainly said to be connected to the agricultural revolution, starting around 1750, with its new kinds of crops, crop rotation, artificial fertilizer etc.⁶ Nevertheless, regional specialization is identified earlier, already during the sixteenth century. Lennart Andersson Palm shows that the farmers in parts of the province Västergötland bred and exported horses and oxen and, in their homes, performed a market-oriented production of fabric and wooden handicrafts.⁷

I will supplement the discussion by showing that also cash crop farming was common before the agricultural revolution, and I will suggest that this possibly was an answer to the difficult and insecure times due to the Thirty Years War. My focus concerns the family-based household-economy farms. With the concept *specialization* I consider a production with the purpose to sell all or most of the produce. I do not mean for example the sellable or exchangeable surplus that may come from a large grain harvest depending on occasional favourable weather conditions. Subsistence farming includes selling and exchanging products between neighbours and neighbouring villages, but this multi-functional economic system must not be confused with specialization.

In the early seventeenth century the escalating tax levels and increasing demand for resources, caused by the expensive war, affected the growth of the non-agrarian sector. The peasants who could produce and sell the demanded forest products mentioned above could pay the

higher duties more easily and without risking pauperization.⁸ Besides this, the Crown strove to support the important and developing mining and iron industries which meant, among other things, facilitating the supply of food, draught animals and other necessities to the miners, in order to enable them to concentrate on working further in rough areas with low or no possibility for agriculture. This required an increasing specialization and a regional division of work.⁹

Hypothesis

The war-economy meant escalating pressure on the farmers, including higher tax levels as well as enlistment of soldiers, and led to profound changes in the economic system.¹⁰ I consider large scale hop farming as one aspect of this system.

I have started from two hypotheses. The first is the presence of division of work. By this I adopt the definition of Carl-Johan Gadd, that the working hours were divided between several activities such as grain growing, crafts, transportation, trade, fishing and charcoal making. Division of work by this definition is the opposite of professional specialization, where only one task is performed, for example, a craft.¹¹ I presuppose that the economy of the agrarian society was pluri-functional, and that the members of the household shared their time between several different activities during shorter or longer periods of the year. My second hypothesis is that large scale hop farming was more common among the smaller farmsteads (in acreage) than among the larger. The reason for this presumption is that the smaller farms needed a broad economic base in order to be able to increase their savings due to the insecure and increasing demands from the Crown, and to buy or barter the necessary quantities of grain and other products.

The pluri-functional farm

The agrarian system among the studied farms was a combination of grain growing and animal husbandry, together with a set of various other

activities. These activities differed according to the geographical preconditions, but could consist of, for example, fishing, nut and birch-bark collecting, and milling. Production for subsistence was practised, and the ordinary farm comprised between 2 and 25 acres with a couple of cows, draught animals and some small livestock (normally sheep or goats, sometimes pigs), and, according to the size of the holding, access to woodlands, fishing water and grazing land outside the enclosed area of the hamlet or farm. The arable land was either cultivated yearly, or divided into a two- or three-field system. In the provinces of Uppland and Östergötland, the two-field system was predominant, while the three-field system was common in Västergötland. The farmsteads in the hamlets practised an open field system. The livestock (cattle, sheep and goats) was to a large extent sent to the woodlands outside the hamlet area to graze for substantial parts of the year. Only the draught animals, lactating cows, and young animals were kept in enclosures near the farmsteads.

The season-bound Swedish agriculture made it possible to work at activities other than farming, for example, transportation, crafts, fishing, hunting, tar- and charcoal-making during parts of the year. And the farms often exchanged products, or, for example let a neighbour use a meadow if he in return left a sheep every year. The historical maps give us occasional such examples, but the land surveyor's information is scarce because information on these matters was not included in their task.¹²

The reason why the arable land traditionally has been considered as the main resource in rural society in the past seems to have a juridical rather than an economic explanation. Access to arable land was extremely important, of course. Taxes were often paid in grain, and the fields produced essential calories that could be stored as grain, bread or beer. Moreover, to own, or rent, even a small piece of arable land meant status, identity and, importantly, access to shares of the hamlets' collectively-owned resources such as woodlands, water and pasture outside the infield fence. In some regions this meant a lot more than grain growing for the household

economy, but without the formal right to arable land there was no right to the mentioned resources.¹³

The geometrical cadastral maps show numerous farms with only a couple of acres, far less than the six acres that is often estimated as the minimum acreage a household needed to be able to grow enough grain for consumption, taxes and the next year's seed.¹⁴ Such small acreages can only mean that grain growing was not the main part of the household economy. The available documentary sources do not show this pluri-functional economy, because the sources are often connected to taxation, and the taxes were connected to the arable land, irrespective of how the households' members spent their days or from where their main income came. The economy of the agrarian society was pluri-functional, and the members of the household shared their time between several different activities during shorter or longer periods of the year. To give one single example, almost every household in the parishes of Tjällmo and Godegård in northern Östergötland produced large quantities of nails to sell.¹⁵

When discussing how a family in rural Sweden used their available resources, and related to factors like acreage, number of livestock and the rate of, and interest in, cash crop farming one has to consider the reasons for the need to raise the productivity. I will briefly mention some theories about profit maximization. What incentives made the family increase their production? Is a maximal produce alternatively a maximal income always a self-obvious aim? The Russian agricultural-economist Alexander Tjajanov argued that the farming family did not have a maximal income as their goal. He also claimed that this kind of economy is not possible to study with the common economic theories, but has to be seen as one unit where all branches of activity (including trade and handicraft) must be considered. Tjajanov's theory rests on what he calls the self-exploitation, meaning that the families' degree of work is related to their consumption and reproduction needs. They will not put more effort in their work than needed to reach the desired level of consumption.¹⁶

This economy, built on the work of the households' members, led to unwillingness to take risks, argues Örjan Kardell, whose analysis accedes to Tjajanov, Flygare and Liljewall.¹⁷ Similar thoughts are found in Israelssons work. For example, to make their cow survive the winter could be far more important to the family than the amount of milk she can produce. The cow in the small family-run farm had several functions besides milk production; status, safeness, capital and producer of manure. In a capitalist economy system the cow would not be kept, unless she produced enough milk to earn her costs as well as a profit.¹⁸

What, then, made these careful and risk-reluctant farmers' households to change their behaviour and put a lot of effort, money, time, valuable land and manure to take up large-scale hop farming with hundreds or thousands hop poles? According to the studied tax registers, hop was not an important crop in the beginning of the seventeenth century. A couple of decades later large scale production was, according to the maps, regionally common.¹⁹

Maps

To use seventeenth-century sources requires a critical and thorough evaluation of their reliability for the current purpose. The information about cultivated fields contained in the maps has been studied several times by other researchers, and is considered to be reliable.²⁰ Information about the hay meadows is built on estimations and must, on the contrary, be used with care.²¹ The maps' reliability considering hop gardens has, in this study, been tested in three steps. First, it was necessary to decide if there were differences in accuracy or reliability depending on the individual land surveyor. This was done by analysing and comparing the information from several surveyors, text as well as symbols. Second, maps from different years were compared in order to see if the changing instructions from the Crown affected the maps' content and the surveyors' priorities. Third, the information on the maps was compared with other contemporary sources.²²

The analysis has shown that no important differences are associated with the individual surveyor or the changing content of the instructions. The latter seems to be a formalization of the surveyors practice, rather than a way for the Crown to affect their work in any direction. The maps were also compared with information about hop gardens in other sources, mainly tax registers and somewhat later maps. This comparison shows that the surveyors' reports on hop gardens are accurate enough.²³

Hops

The seventeenth-century pluri-active family household found several ways to provide economic sustenance. Agriculture is well documented concerning grain growing and animal husbandry. Other elements of the agrarian economy, regionally more important than grain and animals, are less studied. This article is based on a study including 1 100 farms in the provinces of Västergötland, Östergötland and Uppland. The initial study dealt with the farms' access to complementary resources, and in this context I have chosen to discuss the importance of hop-farming.²⁴

It is almost impossible to overestimate the importance of hops during this period of time. Hops helped to preserve beer, and beer was one of the most important sources of energy. Some one-third of the daily energy needs have been estimated to come from beer.²⁵ In bad times, the bines could be fed to the animals, and the small shots could be eaten like asparagus. Beer-brewing was also possibly a way to save germinated barley that otherwise would have been useless as food. Besides this, hop has several useful functions; it has a mild sedative effect, and antibacterial qualities. The plant was grown both for sale and for the households' own needs. It was the only crop mentioned in the Swedish law. During the fifteenth century every farm must, according to the law, grow forty hop-poles. In the seventeenth century the amount was 200 poles per farm.²⁶ The Crown obviously considered it important that Sweden tried to grow its own hop, to limit the vulnerable import. The fact

that there was a strong demand for hops made it possible to sell a surplus of the produce with good profit, which made the crop relatively safe in an early commercial farming.

According to the maps, the hop-growing farms were frequent in certain areas, but scattered or missing in others. Why does it look like this? Is it perhaps the small farms, with lack of arable land, using a variety of available resources, including hop farming, to broaden their economy? Or is it an indication of regional specialization in cashcrops?

The study gave two results. First, the hop gardens are, independent of region, unevenly distributed among the studied farms. Concentrations of hop-growers alternate with scarce occurrences or complete absence. Second, there is a connection between the geographical conditions and the prevalence of hop growing farms. Farmsteads with hop gardens are often situated in the geographical zone between the grain producing plains and the forested regions. Västergötland and parts of Uppland appear as important hop producing regions, while hop growing in Östergötland is mainly concentrated in the northern parish of Tjällmo.

The regional survey indicates the presence of a regional division of work and the most striking example is the numerous hop gardens in Västergötland. A closer look shows that within the mentioned concentrations there was also a connection between the acreage of individual farms and access to hop gardens. In Västergötland and in the main grain producing districts in Uppland and Östergötland, the resource was mainly found among the larger farms, often single farmsteads, while in the forested regions in northern Uppland and northern Östergötland, there are examples when medium sized or small farms have hop gardens more often than the farms with larger acreages.

The hop gardens were usually defined by the amount of poles each farm possessed, but without descriptive concepts. See figure 1. I have estimated that a household, corresponding to a minimum of four adults, needed to grow 40–100 hop poles. This estimation is supported by the law, which ordered every full farm to grow at

FIGURE 1. *This photo shows how hop was, and still is, grown, on poles. Photo by Else-Marie Karlsson Strese.*

least 40 poles, and by the calculation of Karlsson Strese.²⁷ Considering a certain level of exchange between neighbours, I have estimated that an aggregated production of up to 100 poles per farm in one parish indicates production within the self subsistence economy. But within some regions, the produce by far exceeds the estimated total household needs for all the farms in the parish. The most obvious example is the large-scale hop production in Västergötland.

The calculation shows that ten of the 24 studied parishes produced hops exceeding the estimated aggregated household needs; Brodetorp, Stenstorp, Östra Tunhem, Håkantor, Friggeråker, Långhem and Dannike in Västergötland, Tjällmo in Östergötland. Västland and Tierp in Uppland are important hop producing regions, but are missing in the diagram (figure 2) because the land surveyors have not mentioned the number of poles.²⁸ The most substantial hop gardens were generally found among the medium-sized and large farmsteads. The size of the hop gardens varied regionally. In Västergötland the average garden in each parish comprised

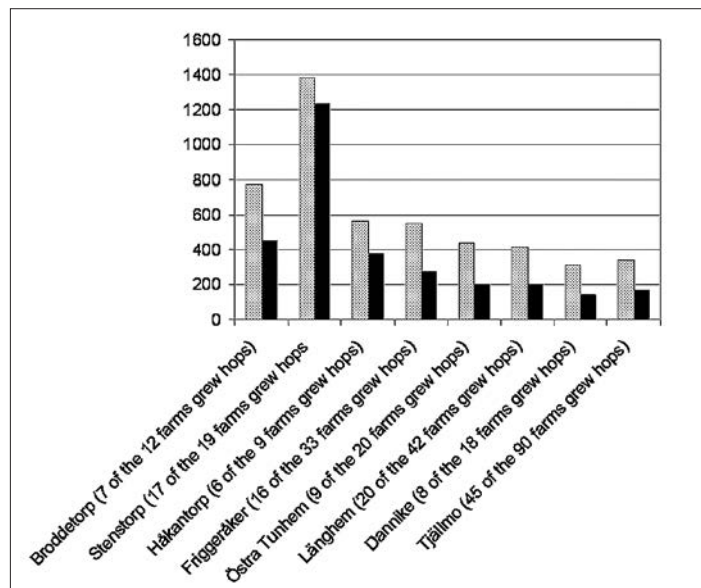

FIGURE 2. *The diagram shows eight of the ten parishes (Västland and Tierp parishes are missing because the surveyors did not register the number of poles) where the production of hops exceeds the aggregated estimated households' needs among all the farmsteads in the parish. Each household needed approximately 40 to 100 hop poles. The hop production in Stenstorp parish was over 1 200 poles per farm in average.*

FIGURE 3. Sundsjö, Nykyrka parish, Östergötland (D5:258-259, mapped 1635–1637). Sundsjö, with only 2 acres of arable land, represent the small farms with a diversified economy, sometimes including a small hop garden for household needs. Sundsjös hop garden is illustrated with the number ‘8’ within a non coloured small area close to the farm.

from 312 (Dannike) to 1 382 poles (Stenstorp) (see figure 2).

The concentrations of hop-growing farms on the maps obviously reveal two different categories of producers, with two different kinds of economies; the self subsistence farm and the commercial farm.

The first category contains small farms like Sundsjö (figure 3), with one or a few acres of arable land, sometimes with a small hop-garden consisting of 50–100 poles. An amount enough for the household need only.

On the other hand, we see farms like Hulje-

sten (figure 4) or Maln (figure 5), with large arable fields as well as extensive hop-gardens. Huljesten’s acreage is over ten times larger than the previously mentioned farm, Sundsjö, and the hop-garden contains 8 000 poles, to compare with the 50 to 100 poles needed for the household. I would say this is an economic specialization with hop as a cash crop. Huljesten was mapped 1644, one hundred years, or about four generations of farmers, before the big changes, the ‘agricultural revolution’ started around 1750. The farm is situated within Stenstorp, the most important hop-producing parish in my study.

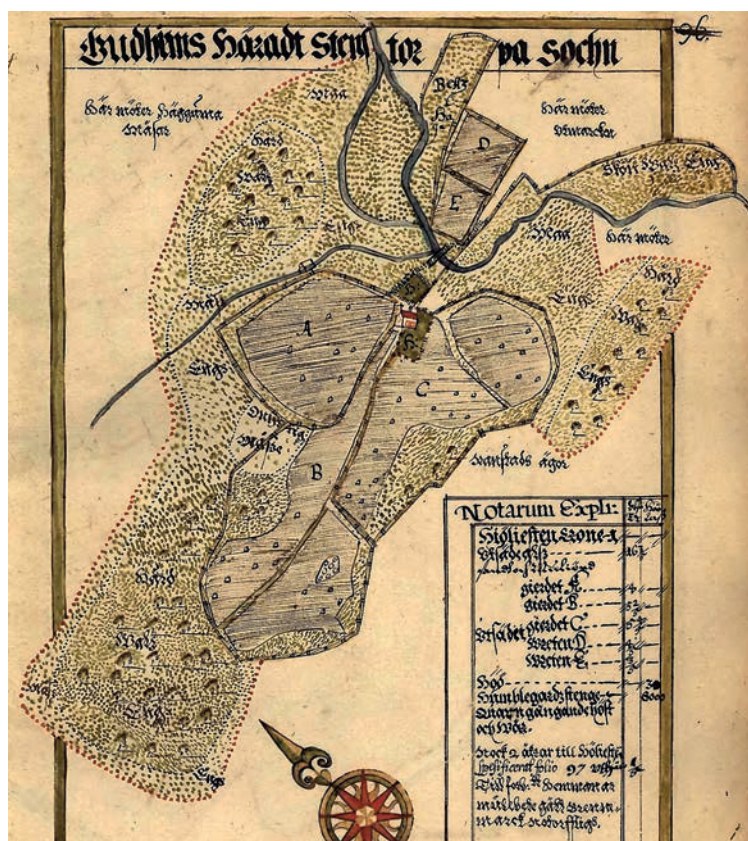

FIGURE 4. Huljesten, Stenstorp parish, Västergötland (P2:96, mapped 1644–1647). Huljesten represent the commercial farm, with large arable fields as well as a substantial hop garden, in this case 8 000 poles. The two hop gardens situated close to the farm buildings are illustrated with green colour and the letter 'h'.

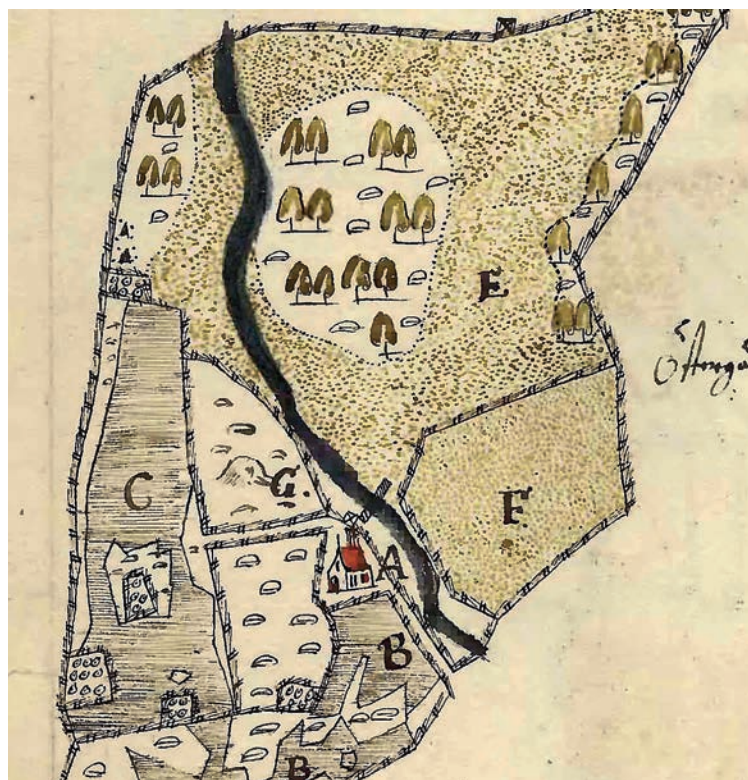

FIGURE 5. Maln, Tierp parish, Uppland (detail from A3:193, mapped 1640–1641 by Sven Månsson) represent the hop-districts in northern Uppland. The surveyor did not mention the number of poles, but the hop gardens were five, and substantial. The hop gardens are shown as white areas filled with round symbols. They are situated close to the cultivated fields, but on the border between arable land and less fertile, non-cultivated, land.

The number of hop poles in Maln is not mentioned by the land surveyor, but according to the size and number of the hop gardens belonging to this single farmstead, the crop was essential in the economy.

However, I see no signs among the 1100 studied farms of the 'modern' form of specialization that involves producing only one crop or product, and using the profit to buy daily necessities. I am well aware that this could have been the case in other regions. Subsistence farming was always the economic base among the studied farms in Västergötland, Östergötland and Uppland. Not even the farms with hop gardens containing several thousand poles had less acreage or hay than their non-hop-producing neighbours. This unwillingness to transfer arable land from grain or hay production to hop gardens in order to earn more money indicates, as I see it, family farmsteads that were run with a long-term view. The economy was built on a subsistence production, where grain and hay for household needs always was an important part. If possible, if the family could afford to transfer soil, manpower etc, the economy could be supplemented with a substantial hop garden. I interpret this behaviour as an answer to the prevailing insecurity about grain prices as well as supply of food for sale, changing taxes due to the war and the constant worry of crop failure.

The explanation of why some regions develop commercial hop-farming could of course be large regional demands from the growing towns, and the strong need for beer to provide for the comprehensive gathering of armed forces during this time of wars. However, this is not the answer; several corresponding regions with similar geographical conditions and in a similar vicinity to a town, do not show the same development. This may indicate that in some towns the inhabitants grew hops, or that imported hops were available in some regions. There were obviously not one, but several, explanations for why certain farmsteads, within certain regions, developed the studied activities on a scale that exceeded the household's needs.

There seems to be three key factors that affect the social organization and make a devel-

opment towards commercial hop-farming possible.

First, the geographical location. The hop-growers are never found in the best grain producing, fertile, regions, nor in the wooded areas, but in between. They are found in regions with a large environmental variety, where the farms have access to several different resources. This environment seems to be the "engine" in the process of agricultural specialization.²⁹

Second. There is a long tradition in how the taxes and rents were paid. Eastern Sweden's farmers mainly paid their duties in kind, especially in grain. In western Sweden, money was to a larger extent used early for this purpose.³⁰ To pay in grain, you have to produce enough for the household needs, and to pay the rents. You are extremely vulnerable to bad harvests and to changing grain-prices. And most, or all, of the farmsteads resources; work, soil, manure etc, must in this case be concentrated to the arable fields. In western Sweden, where the largest hop-producers were found, the duties were mainly paid in cash. How the money was raised was of course of no interest to the landowner or the Crown. This system opened opportunities to adapt the economy and gave the farmer some more freedom to use the available resources efficiently.

And third, the highest degree of specialized hop-farms is found among the medium sized or larger farms. Not, as I assumed in my hypothesis, among the smaller farms. These larger farms obviously had enough manpower, enough manure and the possibilities to transfer good soil from grain- to hop producing.

To sum up, and to try to identify a few important differences between the commercial and the self subsistence farm, I would say that the family with the commercial farm was probably reasonably wealthy. In other words, they had enough arable fields and other important environmental resources to support the household without having to buy too much grain or hay. They could afford to spare some good soil for the plants, and to keep enough cattle to produce even more manure than needed for the grain fields. They also had the possibility to spare manpower and

time to tend to the demanding hops, a crop that took a lot of time to cultivate, to harvest and to dry. The families most likely paid a large part of their tax in cash, rather than in kind. This system gave them a larger economic freedom; the money could be raised in many different ways. The decision level was obviously on the family-, rather than the village level. This is illustrated by the fact that among the concentrations of commercial farmers, there are large differences between the neighbours in the same hamlet. One farmer might have a mill; while another neighbour has 2 000 hop poles, and a third none of this.

... and war

Why was there a need to sell cash crops? Why the need for money? As we have seen, it was not the smaller or poorer farms that took up large scale hop growing. Of course money was always needed to answer the Crown's growing demands in this time of wars. There was always an economic as well as human insecurity connected to the enlistment system, where administrative units comprising a group of farmers were responsible for one soldier.³¹ The soldier was usually a son from one of the families in each unit. This soldier could at anytime be injured or killed, and the unit then had to supply and arm another soldier to replace him. Another interesting and important reason for the need of cash is suggested by Nils Erik Villstrand: the possibility of hiring a soldier to avoid enlistment.³² There were always poor men, willing to take the enlisted soldiers place if the payment was good enough. This (expensive) opportunity to keep sons from the war required the family to find a complementary source of income, in order to increase their savings, and encouraged the growth of new products for which there was market demand alongside the subsistence farming. In his study Villstrand shows that many seventeenth-century farmers in Österbotten (now a region in Finland, but belonged for a substantial time to Sweden) increased their productivity by producing large amounts of tar. Tar was profitable; it was needed in the ship-industry. This allowed the farmers to pay the higher duties without

risking pauperization. Producing tar was also suitable because most Österbotten farmers had knowledge in tar-making, had access to woodlands and the work could be performed during the farm-year's calmer periods in the winter.³³

Adapting to the new situation and the escalating economic pressure caused by the wars, by adding on a profitable cash crop – hops – for which there was market demand is, in my point of view, very reasonable. By this strategy the family could keep their grain fields, their animals and hay meadows for household needs, and still sell hops to increase their income. Hop is a demanding plant, but it could be cultivated in one or several enclosures in comfortable distance to the farmstead, as the maps show, and be fertilized with household waste. If the farmers had the possibility to raise their productivity, their chances improved to survive the difficulties of the seventeenth century war economy without losing sons and husbands to enlistment, or without undermining their vulnerable economy. Maybe the women were the main hop farmers? The question need to be studied further, so far I can only argue that hop growing very well could be one of the Swedish farmers' strategies to handle the changing demands from the Crown without risking impoverishment.

Hop farming in Sweden

This paper deals with the question if the large scale hop farms shown on the geometrical cadastral maps reflect an increasing specialization in cash crops as an answer to the escalating demands from the Crown during the time of wars.

My first hypothesis presupposed a division of work. The initial study showed that there was possibly a regional division of work, because the hop farms were unevenly distributed. But the presence itself does not show the proportions, which means that the hypotheses cannot be supported without measuring the resources. After evaluating the produce of the farmsteads' hop gardens, regions with specialist farmsteads become visible. Within these regions, the produce exceeds the estimated total household needs for

all the farms in the parish. As shown in figure 2, usually around 50 per cent of the farms in each of these parishes produced hops. However, I see no indication of farms exhibiting signs of the 'modern' form of specialization that involves producing only one crop or product, and using the profit to buy daily necessities. Not even the farms with hop gardens containing several thousand poles had less acreage or hay than their non-hop-producing neighbours. This indicates, as I see it, family farmsteads built on subsistence farming, if possible supplemented with a cash crop or other products to sell (tar, charcoal, fish or fruit).

In the second hypothesis I supposed that larger hop gardens were associated with the smaller (in acreage) farms. The thought behind this was that these households, for economic security reasons, developed other sources of income to be able to buy or barter the grain they needed for consumption and taxation, and to increase their savings – money could at any time be required to replace a soldier or his equipment. This assumption was proved incorrect. The hop farms were usually found among the medium-sized or large farmsteads. The small farmsteads probably had several other sources of income that are not shown on the maps, such as transportation, crafts, day labour etc. The larger, and probably relatively wealthier, farmsteads obviously had a better starting position than the smaller ones, according to the results of this study. One possible explanation of Västergötland's numerous and large hop gardens could be the tradition of how the taxes and rents were paid. In eastern Sweden (where Uppland and Östergötland are situated) peasants mainly paid their duties in kind, especially in grain. In western Sweden (Västergötland), money was used for this purpose to a larger extent. To pay the duties in grain, it was necessary to produce enough for the household needs (including seed corn) and also to pay the rents. This means a great vulnerability to bad harvests and to changing grain-prices, and most, if not all, of the household's resources such as human labour, manure, and time, must be concentrated on the arable fields.

There were obviously several explanations for why certain farmsteads, within certain regions, developed hop farming on a scale that exceeded the household's needs. Some factors were, according to this study, thoroughgoing, such as environmental resources and enough arable land to support the household without having to buy grain or hay. Other factors remain to be analysed, but some were probably of significant importance: the possibility to spare manpower and time on work beyond subsistence production; the possibility to spare some good soil for the plants (hop gardens and orchards); the possibility to keep enough cattle to produce even more manure than needed for the grain fields (hop gardens and orchards); and the possibility to pay substantial part of the taxes in cash, rather than in kind. This system meant greater economic freedom as the money could be raised in many different ways.

The question why, as in why the need for money and why take up time consuming large scale hop farming, can not be answered here, but discussed. I interpret this behaviour as an answer to the insecurity about prices as well as supply of food for sale, changing taxes due to the war and the constant worry of crop failure. Another important factor is studied by Villstrand (1992a, 1992b, 1996a, 1996b): the possibility of hiring a soldier to avoid enlistment required money, and encouraged the growth of new products for which there was market demand alongside the subsistence farming.

PIA NILSSON is an agrarian historian and archaeologist with the Swedish National Heritage Board. PhD in 2010 at SLU, the Swedish University of Agricultural Sciences, Ultuna, with a thesis entitled (in Swedish) *Beyond field and meadow. The occurrence and significance of mills, fishing, hop growing and fruit growing according to the earlier geometrical cadastral maps (c. 1630–1650)*.

pia.nilsson@raa.se
Riksantikvarieämbetet
Roxengatan 7, 582 73 Linköping

Notes

- 1 Lindegren 1980, p. 11; Villstrand 1992a; Myrdal 1999, p. 228; Hallenberg 2001.
- 2 Brunius 1980, p. 12.
- 3 Villstrand 1996b, p. 62ff.; Stridsberg 1992.
- 4 Hannerberg 1971, p. 123; Myrdal & Söderberg 1991, p. 24.
- 5 Myrdal 1999, pp. 242, 255, 256, 297–302; Myrdal & Söderberg 1991, pp. 18–19; Larsson 1972, p. 149.
- 6 Hanssen 1952, p. 17; Gadd 1991, p. 20.
- 7 Andersson Palm 1991, p. 12; Gadd 1991, p. 65.
- 8 Myrdal 1999, p. 331.
- 9 Larsson 1972, p. 149; Myrdal & Söderberg 1991, pp. 18–19; Myrdal 1999, pp. 242, 255–256, 297–302.
- 10 Villstrand 1992a, pp. 24f.
- 11 Gadd 1991, p. 26.
- 12 Nilsson 2008, pp. 75–80.
- 13 Sveriges rikes lag 1734, Rättshistoriskt bibliotek 1984, p. 80; Holmbäck and Wessén 1962, p. 110f; Ahlberger 1988, p. 61; Wennersten & Sporrang 1995; Widgren 1995; Slotte 1999, p. 27.
- 14 Slicher van Bath 1963, pp. 134–135; Jansson 2005, pp. 47f.
- 15 Bergsten 1946.
- 16 Chayanov 1986.
- 17 Kardell 2004, pp. 25f.; Chayanov 1986; Flygare 1999; Liljewall 1999.
- 18 Israelsson 2005, pp. 262f.
- 19 Nilsson 2010.
- 20 Forssell 1939; Hedenstierna 1949; Göransson 1977; Vestbø Franzén 2004, p. 49.
- 21 Styffe 1856, pp. 253–255; Bergsten 1946; Hedenstierna 1949; Helmfrid 1962; Vestbø Franzén 2004.
- 22 Nilsson 2010.
- 23 Karlsson Strese, Karsvall & Tollin 2010, p. 219.
- 24 The studied parishes are: Tierp, Västland, Rasbo, Alunda, Knutby, Färentuna, Sänga, Adelsö (Uppland), Tjällmo, Kristberg, Nykyrka, Vinnersta, Orlunda, Allhelgona, Fivelstad (Östergötland) and Dannike, Finnekumla, Långhem, Tunhem, Håkantorps, Stenstorp, Friggeråker, Broddetorp, Gudhem (Västergötland).
- 25 Morell 1987, p. 7; Karlsson Strese 2008a, pp. 46f.; Karlsson Strese 2008b, p. 89; Karlsson Strese & Tollin 2008, p. 34.
- 26 Schlyter, J.W., 1862, pp. 231–215; Sveriges Rikes lag. Rättshistoriskt bibliotek 37, 1984, p. 68
- 27 Karlsson Strese 2008a, p. 47.
- 28 The calculation is made from tax registers and by measuring the size of the hop gardens on the maps.
- 29 Bergsten 1946; Hanssen 1952; Jansson 1998; Larsson 2009.
- 30 Gadd 1991, pp. 216, 218.
- 31 The Swedish expression for this administrative unit is *rote*.
- 32 Villstrand 1992a, 1992b, 1996a, 1996b
- 33 Villstrand 1992a, pp. 24f., 118–221, 165; 1999.

References

Unpublished maps

The National Archives, Stockholm

- A3:193, Maln, Tierp parish, Uppland, 1640–1641.
 D5:258-259, Sundsjö, Nykyrka parish, Östergötland, 1635–1637.
 P2:96, Huljesten, Stenstorp parish, Västergötland, 1644–1647.

Bibliography

- Ahlberger, Christer, 1988, *Vävarfolket. Hemindustrin i Mark 1790–1850*. Diss., Göteborgs universitet, Göteborg.
- Andersson Palm, Lennart, 1991, “Det starka bondesamhället. Sjuhäradsbygden 1434–1529”. *Folkets historia* No. 4, årgång 19, pp. 11–26.
- Bergsten, Karl Erik, 1946, *Östergötlands bergslag: en geografisk studie*, Diss., Lunds universitet, Lund.
- Brunius, Jan, 1980, *Bondebygd i förändring. Bebyggelse och befolkning i västra Närke ca 1300–1600*, Diss., Lunds universitet, Lund.
- Chayanov, A.V., 1986, *The Theory of Peasant Economy*. The University of Wisconsin Press, Madison. First published 1966 in USA, Homewood.
- Flygare, Irene, 1999, *Generation och kontinuitet: familjehjordbruket i två svenska slättbygder under 1900-talet*, Diss., Sveriges lantbruksuniversitet, Uppsala.
- Forssell, Einar, 1939, *Kulturlandskapets utveckling i Sollen-tuna från 1500-talet till i början av 1900-talet. En studie över en socken i Stockholmstrakten* (Meddelande från Geografiska institutet vid Stockholms högskola, 99-0876306-7; 50), Stockholms universitet, Stockholm, pp. 281–318.
- Gadd, Carl Johan, 1991, *Självhushåll eller arbetsdelning? Svenskt lant- och stadshantverk ca 1400–1800* (Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 64), Göteborgs universitet, Göteborg.
- Göransson, Ulla, 1977, *Kulturlandskapsförändring och samhällsutveckling. En undersökning av rumsliga förändringar av kulturlandskapet i Torstuna socken i Uppland från 0 till 1650*, Diss., Stockholms universitet, Stockholm.
- Hallenberg, Mats, 2001, *Kungen, fogdarna och riket. Lokal-förvaltning och statsbyggande under tidig Vasatid*, Diss., Stockholms universitet, Stockholm.
- Hannerberg, David, 1971, *Svenskt agrarsamhälle under 1200 år. Gård och åker. Skörd och boskap*. Läromedelsförlaget, Stockholm.
- Hanssen, Börje, 1952, *Österlen. En studie över socialantropologiska sammanhang under 1600- och 1700-talen i sydöstra Skåne*, Diss., Stockholms Högskola, Stockholm.
- Hedenstierna, Bertil, 1949, *Stockholms skärgård. Kulturgeografiska undersökningar i Värmdö gamla skeppslag*, Diss., Stockholms universitet, Stockholm.
- Helmfrid, Staffan, 1962, *Östergötland Västanstång*, Diss., Stockholms universitet, Stockholm.
- Israelsson, Carin, 2005, *Kor och människor: nötkreaturs-*

- skötsel och besättningsstorlekar på torp och herrgårdar 1850–1914, Diss., Sveriges lantbruksuniversitet, Uppsala.
- Holmbäck, Å. & Wessén, E., 1962, *Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning*, Rättshistoriskt bibliotek, sjätte bandet. Nord. bokh., Stockholm.
- Jansson, Ulf, 1998, *Odlingssystem i Vänerområdet: en studie av tidigmodernt jordbruk i Västsverige*, Diss., Stockholms universitet, Stockholm.
- Jansson, Ulf, 2005, "Till salu några tunnor spannmål, några pund ost och smör. Odlingssystemens ekonomiska dimension i östra Värmland", in Jansson, U., Mårald, E. (eds.), *Bruka, odla, hävda: odlingssystem och uthålligt jordbruk under 400 år* (Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden 33), Kungl. Skogs- Lantbruksakademien, Stockholm, pp. 43–54.
- Kardell, Örfan, 2004, *Hägnadernas roll för jordbruket och byalaget 1640–1900*, Diss., Sveriges lantbruksuniversitet, Uppsala.
- Karlsson Strese, Else-Marie, 2008a, "Humlegårdar på kartor, växter i naturen", in Höglund, M. (ed.), *1600-talets jordbrukslandskap: en introduktion till de äldre geometriska kartorna*, Riksarkivet, Stockholm, pp. 46–52.
- Karlsson Strese, Else-Marie, 2008b, "Inventering av kulturhumle", in Eklund, L.-E., Gräslund, A.-S. & Svensson, B. (eds.), *Kartan i forskningens tjänst* (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 104), Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Uppsala, pp. 75–89.
- Karlsson Strese, Else-Marie & Tollin, Clas, 2008, "Humle finns i öl av 'fel' skäl", *Forskning och Framsteg* 3/08, pp. 30–35.
- Karlsson Strese, Else-Marie, Karsvall, Olof & Tollin, Clas, "Inventory methods for finding historically cultivated hops (*Humulus lupulus*) in Sweden", *Genetic resources and Crop Evolution* 1–9, Volume 57, Issue 2 (2010), p. 219.
- Larsson, Jesper, 2009, *Fäbodväsendet 1550–1920: ett centralt element i Nordsveriges jordbrukssystem*, Diss., Sveriges lantbruksuniversitet, Uppsala.
- Larsson, Lars Olof, 1972, *Kolonisation och befolkningsutveckling i det svenska agrarsamhället 1500–1640*, Liber läromedel/Gleerup, Lund.
- Liljewall, Britt (Ed.), 1999, *Tjära, barkbröd och vildhonung*, (Skrifter m skogs- och lantbrukshistoria 9), Nordiska museet, Stockholm, pp. 138–152.
- Lindgren, Jan, 1980, *Utskrivning och utsugning: produktion och reproduktion i Bygdeå 1620–1640*, Diss., Uppsala universitet, Uppsala.
- Morell, Mats, 1987, *Studier i den svenska livsmedelskonsumtionens historia: hospitalsjonens livsmedelskonsumtion 1621–1872*, Diss., Uppsala universitet, Uppsala.
- Myrdal, Janken, 1999, *Jordbruket under feodalismen 1000–1700* (Det svenska jordbrukets historia. 2), Natur och Kultur/LTs förlag, Stockholm.
- Myrdal, Janken & Söderberg, Johan, 1991, *Kontinuitetens dynamik: agrar ekonomi i 1500-talets Sverige*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Nilsson, Pia, 2008, "Ett får för två lass hö – byte och hyra av resurser i 1600-talets jordbruk", in Höglund, M. (ed.), *1600-talets jordbrukslandskap: en introduktion till de äldre geometriska kartorna*, Riksarkivet, Stockholm, pp. 75–80.
- Nilsson, Pia, 2010, *Bortom åker och äng. Förekomst och betydelse av kvarnar, fiske, humle- och fruktodlingar enligt de äldre geometriska kartorna (ca 1630–1650)*, Diss., Sveriges lantbruksuniversitet, Uppsala.
- Schlyter, D.C.J. (ed./publisher), 1862, *Samling av Sveriges gamla lagar, på kongl. Maj:ts nådigste befallning utgifven af C.J. Schlyter*. Vol. 10. Konung Magnus Erikssons landslag, Berlingska boktryckeriet, Lund.
- Slicher van Bath, B.H., 1966, *The Agrarian History of Western Europe A.D. 500–1850*, reprint 1963, London.
- Slotte, Håkan, 1999, *Lövtäkt i Sverige 1850–1950. Metoder för täkt, torkning och utfodring med löv samt täktens påverkan på landskapet* (Serie: Agrarhistoria 2), Inst. för landskapsplanering Ultuna, Uppsala.
- Stridsberg, Einar, 1992, *Hållnäsbygden under kolskogsepoken 1626–1926*, Diss., Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet, Stockholm.
- Styffe, Carl Gustaf, 1856, *Samling av instruktioner rörande den civila förvaltningen i Sverige och Finland*, Hörberg, Stockholm.
- Sveriges rikes lag. Gillad och Antagen på Riksdagen år 1734, 1984 (Skrifter utgivna av Inst. för rättshistorisk forskning. Serie 1. Rättshistoriskt bibliotek, trettiosjunde bandet), Inst. för rättshistorisk forskning, Stockholm.
- Wennersten, Elisabeth & Sporrong, Ulf, 1995, *Leksands sockenbeskrivning. D 10. Marken, gården, släkten och arvet: om jordägandet och dess konsekvenser för människor, landskap och bebyggelse i Tibble och Ullvi byar, Leksands socken 1734–1820*. Kommunen: Leksand (Meddelande B 91), Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
- Vestbö Franzén, Ådel, 2004, *Råg och rön: om mat, människor och landskapsförändringar i norra Småland, ca 1550–1700*, Diss., Stockholms universitet, Stockholm.
- Widgren, Mats, 1995, "Individuellt eller kollektivt ägande i bondesamhällen?", in Widgren, M. (ed.), *Äganderätten i lantbrukets historia* (Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 8), Nordiska museet, Stockholm, pp. 5–16.
- Villstrand, Nils Erik, 1992a, *Anpassning eller protest: lokalsamhället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620–1679*, Diss., Åbo Akademi, Åbo.
- Villstrand, Nils Erik, 1992b, "Med stor möda i en hop gropar i marken: tjärbränning kring Bottniska viken under svensk stormaktstid", *Historisk tidskrift för Finland*, 1992 (77), pp. 31–72.
- Villstrand Nils Erik, 1996a, "Bonderusthållarna som socialt avantgarde", *Historisk tidskrift för Finland*, 1996 (116), pp. 563–571.
- Villstrand, Nils Erik, 1996b, "En räddande eld: tjärbränning inom det svenska riket 1500–1800", in Liljewall, B. (ed.), *Tjära, barkbröd och vildhonung* (Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 9), Nordiska muséet, Stockholm, pp. 62–75.
- Villstrand, Nils Erik, 1999, "Ett avlägset krigs närhet. Trettioåriga kriget och Sveriges östra rikshalva", in Abukhanfusa, K. (ed.), *Mare Nostrum* (Skrifter utgivna av Riksarkivet 13), Riksarkivet, Stockholm.

Maps, hops and war

by Pia Nilsson

Summary

Regional specialisation is already identifiable in the 16th century, perhaps earlier still, but the breakthrough of commercial specialisation in the Swedish countryside is associated with the onset of the agrarian revolution in about 1750. This technical complex included new crops, livestock breeds, crop sequences, fertilisers and implements. The present article shows that studies of the earlier geometrical cadastral maps (1630–1655) reveal advanced large-scale hop farming in certain regions and types of farmstead even a hundred years earlier. The information recorded by surveyors indicates two categories of hop-growing farmstead, one operating on a subsistence basis and the other commercially (cf. figs 3 and 4).

Regional demand from swelling towns and cities and the need of beer for the troops account for the development of commercial hop farming in certain regions, but this is not the whole answer: not all regions with similar geographic conditions and equidistant from a town or city present this development. The specialised farmsteads were mainly located within the well-resourced central region, and the most extensive hopyards of all were on the bigger farmsteads in

acreage terms; cf. figs 3–5). Subsistence production was always at the base of things, and obviously the large-scale growers had enough arable land and other necessary resources to meet their domestic needs, added to which, they could afford to run enough livestock to cover the fertilisation requirements of both arable fields and hopyards. They also had time to spare, suitable soil and, not least, manpower for other tasks than tilling fields and tending livestock.

But why did one need to sell produce if not to make up for a deficiency, such as a shortage of arable land? What was the money needed for? The Thirty Years War was in progress and taxation was heavy. Then again, the “rote” system meant that families could any moment be required to replace a casualty or his equipment. A reserve of ready cash was imperative. Further and deeper studies are needed, but one possible interpretation is that large-scale hop farming was one way (among several) of coping with the changed conditions following in the train of Sweden’s great-power aspirations, by increasing or diversifying output so as to generate financial margins.

(Translation by Kerstin & Roger Tanner)

Keywords: Agricultural specialization, Seventeenth century, Thirty Years War, Geometrical cadastral maps, Hop farming

Utjordar and the question of deserted farms – a case study of the parish of Svanshals

by Olof Karsvall

This study is a part of a research project that deals with so-called *utjordar* and the problem of tracing deserted farms followed by the ‘Crisis’ of the Late Middle Ages. The late medieval decline is well observed in Europe and the Scandinavian countries although the consequences of the crisis have been much debated.¹ A well-known consequence is deserted settlement units, still present in the landscape in some locations. By the mid-fifteenth century a recovery can be observed but not all abandoned farms were resettled. Instead, a considerable number of deserted farms were taken over and cultivated by surrounding farms, sometimes converted into grass used for pasture or meadow. In Sweden this procedure is well documented in the Vadstena Abbey registers from 1447 to 1502.² The details on farm level in Sweden, however, typically first appear in the sixteenth-century cadastral registers, the early national taxation registers of farms.³ In this source deserted farms appear as uninhabited units referred to as *utjord* (pl. *utjordar*). Furthermore, *utjord* has an ambiguous meaning in the registers, as it also refers to assorted pieces of land, for instance land donated to the church.⁴ Hence, it has been questioned whether *utjordar* generally are a feasible indicator of desertion or not.⁵ So far the phenomenon of *utjordar* has rarely been studied, however, which motivates further research.

This paper aims to discuss the characteristics of *utjordar* in two sources: the cadastral registers dating from the 1540s and the large-scale maps dating from the 1630s. It focuses on whether *utjordar* are constant or fluctuating in the six-

teenth- and seventeenth-century. An assumption is made that the chronological depth of *utjordar* reflects a late-medieval origin. For example, if an *utjord* is preserved, and appears in records of the 1540s and 1640s, it is likely to originate from a late-medieval or older practice.⁶ The text follows two steps. First, on a national level all occurrences of *utjordar* in the large-scale maps from 1630 to 1655 are compiled by means of a recently published database.⁷ Second, a single parish is chosen for a close study comparing individual *utjordar* in cadastral records, large-scale maps and also younger maps, using a retrogressive approach.⁸ Nevertheless, having its focus on *utjordar* and the possibility to identify deserted farms, this text does not draw further conclusions on the Crisis of the Late Middle Ages and the Black Death aftermaths.

The possibility of describing the characteristics of *utjordar* has recently increased since about 12,000 Swedish large-scale maps dating from 1630 to 1655 have been published with text transcriptions and a coordinate-based database on the Internet. These maps are the oldest source for describing *utjordar* as they appear in the landscape. Together with the map’s text descriptions, *Notarum Explicatio*, the maps enable analysis by means of several criteria. The following criteria have been considered:

- 1) The total size of arable land and meadow.
- 2) The land ownership by social category; Freehold peasantry, the Crown and the Nobility.⁹
- 3) The pattern of contact between an *utjord*

- and a farm, for instance if one *utjord* belongs to one or several farms and vice versa.
- 4) If *utjordar* have their own names, place names or field names.

The parish of Svanshals was chosen for the case study. It is located in Tåkernbygden, south of Lake Tåkern, in the province of Östergötland. *Utjordar* were a common element in this region in the sixteenth and seventeenth century and are typically situated within the older hamlets.¹⁰ The various characteristics of *utjordar* in this area were first analysed by geographer Staffan Helmfrid, and this parish of Svanshals is therefore suitable for a further comparison of the results.¹¹ Another reason for choosing a parish located on the plains is because of the settlement units and boundaries in this part of Östergötland have long continuity. As discussed by geographer Clas Tollin, the seventeenth-century large-scale maps add few new hamlets, farms or lands for cultivation compared with the medieval pre-Black Death situation.¹² The maps are therefore suitable sources for the agrarian landscape of the Late Middle Ages.

Farm desertion in Sweden

The ‘Crisis’ of the Late Middle Ages in Sweden has probably been underestimated for a long time. According to agrarian historian Janken Myrdal, Sweden follows the trend seen in several European countries, ending with economic growth and expansion of arable land during the first half of the fourteenth century and starting with a general decline during the Late Middle Ages. Several major outbreaks of plagues in Sweden have been documented during the 1350s, 1360s and early fifteenth century and a depopulation of around half the population has been suggested by Myrdal.¹³

The pestilences are an obvious reason for not only increasing mortality but also farm desertion. The extent of farm desertion in Sweden, however, is still very unclear and gives rise to different assumptions. Deserted farms were studied by the Scandinavian joint project in the 1970s and 1980s. The project gained inspiration from

the previous studies of deserted settlements in England and Germany.¹⁴ The Swedish group provided six regional studies and a minor level of desertion was observed with one exception. In contrast the Norwegian studies presented the opposite trend, with a high level of farm desertion.¹⁵ The very disparate results were attributed to regional differences but were also criticized for being a consequence of two different methodological approaches. The Swedish group was probably too focused on explicit evidence of desertion and consequently only a minor level of all deserted farms during the Late Middle Ages were observed.¹⁶ A high level of deserted farms in the Vadstena Abbey registers of 1447 correspond to more recent observations made in the provinces of Värmland and the later Swedish provinces of Jämtland and Bohuslän, although desertion is a social process and not all regions were affected equally.¹⁷ A common understanding is that northern Sweden, for instance the provinces of Hälsingland and Västerbotten, were not affected by a similar desertion.¹⁸ Moreover, the allocation of deserted farms in the most populated areas in central Sweden, the provinces of Uppland, Östergötland and Västergötland is not well studied.

One reason why the level of desertion could be underestimated is because of hamlets in populated regions seldom totally disappear but rather shrink. Few works, however, relate to the changing agrarian structures, followed by increased mortality and farm desertion. The typical deserted farm is an isolated farm in a rather fringe remote location.¹⁹ Understandably the contraction of the arable land, followed by a great decline, started in the remote areas rather than in hamlets on fertile plains.²⁰ There are examples in the records where the arable land was converted into grass, used for grazing, meadow or pasture by other farms. Some of these locations could still be traced by remaining field patterns in the landscape or by preserved place names.²¹ Partial desertion or desertion within hamlets, on the other hand, is not as recognizable as a total destruction of settlements. Primarily smaller hamlets (2-5 farms) characterized the medieval Sweden. An abandoned farm in

a hamlet, with both arable and meadow land, could absorb into a neighbouring farm in the same hamlet, 'disappearing' without leaving a physical trace or being reported in the written records. In this scenario, occurrences of uninhabited units, *utjordar*, are anomalies, related to farms but kept separated.

The characteristics of *utjordar*

The first large-scale maps from the mid-seventeenth century are the most comprehensive source for enabling an actual description of *utjordar*. By analyzing the maps, the following four relevant patterns of *utjordar* apply (Figure 1):

- 1) *Utjordar* in hamlets with shares, allocated by parcels in the fields similar to regular farms.
- 2) *Utjordar* in hamlets without shares, as a separated block of both arable and hay meadow land.
- 3) *Utjordar* consisting of one or few smaller parcels of land, either arable or hay meadow land.
- 4) *Utjordar* in an isolated remote location, not part of an existing hamlet, sometimes with their own place names.

Obviously, the type of land occupied as *utjordar* alternates distinctly. They are situated either within hamlets or are found isolated in fringe areas, irrespective of the size of land. The size of land varies; corresponding to medium-sized and smaller farms or constitutes very small pieces of land. Moreover they comprise either arable land or meadow or a combination of both. By similar observation, Helmfrid and Brunius suggest *utjordar* comprise land of different age and origin; either originated from late-medieval deserted farms, or were the result of donations to the Church and monasteries or other fragmentations of estates.²² Furthermore, Helmfrid noticed how the number of *utjordar*, in the province of Östergötland, seemed to fluctuate over time, indicating they could be newly established, dating from sixteenth-century wars or crises. Consequently, the general relation between *utjordar* and farm desertion was questioned.²³ *Utjordar*

allocated in hamlets, according to nr 1 (Figure 1), have however not been much analysed. There are several examples of *utjordar*, corresponding to nr 2 and 4, being sites of late-medieval deserted farms, also confirmed by archaeological investigation.²⁴ Smaller pieces of land, nr 3 in Figure 1, have been related, by Brunius, to donations of lands to the Church (see note 4).

The origin of the term *utjord* is unclear, but was probably adopted from an older medieval practice of referring to the small pieces of land.²⁵ Although *utjordar* first frequently appear in the cadastral registers, followed by the regime of King Gustav I in the late 1530s onwards, rarely include any comments.²⁶ *Utjordar* are systematically surveyed in the first half of the seventeenth century, as manifested in the major instructions for land surveyors of 1634, 1635, 1636 and 1643 as well as in the headings of several collections of geometrical large-scale maps.²⁷ Also, the land surveyors in the seventeenth-century seldom add any details of why *utjordar* exist. Obviously, the cadastral registers and the maps had an economic purpose and further explanations on *utjordar* were not needed. It can be assumed, however, that the reason why *utjordar* emerged and were kept and cultivated separately had been forgotten in the early sixteenth century, indicating a medieval or late-medieval, origin. The ambition was obviously to identify all *utjordar*, however, not all physically appeared in the field through boundaries or field patterns. As noted by Helmfrid and Bååth, many *utjordar* had absorbed into nearby farms.²⁸ The surveyors added the local peasants' reports and extracts from the registers but total concordance between the specifications of *utjordar* in cadastral registers and large-scale maps cannot be expected.²⁹ For instance, in a rare comment on *utjordar*, the surveyor Johan de Rogier makes a note regarding the hamlet of Husby, in the parish of Skönberga, that the peasants had not truthfully reported the details of several *utjordar*.³⁰

A national compilation of *utjordar* in the large-scale maps from 1630 to 1655 gives around 1,300 matches in the map database (Figure 2).³¹ *Utjordar* sometimes appear more than once in the same hamlet. Out of a total of 12,000

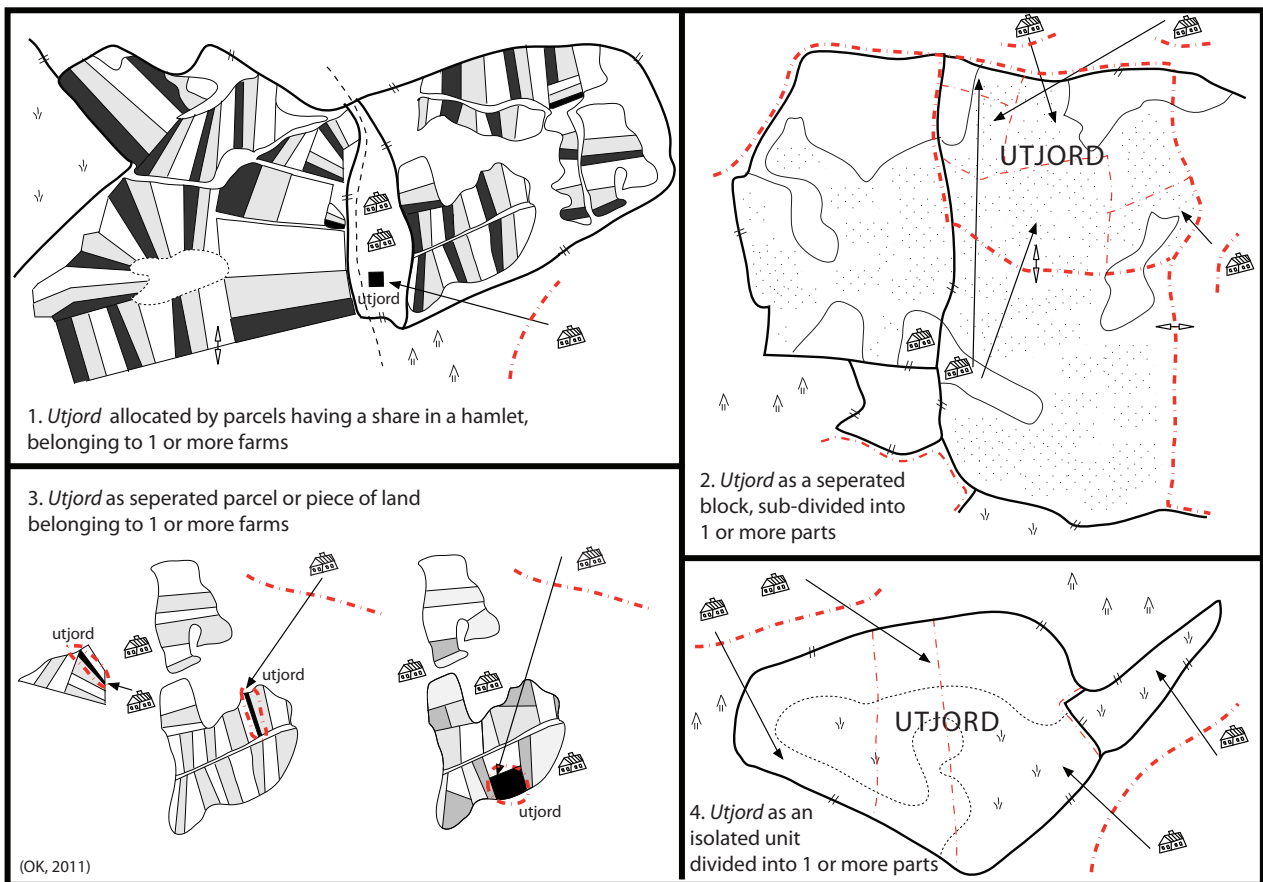

FIGURE 1. Four different patterns of *utjordar* as they appear in seventeenth-century large-scale maps.

settlement units 9 per cent contain the term *utjord* once or several times.³² *Utjord* is not the only term used by the surveyors when referring to uninhabited units and the terminology also alternates in the older cadastres.³³ Included but individually presented are *ödetorp/ödegård*, *torpställe* and *ängatorp* known as parallels to *utjord* and also indicators of deserted farms (400 matches in total).³⁴ *Utjordar* simply referred to as “arable land”, “meadow” or “toft” cannot be identified by database extraction, and are not included in Figure 1.

A very clear concentration to the south-east part of Sweden can be seen in Figure 1, in particular the provinces of Östergötland, Öland, Uppland, Södermanland and Västmanland. Frequently but in less detail the provinces of Småland and Värmland stand out, regions where

other terms indicating deserted farms are frequently mentioned. *Utjordar* are almost completely absent in the province of Västergötland and north of the province of Uppland. Also, the maps from the province of Närke contain few *utjordar*. How should the concentration in south-east Sweden be understood?

Undoubtedly, the majority of all *utjordar* in the large-scale maps exist in hamlets, located in pre-historically older settlement areas. In the map text about 50 per cent of all *utjordar* take part as shares in hamlets, similar to the first example in Figure 1, with parcels throughout the fields.³⁵ Such a regular open-field pattern in south-east Sweden is known as *solskifte* or ‘sun-division’. The toft is a juridical document, measured and proportional to all belonging in arable and meadow land and allows access to

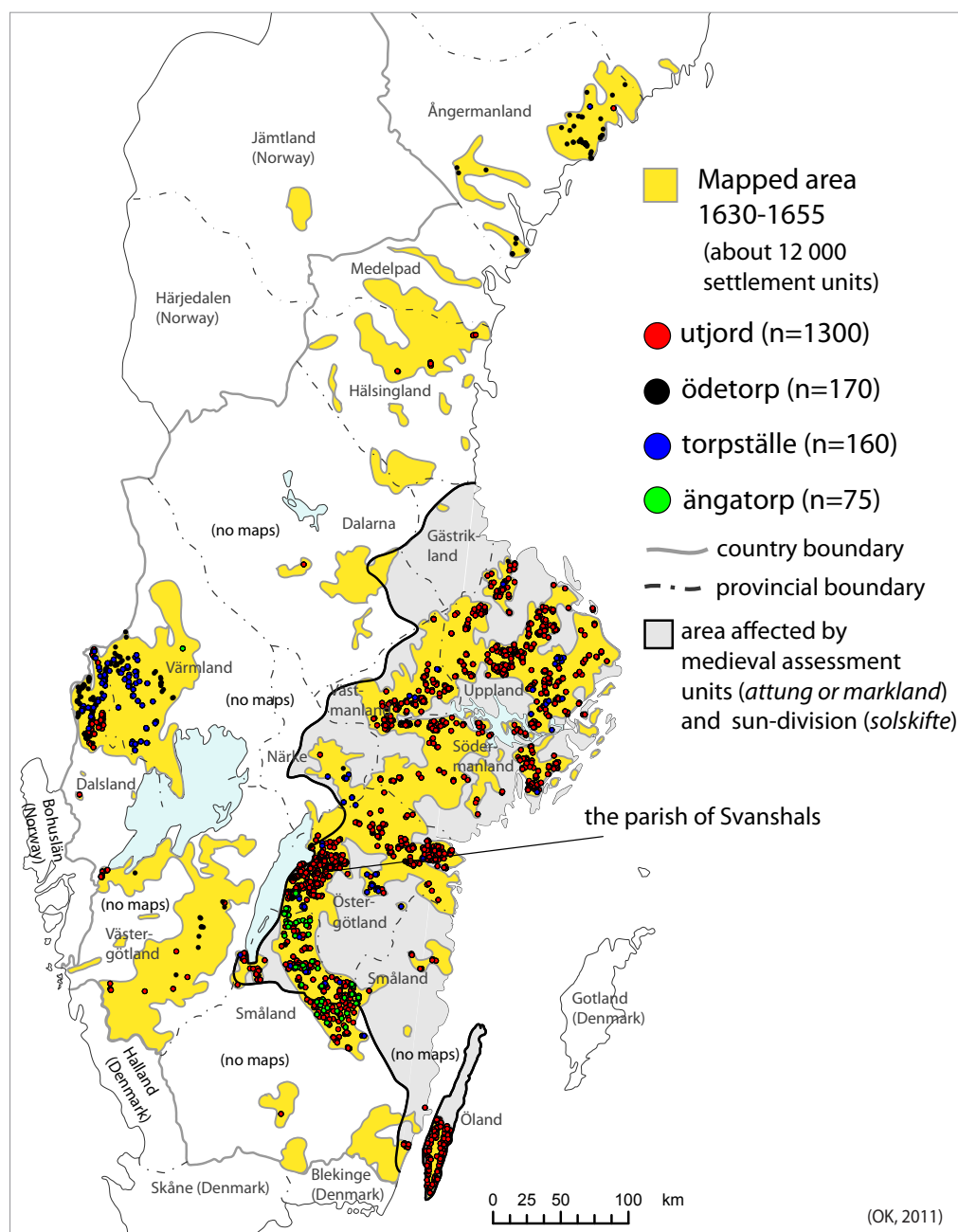

FIGURE 2. Allocation of *utjord* in Sweden within the area covered by large-scale maps for 1630 to 1655. Of a total of 12,000 settlement units (hamlets and farms) 9 per cent have a relation to *utjord* (red circles). The mapped area covers about 40 to 50 per cent of all villages, hamlets and single farms in Sweden in the mid-seventeenth century, excluding Finland. SOURCE: RA, www.riksarkivet.se/geometriska. NOTE: Area affected by *attung*, *markland* or *solskifte*, from Göransson, 1959, p. 104.

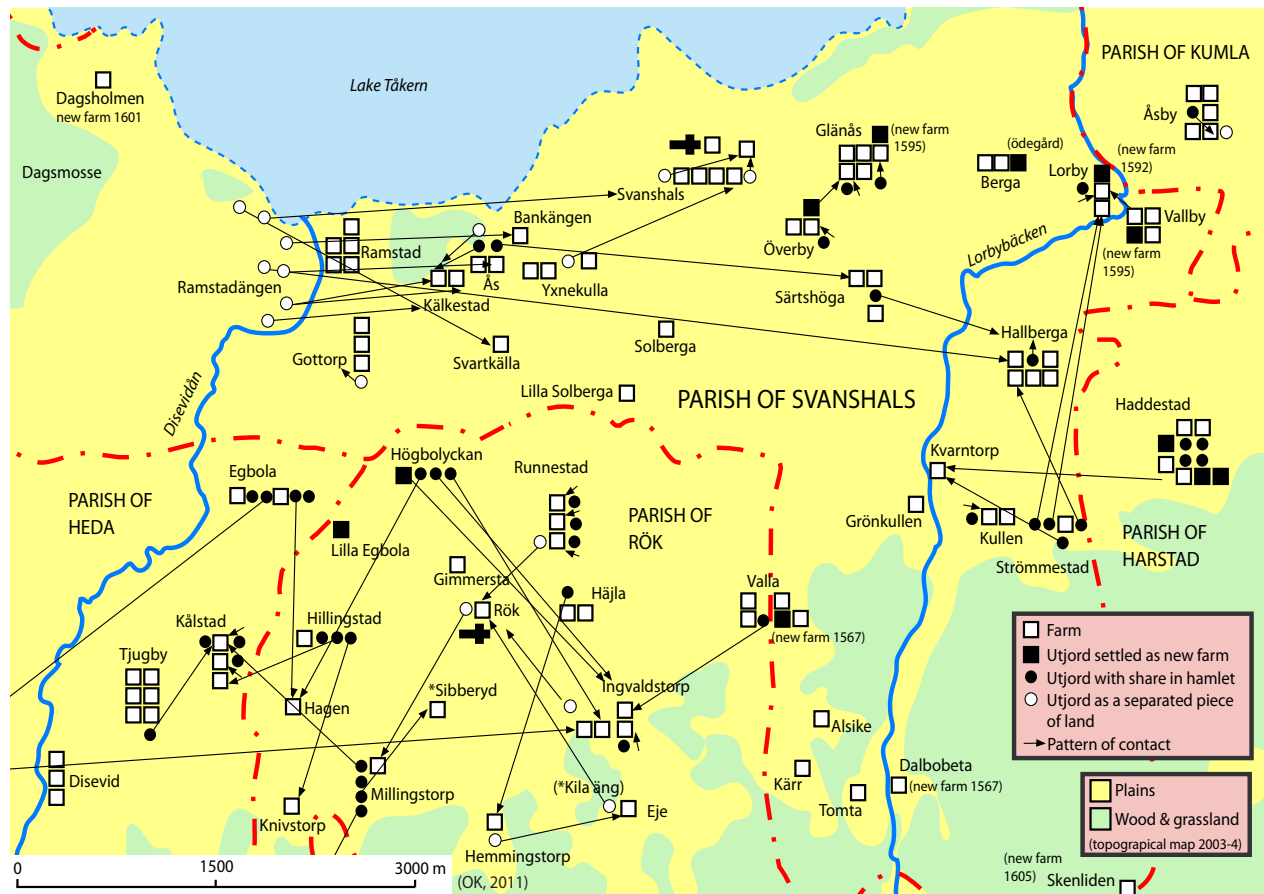
woodland, grazing and fishing when possible. Farms and *utjordar* have assigned parcels in the same order as each homestead toft's location in the hamlet, although there is no homestead building on the spot specified as an *utjord*. *Solskifte* is mentioned in eastern medieval law codes and was included in the first national law in the 1350s which remained in force until 1734, but the practice continued until the mid-eighteenth and early nineteenth-century enclosure reforms.³⁶ Extensive parts of Sweden never re-

formed into regular sun-divided hamlets as the law suggested, however. A detailed study of sun-divided hamlets in Sweden is still awaited, but the concentration to the south-east part is undisputed and the allocation of *utjordar*, located in hamlets, correlates to the territorial scope of sun-divided hamlets. The medieval practice of sun-division has, as it seems, helped to preserve the physical allocation of parcels and *utjordar* in hamlets.

FIGURE 3. Farms (white rectangles) and *utjordar* (black and white circles) in the parish of Svanshals and the adjoining parishes of Rök, Heda, Kumla and Harstad, by c. 1640. Högbolyckan, Lilla Egbola, Hillingstad, and Millingstorp stand out, since they are almost entirely occupied by *utjordar*. Five black rectangles can be seen, indicating *utjordar* already settled as a farm with a homestead c. by 1640. SOURCE: Collection of large-scale maps, Diob and Diöa. NOTE: The arable land and meadow according to the present topographical map.

The parish of Svanshals c. 1640

The following case study of Svanshals parish in Östergötland in south-east Sweden reflects the phenomenon of *utjordar* in hamlets, seen in example 1 or 3 (Figure 1), either having a share in the hamlet or appearing as separate parcels of land. Except for four hamlets, the parish of Svanshals was completely mapped by land sur-

veyors in c. 1640, covering 23 settlement units (thirteen hamlets and ten single farms), with a total of 54 farms and nineteen *utjordar* (Figure 3; Table 1).³⁷ Notice the planned distribution of farms and *utjordar*, centred around rectangular geometrical tofts, closely attached in row formation (Figure 3 and 4).³⁸

The majority, fourteen out of nineteen *utjordar* comprise shares in hamlets. Those are located in Strömmestad (4 *utjordar*), Ås (2), Glänås (2), Överby (1), Lorby (1), Valla (1), Särtshöga (1), Hallberga (1) and Kullen (1). Strömmestad stands out, being a single farm with four *utjordar*. Two of them are indicated with tofts on the map 1640 and all four appear in the map's text. One without toft is specified along with an-

other and might share the same toft.³⁹ The other is noted in the map's text, and has no toft.⁴⁰ On a younger map of Strömmestad from 1698, however, all four have tofts along with two additional *utjordar* not present on the 1640 map. Whether the change is genuine or reflects incomplete specification in the older map has not been verified.⁴¹ In the hamlet of Ås two *utjordar* with tofts appear next to each other. Both measure sixteen ells in terms of share size and are half the size of the two farms in Ås. In the hamlet of Glänås two *utjordar* appears indirectly on the map from 1640. One is specified as an extra share in the fields, belonging to a farm in the same hamlet.⁴² The second is included as part of another farm in the same hamlet.⁴³ In a similar

TABLE 1: *Utjordar* in the parish of Svanshals by land ownership, size of arable, meadow and share in hamlet, c. 1640. SOURCE: RA, collection of large-scale maps D10a and D10b.

Settlement unit /name of hamlet	Land ownership by category	Arable land (hectare)	Meadow* (hay loads)	Share* (ells)
Strömmestad	Freehold peasantry	8.1	16.0	20
Valla	Freehold peasantry	6.9	8.0	65
Ås	Freehold peasantry	5.7	3.0	16
Ås	Freehold peasantry	5.7	3.0	16
Lorby**	Freehold peasantry	4.4	6.0	25
Kullen**	Crown	4.1	8.0	10
Strömmestad	Nobility	4.1	8.0	10
Glänås	Crown	4.0	7.0	6
Glänås	Crown	3.9	7.0	6
Särtshöga	Nobility	2.1	2.0	8
Strömmestad***	Nobility	2.0	4.0	5
Hallberga	Crown	2.0	3.0	7
Svanshals	Church	1.2	—	—
Strömmestad	Nobility	0.8	1.6	2
Yxnekulla	Church	0.5	—	—
Svanshals	Church	0.4	—	—
Ås	Church	0.4	—	—
Gottorp	Crown	—	2.0	—
Överby**	Crown	? (not specified)	?	?

* = Size of meadow refers to annual numbers in hay loads, 1 = c.

212 kilo. Size of share, 1 ell, c. 0.59 cm.

** = The specification is included with the farm which cultivates it

*** = Specified without geometrical toft

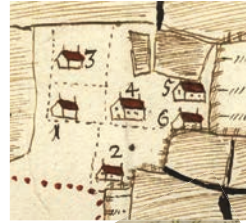
(c. 1640) Strömmestad

Ås

Glänås

Överby

(1683-1695)

(c. 1640) Lorby

Särthöga

Hallberga

Kullen

(1683-1695)

FIGURE 4. Examples of geometrical tofts, homesteads and *utjordar* in the parish of Svanshals in c. 1640 and c. 1683-1695. SOURCE: LSA; D10b:15-17, D10b:22-27, D134:18:1, D13:146-47, D108-7:1, D108-32:1, D108-16:1, D108-25:1, D108-10:1.

way *utjordar* appear as parts of existing farms in Lorby and Kullen.⁴⁴ The two *utjordar* in Glänås are also the same size, six ells, in this case corresponding to four hectare and seven loads of hay (1 load of hay c. 212 kilo). On a large-scale map from 1695 *utjordar* in Glänås appear in the same condition.

By 1640, there are several examples of *utjordar* already settled as new farms (indicated by black rectangles in Figure 3). Överby has a small farm referred to as an *utjord*, and is symbolized by a homestead building on the large-scale map.⁴⁵ It is not known when this *utjord* was settled because it does not appear in the older

registers. Three farms of 1640 can be traced as *utjordar* in the older cadastral registers; in 1567 an *utjord* became settled as a farm in Valla, 1592 in Lorby and 1595 in Glänås.⁴⁶ This development, *utjordar* being settled as farms, continues through the seventeenth and eighteenth centuries. On a map from 1694 an *utjord* is settled as a farm in Lorby and on a map from 1786 another farm appears in Glänås that also derives from a previous *utjord*.⁴⁷ The possibility of tracing *utjordar* after mid eighteenth century is limited, however, as *utjordar* were often rearranged as a result of enclosure reforms. For instance, the *utjord* in Hallberga is not included

on the map from 1768.⁴⁸ An *utjord* in Särthöga is on the other hand still present and uninhabited on a similar map dated 1766.⁴⁹

Five *utjorðar* in Table 1 lack shares and geometrical tofts and are instead found as separate parcels of land, either in arable land or meadow, but not both. They are located in Svanshals, Yxnokull, Ås, and Gottorp, and are noticeably smaller in size than those with a share, with the exception of one *utjord* in Strömmestad. The terminology also differs. Four are found in the maps, described as *utjorðar*, but commented as land belonging to the church or the priest.⁵⁰

The size of each *utjord* in Svanshals has been determined from the large-scale maps of 1640 (Table 1). *Utjorðar* converted into farms before 1640, shown with black rectangles in Figure 3, are not included since their situation, size of land etc., may have changed after being settled. Obviously the largest *utjorðar* have shares, parcels of arable and meadow, in the hamlets. A middle-sized farm in the parish of Svanshals has c. twelve hectare of arable land in total (two-field rotation), more than any *utjord*. Generally, *utjorðar* are half or one-third of the size of a regular farm, but the arable is unevenly distributed. The size fluctuates from below one hectare to 8 hectares. The largest *utjorðar*, however, having about four hectares or more, are comparable with the smallest farms in Svanshals.⁵¹

As shown on Figure 3, next to Ramstad and Gottorp a larger meadow referred as *Ramstadängen* is situated, west of the river Disevidån.⁵² In relation to *utjorðar* this meadow has some similarities, being an uninhabited separated land, divided and cultivated by several farms. Besides Ramstad and Gottorp, Kälkestad, Svartkälla, Ås, Svanshals, Hallberga and Bankängen all have pieces or parcels of land in *Ramstadängen* (Table 2). These parcels are not called *utjord* on the maps, however. Instead, each part is referred to simply as ‘meadow’ and the regional term *hump*, meaning detached land. The largest parts belong to two farms in Kälkestad and they also have a block of arable land, one and a half hectare each. The origin and interpretation of *Ramstadängen* remains unclear, however, and the older cadastres provide no further information.

Ramstaängen express the difficulty of analysing *utjorðar* based the terminology used in the sources. Moreover, not all uninhabited lands are classified as *utjorðar* and not all *utjorðar* are mentioned explicitly in the records. An unusual map on a scale of 1:2000 showing the geometrical tofts in Glänås in 1735 provides a closer look at the practice of shareholding, geometrical tofts and the allocations of *utjorðar* in this hamlet (Figure 5). The map from c. 1640 shows six farms and two *utjorðar*. The geometrical toft appears partly different in 1695 on another map

TABLE 2: A meadow *Ramstadängen*, cultivated by several farms in the parish of Svanshals. SOURCE: RA, collection of large-scale maps Diob.

Hamlet and numbers of farms taking part in <i>Ramstadängen</i>	Arable land (hectare)	Meadow (hay loads)	Share (ells)
Ramstad (5 farms/20 loads each)	-	100	-
Gottorp (3 farms/20 loads each)	-	60	-
Kälkestad (1 farm)	1.5	30	-
Kälkestad (1 farm)	1.5	30	-
Svartkälla (1 farm)	-	5	-
Ås (1 farm)	-	5	-
Svanshals (6 farms together)	-	16	-
Hallberga (1 farm)	-	2	-
Bankängen (1 farm)	-	3	-

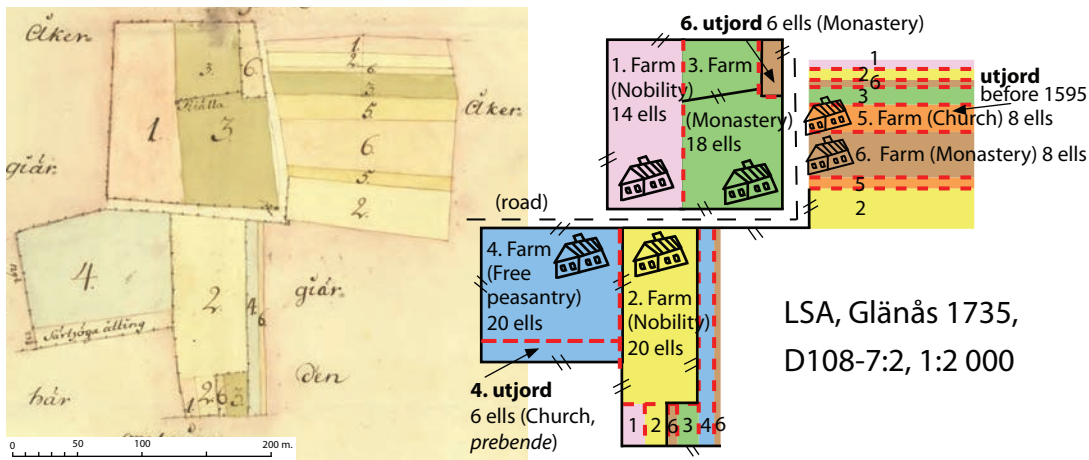

FIGURE 5. The allocation of geometrical tofts in Glänås in 1735 on a scale of 1:2000. The sketch to the right adds information on where *utjord* specified in older registers are located as well as size of share (ells) according to the 1640 map. SOURCE: LSA, large-scale map 1735; D108-7:2.

(compare Figure 4). The map of 1735 shows, however, that there are in fact another twelve uninhabited geometrical tofts or shareholding parts, in the same hamlet. These are allocated and appear in the same way as *utjord*, but the map of 1735 does not mention the term *utjord*. The twelve extra parts are numbered from one to six referring to the six farms in the same hamlet to which they belong. Despite having the character of being *utjord*, they are not specified in any older cadastral registers. One interpretation suggests these parts are a more recent, late seventeenth or early eighteenth centuries, separation of land. An alternative hypothesis is that they were left out of the cadastral registration as they do not have a cadastral status as *utjord*. All parts are cultivated within the hamlet and therefore do not necessarily affect the allocation of parcels. In conclusion, when analysing *utjord* the time-perspective is crucial. Is there a continuous change in the number of *utjord* over time, for instance divisions caused by inheritance, or how should the case in Glänås, or *utjord* in other hamlets, be interpreted?

Compilation of the Crown's cadastres 1543–1645

The question raised as to whether *utjord* are stable or fluctuate over time can be analysed

through comparisons of the cadastral records. Table 3 is a compilation of all *utjord* in the parish of Svanshals from 1543 to 1645, from the first record until the era of the first large-scale mapping c. 1640. In total, 29 cadastres have been compiled which provide a detailed view of a hundred-year period.⁵³

A stable group of at least ten *utjord* appears over the entire hundred-year period. Others are more difficult to trace and there are several factors to consider. Table 3 shows a trend of fewer *utjord* for the first years of 1543 and 1544 and a strong increase in number by 1545 with a maximum of 22 *utjord* in 1555 and from then on a decreasing trend until 1645 with minor fluctuations. The great differences between the highest number of 22 by 1555 and the lowest of 11 by 1543 can be explained by an incomplete specification in the earliest records. The impression gained from the first two early records is without doubt an exclusion of information generally, caused by a cadastral specification still not fully developed.⁵⁴ The records of 1543 to 1544 have a concise structure compared with 1545 when more details are provided. Between 1545 and 1555 four *utjord* are added. Again, the impression is of a backlog in the registration of already existing *utjord*. Hence, the total of 22 *utjord* in 1555 could well be the same as for the 1540s.

TABLE 3. Number of *utjordar* in Crown's cadastres in the parish of Svanshals, separated by land ownership, 1543–1645. The nobility's land was tax-exempt and do not appear in the cadastres. SOURCE: RA, ÖH 1543–1645.

Year	Crown	Church	Monastery	Priest	Freehold peasantry	Total
1543	6	4	1	–	–	11
1544	6	4	1	–	–	11
1545	6	8	2	2	–	18
1547	6	9	2	3	1	21
1548–1554 (no data compiled)						
1555	6	8	3	4	1	22
1556	6	8	3	4	–	21
1557–1566 (no data compiled)						
1567	4	7	3	2	–	16
1568–1574 (no data compiled)						
1575	4	7	3	2	–	16
1578	4	7	3	2	–	16
1579	4	7	3	2	–	16
1581	4	7	4	2	–	17
1582–1588 (no data compiled)						
1589	4	7	4	3	–	18
1592	4	7	4	2	–	17
1595	4	6	3	2	–	15
1601	4	7	4	2	–	17
1605	4	7	3	2	–	16
1611	4	7	3	2	–	16
1612–1616 (no data compiled)						
1617	4	7	4	2	–	17
1623	4	6	3	2	–	15
1624	4	6	3	2	–	15
1625–1634 (no data compiled)						
1635	4	5	4	2	–	15
1639	4	5	4	2	–	15
1645	4	5	4	2	–	15

Starting from 1555 there is a trend of a continuous loss in numbers of *utjordar*. Can the absence of seven *utjordar* between 1555 and 1645 be explained? And what causes the fluctuations from one year to another? One extra *utjord* appears between 1547 and 1555 as it was registered earlier in another parish. A change in the specification also explains why the only *ut-*

jord in the freehold peasantry category in Table 3 disappears after 1555 since it later appears in the adjoining parish of Rök. Hence, the same *utjord* can appear in different parishes over the years. Two examples of such changes have been confirmed in Svanshals.

The single most important factor for the reduction in numbers seen in Table 3 is the

conversion of *utjordar* into settled farms. The settlement expansion in sixteenth century is well observed in Sweden and in several European countries, although *utjordar* being settled in hamlets is not well noted.⁵⁵ As pointed out in Figure 3, this happened in Glänås, Överby, Lorby and Valla during the second half of the sixteenth century. As soon as all four of them are settled they disappear as *utjordar* from the records to reappear as new farms.

The interpretation of fluctuating numbers of *utjordar* is complicated in some cases. Generally, it cannot easily be stated whether registration of new *utjordar* reflects true changes or a previous inconsistency in the specification. A possible new *utjord* appears, specified in the margin on the record 1589 as belonging to Eg-bola. Several assumptions are possible; it can be a new unit, earlier registered in another parish or previously existing but not registered. A similar case exists in Hallberga where another ‘new’ *utjord* appears in 1601. It can be repossessed as an older *utjord* in Hallberga, with the same tax assessment, appears between 1543 and 1556.⁵⁶ Whether these refer to the same or two different *utjordar* cannot be clarified. Complete disappearance occurs in at least two cases. An *utjord*, specified as meadow land, belonging to the hamlet of Svanshals appears from 1543 to 1547 but cannot be identified later. Another *utjord* appears between 1543 and 1552, situated in Ås and belonging to the hamlet of Svanshals, but by 1552 is erased from the record.⁵⁷

Comparing the large-scale maps and the cadastral registers

Nineteen *utjordar* were found in the large-scale maps from c. 1640 and those can also be compared with fifteen specified in the cadastral registers of 1639/1645. The discrepancy in numbers between the two sources could to some extent be explained by an absence of *utjordar* owned by the nobility and the freehold peasantry in the registers. Altogether, nine *utjordar* in the maps, are missing in the contemporary and older registers. An absence of the nobility’s land is expected, because the nobility’s land was tax-ex-

empt and the cadastral registers provide much less detail on the nobility in general.⁵⁸ More surprisingly, *utjordar* classified as freehold peasantry land, are also under-represented. There is no such *utjord* after 1555 (Table 3) whereas the maps dating from 1640 specify five, two in Ås and one in Strömmestad, Lorby and Valla respectively. In addition a recently by 1640 settled *utjord* or new freehold farm in Glänås can be added to the list. Why *utjordar* belonging to the freehold peasantry repeatedly are excluded from the records has no easy answer and whether the same pattern occurs in other parishes or provinces has not yet been studied. Accordingly, *utjordar* in large-scale maps and cadastres cannot simply be compared in terms of numbers. Moreover, the settlement of Bankängen has an *utjord* in the cadastres but was never mapped in the seventeenth century. Six other examples of differences between the information given in maps and cadastral registers have been observed.⁵⁹ The majority ten *utjordar* can, however, be identified in both sources and traced over an extensive period as rather stable elements.

Different farms and hamlets possess the same *utjord* over time. Hence, the pattern of contact in Figure 3, reflects a rather flexible system where different farms cultivate *utjordar* in shorter or longer periods. Obviously, this alternation and also the sometimes unsystematic registration complicate the possibility to trace and compare individual *utjordar*. The relation between farms and *utjordar* alternates, also in short period of time. This applies to *utjordar* of all sizes and kinds. For instance, a small separated *utjord* in Ås by 1547 is cultivated by three farms in the same hamlet until 1595 when it belongs to another farm in Kälkestad. Another example is Glänås where six different farms, all in Glänås, hold the same *utjord* within a thirty-year period.⁶⁰

Utjordar – an adequate indicator of farm desertion?

Utjordar have been seen as less important in the discussion of settlement history and previous research on farm desertion has viewed them as

a vague indicator of desertion. This text shows there are reasons to reconsider both these understandings. The two main arguments are: Most *utjordar* appear in the first records of mid sixteenth century and truly new *utjordar* cannot be stated 1540s-1640s, but rather a continuous registration of older *utjordar* appears over time. Secondly, a trend has been observed of *utjordar* being settled as farms. Before a scenario is sketched on how *utjordar* emerged the basic characteristics will be discussed.

In this study four main patterns of *utjordar* have been emphasized; *utjordar* similar to farms allocated by parcels in a sun-divided hamlet, *utjordar* as smaller pieces of land or larger blocks in hamlets or *utjordar* outside a hamlet community in fringe locations. In the parish of Svanshals, the first type of allocated parcels is the more common. These *utjordar* share the same attributes typical of a farm, categorized by land ownership, occupying arable land, meadow land and a geometrical toft next to other homestead in the hamlet. The two obvious differences between such *utjordar* and farms are the lack of homestead buildings and smaller size of land, likewise less valued as taxation objects. To less extent *utjordar* being small parcels of lands. Out of the 19 *utjordar* in the parish of Svanshals by mid sixteenth century five belong to the second category of smaller lands, which commonly belong to the land owners of the Church. As suggested in previous studies these lands are probably the result of older donations.⁶¹

A compilation from the database of the large-scale maps from 1630 to 1655 demonstrates how *utjordar* are a phenomenon almost entirely restricted to the south-eastern part of Sweden. This territorial scope corresponds to the medieval realm of *solskifte*, a regulated principle of cultivation. The medieval field patterns and principles of land assessment have been preserved in this area in many cases and could explain why *utjordar* appear in cadastral registers in 1540s and maps of the 1640s.

How should a phenomenon like *utjordar* be interpreted? Being long-lasting 'elements' in the landscape, most *utjordar* cannot simply be explained by either new cultivation or similar 'tem-

porary' land transactions.⁶² Several are settled as farms and this is an obvious factor relating *utjordar* to previous deserted farms. It would be a mistake to relate every *utjord* in hamlets to an older deserted farm, however. Since *utjordar* generally are the smallest units in hamlets, several *utjordar* together could constitute a single deserted farm. An alternative explanation could be the fragmentation of existing farms; for instance, shares separated through heritage. Moreover, the physical appearance of *utjordar* in hamlets may differ from the specification in the records. As noted on a map of the hamlet of Glänås (Figure 5) the tofts were subdivided into many smaller parts of which only two appear as *utjordar* in the older sources. The pattern of contact between an *utjord* and a farm varies, however. A flexible system, where a single *utjord* could involve different farms and different hamlets in a short period of time, cannot simply be explained by a common practice of division by heritage. Furthermore, *utjordar* are unevenly distributed in the parish of Svanshals. For instance the hamlet of Strömmestad possesses four, meanwhile *utjordar* are non-existing in the larger hamlets of Ramstad and Svanshals.

In conclusion, farm desertion and vacancy apparently took place, not only on the marginal land but also within hamlets on good soil. The preserved element of uninhabited units, *utjordar*, is one variable indicating this scenario. Further studies are needed in order to see how deserted farms in hamlets were maintained during and after the Crisis of the Late Middle Ages.

OLOF KARSVALL is a human geographer and PhD student in agrarian history at the Swedish University of Agricultural Sciences, SLU, Ultuna.

olof.karsvall@slu.se
Sveriges lantbruksuniversitet, SLU
Box 7013
750 07 Uppsala

Notes

- 1 Abel, 1966; Bois, 1984; Cambell, 1991; Dybdahl, 2010; Gissel (et. al.), 1981; Hybel & Poulsen, 2007; Myrdal, 2003; Postan, 1972; the ‘Crisis’ of the Late Middle Ages is one of the major debates in European historical research. Population decline, falling grain prices and rents, poverty, wars and social and political tensions have been observed for several European countries from c. 1300 to 1450. One debate is to which extent the arrival of the Black Death in Europe c. 1347 and other factors, for instance, climate changes, grain shortages, overpopulation and the Hundred Years War, caused the agrarian depression.
- 2 Bååth, 1983, p. 61; Myrdal 2003, p. 224; Norborg, 1958, p. 198; a new investigation of deserted farms in the Vadstena registers, by Alf Ericsson, is under way.
- 3 *Kronans jordeböcker*, also commonly referred to as *År-liga räknan*.
- 4 Brunius, 1980, pp. 48–49; Helmfrid, 1962, p. 89
- 5 Johansson, 1990, p. 61; Jutikkala, 1981, p. 120; Österberg, 1981, pp. 40–41
- 6 As discussed by Helmfrid, 1962, p. 91.
- 7 Tollin & Karsvall, 2011; the database was published on the Internet in October 2010 by the project ‘National Edition of the Oldest Geometrical Maps’; National Archives; www.riksarkivet.se/geometrisk.
- 8 Few contemporary sources exist in Sweden from the Late Middle Ages. Instead, much of the information has to be compiled, retrogressively, from later sources.
- 9 Category by land ownership, *jordnatur*, separates different kinds of land, both farms and *utjordar*. Lands belonging to the church and monasteries are by in the large-scale maps included within land of the Crown.
- 10 The term hamlet here refers to settlement units with two farms or more and is preferred to that of village.
- 11 Helmfrid, 1962, pp. 86–91
- 12 Beresford, 1971, p. 96; Tollin, 2010, pp. 22–28; the idea of using younger geometrical maps retrogressively, in the study of the medieval situation, has also been practised by for instance Beresford.
- 13 Larsson 1975; Norborg 1959; Myrdal 2003, 2010 and 2011; the late-medieval decline in Sweden, observed by for instance Norborg and Larsson, has surprisingly not been much researched until recently by Myrdal 2003. The plagues in Sweden have been compiled by Janken Myrdal and he estimates a reduction of the population in Sweden of 40% or 50% between c. 1350 and 1450.
- 14 Gissel, 1981, pp. 15–18.
- 15 Bååth, 1983, p. 206; Sandnes, 1981, pp. 103–104; A summary of the results by the “Scandinavian Research Project on Deserted Farms and Villages” was presented by Sandnes 1981. Käthe Bååth observed the highest level of desertion, 36 %, within the Swedish group.
- 16 Lagerås 2007 pp. 83–92; Myrdal, 2003, p. 169 and 2010, p. 41; Sandnes, 1981, p. 104; Österberg, 1981, p. 27; the method used has been criticized for underestimating the level of farming represented in Sweden. In the absence of demographic records in Sweden Janken Myrdal argues for a pluralistic method, combining sources of different kinds, for instance archaeological remains, pollen analysis, place names and written sources such as Peter’s Pence. Lagerås (2007) has observed a late-medieval decline using pollen diagrams from southern Sweden.
- 17 Antonsson, 2009; Framme 1985; Holm 2011; Jansson, 1993; Norborg, 1958; Bååth, 1983; such figures can be seen in the Vadstena Abbey cadastres for 1447, one of the most comprehensive record of the time.
- 18 Traces of desertion in the provinces of Hälsingland have been discussed by Brink 1990
- 19 The typical Swedish *ödatorp* and *ödesbol* are smaller single farms or small hamlets, often converted into pasture or meadow, maintained by surrounding farms.
- 20 This idea is widely accepted and often follows the arguments for a contraction in remote areas as discussed by Postan 1975, see also Gissel, 1981, p. 186.
- 21 Most well known in Sweden is probably the deserted farm Hemvidakulla in the province of Östergötland. It appears in the Vadstena Abbey registers of 1447 and 1457 as a farm and 1466, 1473 and 1502 as deserted. On a large-scale map dated 1799 it appears as a meadow land, belonging to the neighbouring farms in Skavarp, referred as *Skavarps torp äng*.
- 22 Helmfrid, 1962, p. 89; Brunius, 1981, pp. 47–51; Helmfrid assumes that some *utjordar* could be a result of tax burdens during the regime of Carl IX or possibly older fragmentations of estates from the Middle Ages.
- 23 Helmfrid, 1962, p. 87; Staffan Helmfrid compared the numbers of *utjordar* in parts of Östergötland the records of 1555 and 1635 and the descriptions on economic maps 1870–80 and noticed a decrease between 1555 and 1635 and also variations comparing 1635 and 1870–80.
- 24 Helmfrid 1962, p. 80; Dahlbäck (et. al.), 1973; Larsson, 1970, p. 41; Bååth, 1983, pp. 60–62; Brunius, 1980, p. 67–68; Jansson, 1993; Karsvall, 2007; Värmlands Museum 2007; Correlation between *utjordar* and deserted farms has been observed in the provinces of Uppland, Småland, Värmland and Östergötland. The *utjord* or *ödatorp* Lilla Ärtetjärn was investigated by Värmlands Museum in 2007 and confirmed to be a late-medieval deserted farm. Another similar example in the province of Uppland is *Lilla Ullevi, see Bäck 2008. An *utjord* Lingnåre, in the same province, appears in the registers of 1547 and has been related to farm desertion, see Dahlbäck 1973. Other examples of *utjordar* appearing to be deserted farms are *Varnäs and *Gunnertorpet, as discussed by Helmfrid 1962.
- 25 Fridell, 1993; Holmbäck & Wessén, 1979; Collins & Schlyter, 1827–1877; it is unclear whether the term *utjord* appear in medieval or late-medieval written sources. A few medieval diplomas from the late-thirteenth century mention *Uthiordh*, *Vmiord*, *vmyordher* in the context of *terra minuta* and *predia minuta*, meaning ‘small piece of land’; see DS1055, DS1167, DS1223, www.riksarkivet.se/sdhk; Compare with *umeghnum* in the provincial law code of Östergötland, see Collins & Schlyter, 1827–1877, p. 121 and *nytiabol* in medieval diplomas, as discussed by Fridell, 1993. In the Swedish provincial law codes *fjäll*, *urfjäll*, *hump* refer to lands belonging to a farm situated in another hamlet. These terms are translated in Holmbäck & Wessén, 1979 as *utjord*. The term

- utjord* are, however, not present in the Vadstena Abbey cadastres for 1447 to 1502, although numerous deserted farms in later registers appear as *utjordar*.
- 26 The headings in the Crown's cadastres for the province of Östergötland distinguish between tenant farmers (*landbor*), free holders (*skattehemman*), new farms (*nybyggen*) and *utjordar*, the uninhabited units.
 - 27 The instructions are transcribed by Styffe, 1856, pp. 248–285; see for instance D6:Titelblad, 1633–1634, D8:Titelblad 1642–1643, A7:Titelblad 1640–1642, E4:Titelblad 1645 and Södermöre:Titelblad 1655–1656.
 - 28 Helmfrid, 1962, p. 92; Bååth, 1983, pp. 60–65; *utjordar* absorbed into farms have been observed as two shares or 'extra shares' in the map text, *tuenne skifte* or *tuenne bord*.
 - 29 See for instance, D10b:87, D5:140–141, Smedby:8, C4:10–11
 - 30 D2:161–162; Husby, parish of Skönberga; '...Häm defse utiorder äga är eij i sanningh berättad'. Similar comments exist on a few large-scale maps, for instance D7:48–49, D1:291, E4:137, T3:228.
 - 31 www.riksarkivet.se/geometrisk
 - 32 www.riksarkivet.se/geometrisk; compiled from the map's text descriptions; *utjord*, *uthiord*, *vthiord* and similar spellings.
 - 33 Larsson, 1970; Lars-Olof Larsson 1970 saw how the terminology concerning *utjordar* used in the cadastral registers often varied. The term used to identify a specific uninhabited unit could vary from one year to another.
 - 34 Jansson, 1993, p. 45; Bååth, 1983, p. 61 and 199; Ulf Jansson noticed how the large-scale maps in the province of Värmland frequently used *torpställe*, *ängatorp* and *ödator/ödegårdp* as synonyms to *utjord*. Historian Käthe Bååth discusses a similar correlation between *utjord* and *ödebol*, *ödegård*, *ödatorp* in the north part of Småland, Norra Vedbo. Bååth also related several of these to deserted farms specified in the cadastre for 1447 belonging to Vadstena Abbey.
 - 35 The seventeenth-century geometrical maps, with some exceptions, do not specify the individual parcels. Instead each proportional share is indicated in the map's text description, as a share, *byamål*, or an assessment unit, *markland*.
 - 36 Göransson, 1961, p. 80; Ericsson, 2007, p. 118; the open-field system is mentioned in the provincial laws from the late-thirteenth and early-fourteenth century; *Östgötalagen*, *Upplandslagen*, *Västmannalagen*, *Dalalagen* and *Södermannalagen*. According to Ericsson (2007) this practice was carried out in Östergötland during the mid-thirteenth century and was based on the older assessment unit *attung*. The enclosure reforms in Sweden are *storskifte*, *enskifte* and *laga skifte*.
 - 37 The settlement units of Berga, Bankängen, Grönkullen, Kvarntorp and Dagsholmen were not mapped by 1640.
 - 38 Geometrical tofts known as *laga läga* are mentioned in the provincial law code of Östergötland.
 - 39 D10b:23; 'skattevthiord ... med en frelse vthiord 2 alnar bred. som intit kan vthbrytas'
 - 40 D10b:23; 'hafuer ingen tomp[t]'
 - 41 D10b:23; D134:18:1; the specification of *utjordar* 1640 and 1698 is partly different. Two additional *utjordar* appear on the younger map, belonging to the nearby farms in Kullen.
 - 42 See note 27.
 - 43 D10b:15–016; '... brukas in med skattegården...Skattegården brukar både tomt och alla ägorne inne med sina ägor, och icke särskilt'.
 - 44 D10b:23–24; D10b:25; Stora Kullen, 'Hafuer i byeskiffte tuenne bord'; Lorby, 'Hafuer i byemåll tuenne bord'
 - 45 D10b:17; this *utjord* is settled as a small farm, 'äbr en half gård'
 - 46 ÖH 1567:13; 1592:11; 1595:7; for example; 'Lorby prästutjord eller nybygge byggd på frihet'
 - 47 D108:16:1; D108:7:1; D108:7:4
 - 48 D108:10:1; D108:10:4
 - 49 D108:25:2
 - 50 D10b:14; D10a:13–14; the terms *kyrkjord* and *präståker* appear in connection to *utjord*; 'En kyrckejord i Yxnekulla som pastor brukar ...'; 'Pastoris åkrar'
 - 51 Farms with 5 hectares of arable land or less exist in Vallby, Hallberga, Glänås, Särtsköga, Kärr, Dalbobeta and Alsike.
 - 52 D10b:19–20; D10a:19–20.
 - 53 More cadastral registers exist for 1543 to 1645 but are partly damaged and incomplete. For some years, more than one register exist.
 - 54 Johansson, 1990, p. 60; the incomplete specification in the first two cadastres dated 1543 and 1545 in the hundred, *härads*, of Lysings has also been observed by Mats Johansson.
 - 55 Larsson, 1972; the increase in population and settlement during the sixteenth century has been compiled by Larsson among others.
 - 56 ÖH 1543–1556.
 - 57 ÖH 1552:2.
 - 58 ÖH 1543:6, 1544:2, 1549:10; one exception has been observed, since a nobility tenancy in Berga is noted as deserted, *ödegård*, 1543–1549. One other note on desertion regards a nobility tenancy in Hallberga in the record of 1544.
 - 59 An *utjord* belonging to Ås in the cadastres cannot be found on the large-scale map from the same period. Another *utjord* in Kullen on the large-scale map cannot be traced in the cadastres. Here, the interpretation is unclear as a comment in the records of 1575 (ÖH 1575:6) tells how one *utjord* was absorbed into a farm in Kullen; '...uti Arffund Nilssons tid lades någon utjord till som ligger fjärrendes uti andre byar och sedan lades för hel skatt...'. An *utjord* in Yxnekulla belonging to Svanshals on the map for 1640 and two *utjordar* in the hamlet of Svanshals does not appear in the cadastres, however, pieces of land exist referred to by the names *Gillestomten and *Brannastöm (Brenneström); both are unidentified.
 - 60 ÖH 1545–1578; one *utjord* in Glänås was cultivated in 1545 by a peasant, Joan, in 1547 by Håkan, in 1555 by Olof, in 1567 by Nils, in 1575 by Anders and in 1578 by Torbjörn.
 - 61 See note 4.
 - 62 Brunius 1980, p. 43; Hannerberg 1971; *utjordar* being the result of new cultivation has been suggested by Hannerberg. See also Brunius 1980.

References

Archives

Riksarkivet, the National Archives (RA), Stockholm

Lantmäteristyrelsens arkiv (RA). Geometrical maps of the parish of Svanshals:

GEORG, Database of the oldest geometrical maps in Sweden (RA). Collection of large-scale maps, D10a and D10b, c. 1640. www.riksarkivet.se/geometrisk. 2011-06-01

Geometrical maps; D13:146-147, 1683; D108-7:1, D108-10:1, D108-16:1, D108-22:1, D108-25:1, D108-28:1, D108-32:1, D134-18:1, D108-7:2, c. 1690-1700; D108-7:2, 1735; D108-10:4, D108-25:2, D108-7:4, c. 1760s-1780s. www.lantmateriet.se. 2011-06-01

Kammararkivet (RA). Cadastral registers. Östergötlands landskapshandlingar (ÖH), 1543-1645

Svenskt diplomatarium (RA). Medieval diplomas. Svenskt diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev (SDHK). www.riksarkivet.se/sdhk. 2011-06-01

Bibliography

Abel W., 1966, *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur: eine Geschichte der Land- und Ernährungswirtschaft Mitteleuropas seit dem hohen Mittelalter*, Hamburg.

Antonsson, H., 2009, “The extent of farm desertion in central Sweden during the late medieval agrarian crisis: landscape as a source”, *Journal of Historical Geography* Volume 35, Issue 4, pp. 619-641

Beresford, M., 1971, *History on the ground: six studies in maps and landscapes*, London.

Bois, G., 1984, *The crisis of feudalism: Economy and society in eastern Normandy c. 1300-1550*, Cambridge.

Brink, S., 1990, “Den senmedeltida agrarkrisen i Hälsingland”, *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 20, pp. 39-46, Uppsala.

Brunius, J., 1980, *Bondebygd i förändring. Bebyggelse och befolkning i Närke c. 1300-1600*, Lund.

Bååth, K., 1983, *Öde sedan stora döden var ...; Bebyggelse och befolkningsutveckling i Norra Vedbo under senmedeltid och 1500-tal, Del 1*, Lund.

Bäck, M. et al., 2008, *Lilla Ullevi – historien om det fridlysta rummet*, UV Mitt, Rapport 2008:39.

Cambell, B. (ed.), 1991, *Before the Black Death: studies in the “crisis” of the early fourteenth century*, Manchester.

Collin, H.S. & Schlyter C.J. (1827-1877), *Corpus iuris sueo-gotorum antiqui. Samling af Sveriges gamla lagar, på kongl. maj:ts nådige befallning utgifven af d. H.S. Collin och d. C.J. Schlyter*. Vol. 1-13, Stockholm.

Dahlbäck, G. et al. 1973, “Lingnåre utjord. Exempel på medeltida regression”, *Fornvännen* Årg. 68; pp. 90-96.

Dybdahl, A., 2010, “Klima og demografiske kriser i Norge i middelalder og tidlig nytid”, *Historisk tidsskrift* vol. 89, pp. 182-222, Oslo.

Eriksson, A., 2007, *Attungen – ett medeltida fastighetsmått:*

en agrarhistorisk undersökning baserad på attungsbelägg i SDhk till år 1376 och Folke Dourings kasuistik, Uppsala.

Framme, G., 1985, *Ödegårdar i Vätte härad*, Kungälv.

Fridell, S., 1993, “Nytiabol”, *Arkiv för nordisk filologi*. pp. 147-160, Stockholm.

Gissel et al., 1981, “The Joint Scandinavian Contribution to the European Study of Late Medieval Desertion”, in *Desertion and Land Colonization in the Nordic Countries c. 1300-1600*, pp. 15-18. Uppsala.

Göransson, S., 1959, *Field and Village on the Island of Öland: A Study of the Genetic Compound of an East Swedish Rural Landscape*, Meddelanden från Uppsala universitets geografiska institution. Ser. A, N:o 136, Uppsala

Göransson, S., 1961, “Regular Open-Field Pattern in England and Scandinavian solskifte”, *Geografiska Annaler* Vol. 43, No. 1/2, pp. 80-104.

Hannerberg, D., 1971, *Svenskt agrarsambälle under 1200 år: gård och åker, skörd och boskap*, Stockholm.

Helmfrid, S., 1962, *Östergötland “Västanstång”. Studien über die ältere Agrarlandschaft und ihre Genese*, Geografiska Annaler XLIV, Stockholm.

Holm, O., 2011, “Digerdödens följder för jordägandet: Exemplet Jämtland”, *Historisk tidsskrift* 90, Oslo, pp. 7-32.

Holmbäck, Å. & Wessén, E., 1979, *Svenska landskapslagar: tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Ser. 1, Östgötalagen och Upplandslagen*, Stockholm.

Hybel, N., & Poulsen, B., 2007, *The Danish resources c. 1000-1550: growth and recession*, Leiden.

Jansson, U., 1993, *Odling och ödeläggelse i Nordmarks härad. En studie utifrån 1640-talets kartor*, Stockholm.

Johansson, M., 1990, “Täkernbygden. En bebyggelsehistorisk analys”, in Dahlbäck, G. (ed.), *Heliga Birgittas trakter*, Uppsala, pp. 57-77.

Jutikkala, E., 1981, “The Way Up”, in *Desertion and land colonization in the Nordic countries c. 1300-1600*, Uppsala, pp. 115-142.

Karsvall, O., 2007, “Uninhabited cadastral units on large-scale maps 1630-1655: indicators of late medieval deserted farms?”, *Landscape History: journal of the Society for landscape studies* 29, pp. 75-87.

Karsvall, O., 2008, “Utjordar och spår av ödelagda gårdar”, in Höglund, M. (ed.), *1600-talets jordbrukslandskap. En instruktion till de äldre geometriska kartorna*, Sundbyberg, pp. 53-64.

Lagerås, P., 2007, *The Ecology of Expansion and Abandonment. Medieval and Post-Medieval Land-use and Settlement Dynamics in a Landscape Perspective*, Lund.

Larsson, L.-O., 1970, “Kronans jordeböcker från 1500-talet och den senmedeltida ödegårdsprocessen. Några synpunkter på terminologi och retrospektiva metod”, *Historisk Tidskrift* 1970:1, Stockholm, pp. 24-46.

Larsson, L.-O., 1972, *Kolonisation och befolkningsutveckling i det svenska agrarsambället 1500-1640*, Lund.

Larsson, L.-O., 1975, *Det medeltida Varend: studier i det smäländska gränslandets historia fram till 1500-talets mitt*, Växjö.

Myrdal, J., 2003, *Digerdöden, pestvägor och ödeläggelse*, Stockholm.

- Myrdal, J., 2010, *Befolkning och bebyggelse i Sverige och Norden 1000–1500. En litteraturoversikt och ett försök till jämförande sammanfattning*. Preliminär version www.agrarhistoria.se/pdf/Befolkning_och_bebyggelse_i_Sverige_och_Norden_1000-1500.pdf (2011-08-01)
- Myrdal, J., 2011, "Farming and feudalism, 1000–1700", in Myrdal, J. & Morell, M. (eds.), *The Agrarian History of Sweden from 400 BC to AD 2000*, Lund, pp. 72–117.
- Norborg, L.-A., 1958, *Storföretaget Vadstena kloster*, Lund.
- Postan, M.M., 1975, *The medieval economy and society: an economic history of Britain in the Middle Ages*, Harmondsworth.
- Sandnes, J. 1981, "Settlement Developments in the Late Middle Ages (approx. 1300–1540)", in *Desertion and Land Colonization in the Nordic Countries c. 1300–1600*, Uppsala, pp. 78–114.
- Styffe, C.G., 1856, *Samling af instruktioner rörande den civila förvaltningen i Sverige och Finland*, Stockholm.
- Tollin, C., 2010, *Ägodomäner och sockenbildning i västra Östergötland. En rumslig studie om kyrkliga upptagningsområden och ägarförhållanden vid tiden för Alvastra klostets grundande*, Uppsala.
- Tollin, C. & Karsvall, O., 2010, "Ett världsarv görs tillgängligt", *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 60, Uppsala, pp. 94–103.
- Värmlands Museum, Enheten för kulturmiljö, 2008, *Arkeologisk förundersökning vid Årtetjärn, RAÄ 201, 203 och 205, Töcksmarks socken, Årjängs kommun, Värmlands län*, Karlstad.
- Österberg, E., 1981, "Methods, Hypotheses and Study Areas", in *Desertion and land colonization in the Nordic countries c. 1300–1600*, Uppsala, pp. 26–77.

Utjordar and the question of deserted farms – a case study of the parish of Svanshals

by Olof Karsvall

Summary

This text discusses a new way to progress studies of the late medieval crisis, particularly partial desertion of hamlets, to which the occurrences of *utjordar* are undoubtedly related. In the Swedish Crown's cadastres, starting from the first half of the sixteenth century, the term *utjord* refers to uninhabited units and pieces of land. In seventeenth-century large-scale maps, these lands are identified with boundaries, measured and described. It is not known why such elements appear but an unknown, assumed large number, can be related to farm desertion and agrarian structural changes during and after the 'Crisis' of the Late Middle Ages.

On the basis of a compilation of *utjordar* in a database containing the Swedish large-scale maps from 1630 to 1655, the characteristics of various *utjordar* appear. The majority are located in hamlets, in the south-east part of Sweden in an area characterized by medieval assessment of land and systematized open-field patterns

known as *solskifte*. This study further examines *utjordar* in one parish, Svanshals, located on the western plains in the province of Östergötland. In terms of the size of arable land and meadow occupied as *utjordar*, about half of all *utjordar* in the parish of Svanshals are comparable to smaller farms. By means of retrogressive analysis, the maps are compared with contemporary and older cadastral registers. By tracing *utjordar* between 1540s and 1640s a continuous loss in numbers has been observed. There is no obvious trend of new *utjordar* emerging after the 1540s. Instead three main patterns appear; *utjordar* absorbed into nearby farms, developed new farms or remained as *utjordar* throughout the period. A long and stable continuity of *utjordar* is apparent and therefore a late-medieval or older origin is suggested. This indicates that farm desertion did not only take place on marginal lands as often assumed but also within hamlets.

Keywords: *utjord*, farm desertion, large-scale maps, cadastral registers, the Late Middle Ages

The transition of landownership in Sweden 1562–1654 and its reflection in the agrarian landscape

by Clas Tollin

The comprehensive and rapid transformation in land ownership and agricultural incomes in Sweden in the first half of the 17th century makes the period particularly amenable to studying how changes in landownership are reflected in the agrarian landscape within the concept of land as a resource. The alienation of Crown land and revenues to the nobility was so extensive that the holdings of the nobility increased some two and a half times between 1560 and 1652. There was also a certain shift from family farms towards manors and larger estates. The richness of sources enables exhaustive studies of this process, which has been investigated by particularly agrarian, economical and political historians.¹ However, the associated spatial organisation and landscape changes are studied surprisingly little by historical geographers, despite of the potential of the existing sources.

The landscape concept in relation to landownership

The term *landscape* is often used in a broad sense, without being defined. It is therefore wise to differentiate *physical landscape* and *natural scenery* from other uses of the term, such as *political landscape*, *mental landscape* or non-physical realities in the landscape.² Here landscape is used in the sense *settlement structure and land use pattern*.

The historical geographer Mats Widgren suggests that 'the landscape concept' could be treated as three interrelated concepts: *landscape as*

scenery, (different ways of seeing), *landscape as an institution* (customary laws, land rights and social institutions) and *land as a resource* (land use, production and capital).³ It might be fruitful to add a fourth concept; *landscape management* to understand the influence of man in a wider sense concerning agrarian technique, developed animal and plant breeding and level of knowledge among the farmers. I will use these distinctions as basis in this study.

Landownership in the broad sense is central to the concept of *landscape as an institution*. Landowners have a variety of rights; they can walk wherever they like on the property, for instance, and refuse others to do so. Within certain confines, it is also up to landowners to decide what they will grow and where. Most importantly, ownership is historically connected with income from agriculture and land, whether in the form of products or rent. It is reasonable to believe that the physical landscape and its elements, in one way or another, reflect socio-economic conditions in society, or more precisely, the equality or inequality of its people in terms of wealth and influence.

After the reformation of King Gustav Vasa (Gustav I) between 1527 and 1540, there were three major categories of landowners in Sweden, the Crown, the nobility and freeholders (tax-paying farmers). In contrast to the rest of Europe, just over half of the farmers in Sweden-Finland were freeholders at the time of the death of Gustav I in 1560. About a fifth was Crown tenants and the rest were tenants of the nobility. There were very few demesne farms,

probably only one or two percent of arable land belonged to estates whose farms were run on a larger scale (*Gutswirtschaft*).⁴

For a century or so Sweden was as an important actor on the military and political scene of Europe. The foundation was laid in the 1610s and 1620s. After the Peace in Stolbova 1617 the provinces of Karelia and Ingermanland in the east became part of the Swedish realm. After the Peace of Brömsebro in 1645 and the Peace of Westphalia in 1648, the Swedish realm expanded further geographically, adding new provinces in the south and the west. The country's military and political ventures in the 17th century had tremendous impact on Swedish society for generations to come, not least with respect to gains and losses of power over the agrarian landscape. The long period of almost constant war led to an increase in the power of the nobility, especially in the 1630s and 1640s. For instance, all officers and higher military appointments were reserved to the nobility. Closer contact with the socio-economic conditions of the Continent, with its unfree farmers and feudal society, had the same effect. After the death of Gustavus Adolphus in 1632, Sweden was ruled by a regency government composed of high noblemen for twelve years. The consequences for the agrarian society were critical. Firstly, agricultural yields in the form of tenant rents and land taxes were transferred from the Crown and freeholders to the nobility. Secondly, some thousand family farms were converted to manorial estates, which enjoyed fuller tax exemption than other noble land.

I will make an attempt to illustrate the consequences of non-physical structures on the agrarian landscape, or how *landscape as an institution* is interrelated to *land as a resource*. In other words: how and to what extent did the increasing formal control of the nobility change the agrarian landscape? Is it possible, for example, to discern specific physical marks and changes in settlement structure, land use, spatial organisation, roads and so forth? The study covers two geographical levels: a more generalised overview of the provinces of Östergötland, Sörmland and Uppland; and a few examples on the village or settlement level from the area around Uppsala.

Sources to the landscape

Sources for studying settlement history from this period are abundant. Firstly, there are the provincial records from the King's Chancery Archives⁵. These are among the best settlement records in the world due to topographic disposition and systematic registration of different kind of landowners and because they cover practically all of Sweden from the 1540s onwards.⁶ Secondly, there are complete records of all farms belonging to the nobility in 1562. Thirdly, there are the records of the reduction commissions of the 1680s and 1690s.

The large-scale maps of farms and hamlets, some 12,000 in number, made between 1630 and 1655 are another unique Swedish source. Most were measured by surveyors employed by the state and the maps were collected in the King's Chancery at the Royal Palace of Stockholm. A second generation of large-scale maps was created during the 1680s and 1690s, which allows comparisons of the agrarian landscape before and after the great Crown alienations.

It is mistakenly believed that there are very few old geometrical maps of farms belonging to the nobility. The fact is that an instruction from the King's Chancery in 1634 orders the

FIGURE 1. Overview map of Eastern Middle Sweden. Gotland became a part of the Swedish realm in the Peace of Brömsebro 1645.

surveyors to “diligently” map the landholdings of every hamlet, whether noble, Crown, or freehold. Hence, practically all farms belonging to the nobility were surveyed if they were situated in settlements where there were also freehold or Crown farms.⁷ Furthermore there are at least 15 map collections over dukedoms, baronies and noble estates. The majority of these maps, of which there are more than a thousand, shows farms belonging to the nobility, and some manors were also mapped.⁸ Little of this material has been used so far in historical scholarly research concerning land use and settlement.

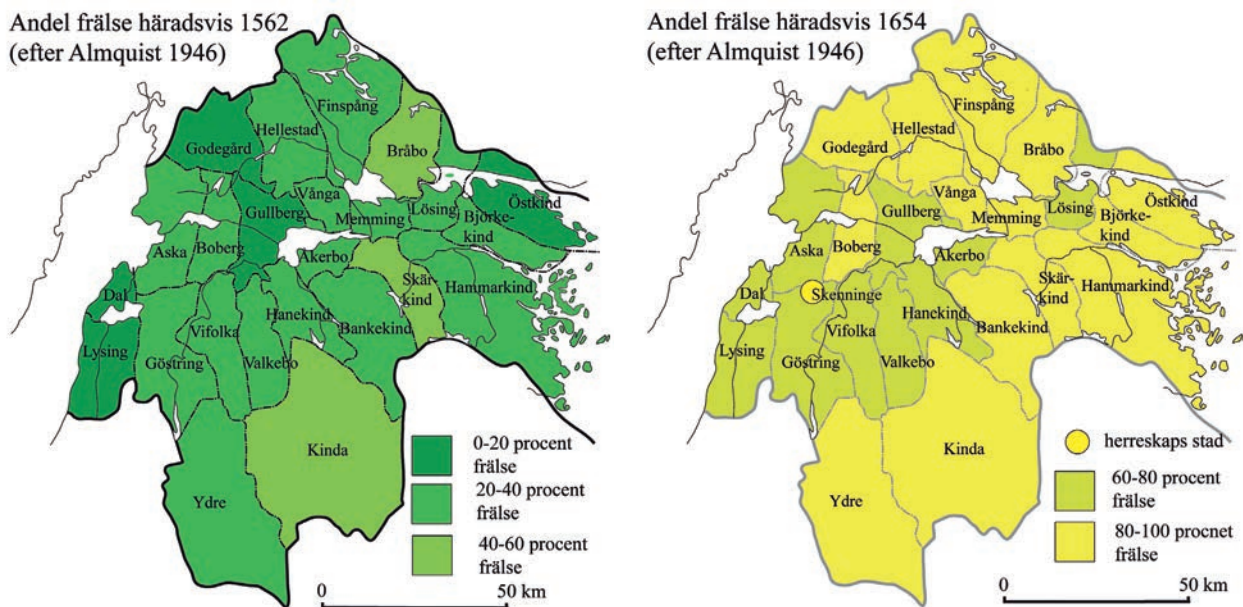
One source material is the *Extract opå rikzsens mantal på närmaste förslag mars 1652*, a summary of all hides in Sweden, province by province.⁹ There are two different principles at work in this material: one report shows the number of functional farms (large and small taxed farms) and the other showing the taxation objects (full-taxed farms) regardless of the number of actual farmers. As there had been little settlement expansion during the relevant period, the total number of full-taxed farms was almost the same in 1562 and in 1654.

The regional level

Between 1931 and 1946 Johan Axel Almquist published a complete record of farms owned by nobility and manorial estates and changes in landownership during the period 1562 to 1700 in the provinces of Östergötland, Sörmland and Uppland. The material allows the user to make agglomerations of any chosen geographical level. The work also provides summaries of the about 70 relevant hundreds.¹⁰ Strangely enough, there has been little interest in turning this unique historical source into maps or in showing how spatial patterns of landownership differ geographically. Thematic maps will be used to show the change in landownership and thus illustrate the concept of *landscape as institution*.

The chosen variables are: percentage of farms owned or controlled by the nobility per hundred in 1562 and 1654, respectively. I have selected five classes: 0–20 percent, 20.1–40 percent, 40.1–60 percent, 60.1–80 percent and 80.1–100 percent. The pattern of the maps reflects changes in control over agrarian production and other utilities and thereby also the shift in power over the landscape.

FIGURE 2. Percentages of farms owned by nobility in the province of Östergötland in 1562, shown at left, and 1654, shown at right (total number approximately 6,600). The dark green color shows hundreds with less than 21 percent farms owned by the nobility. The yellow color shows hundreds with 80 and more percent farms owned by the nobility. Map by Clas Tollin.

Around the time of death of Gustav Vasa in 1560, the Swedish nobility owned 29 percent of the farms in the province of Östergötland. In the majority of hundreds, fewer than 40 percent of farms were owned by the nobility; in four hundreds, the share was less than 20 percent and there were no territorial earldoms and/or baronies. In 1654, the nobility owned or controlled more than 80 percent of farms in 14 of 24 hundreds. The nobility thus owned or controlled about 5,400 of 6,600 farms (all hides). Only about 1,900 were old farms belonging to the nobility, which indicate that 3,500 farms had been alienated from the Crown or freeholders to the nobility during the period. Moreover, there was one new town barony called Skänninge.

The same development could be seen in the province of Sörmland. In 1562, about one third of the farms in the northern part of the province were noble land. In the hundred of Rönö alone, the nobility owned over 60 percent. In 1654, the nobility owned or controlled 4,400 of 4,700 farms. Hence, 2,400 farms had been alienated from the Crown and freeholders to the nobility during the period, including 400 farms under two new baronies in the northern part of the province. This means that in 1654 the nobility owned or controlled between 80 and 100 percent of the farms in all 13 hundreds.

A similar pattern emerged for the province of Uppland. In 1562 the majority of hundreds

had less than 40 percent farms belonging to the nobility. In the coastal zone, the share was less than 20 percent and there were no territorial earldoms and/or baronies. In 1654, the nobility owned or controlled more than 80 percent of farms in 30 of 34 hundreds, and hence owned or controlled about 7,000 of 8,600 farms in 1654. Only about 2,300 were old farms belonging to the nobility, which indicate that 4,700 had been alienated from the Crown or freeholders. Moreover, there was a new earldom – Ortala – with 355 farms and two town baronies (Enköping and Norrtälje) founded in the 1640s.¹¹

In the three studied provinces the nobility increased its control from 32 percent of agrarian output to 88 percent. This was actually an enormous redistribution of wealth from the majority of farmers to a small number of nobles. About 20 ducal or baronial families benefited in particular.

From family farms to manorial estates

In parallel with the alienation of family farms to the nobility, hundreds of new manorial estates were established in the 1640s and 1650s. In Uppland, for instance, the number of manors increased sevenfold, from 125 around 1600 to 845 in 1654. About 1,400 farms representing about 18 percent of the arable land were exempt

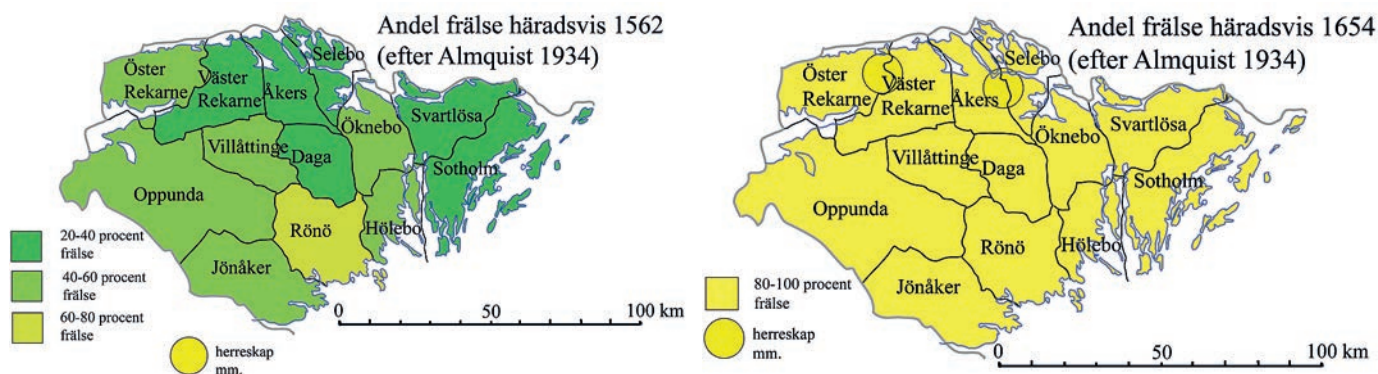

FIGURE 3. The share of farms owned by nobility in the province of Sörmland in 1562, shown at left, and 1654, shown at right (total number approximately 4,700). The dark green color shows hundreds with less than 21 percent farms owned by the nobility. The yellow color shows hundreds with 80 and more percent farms owned by the nobility. Map by Clas Tollin.

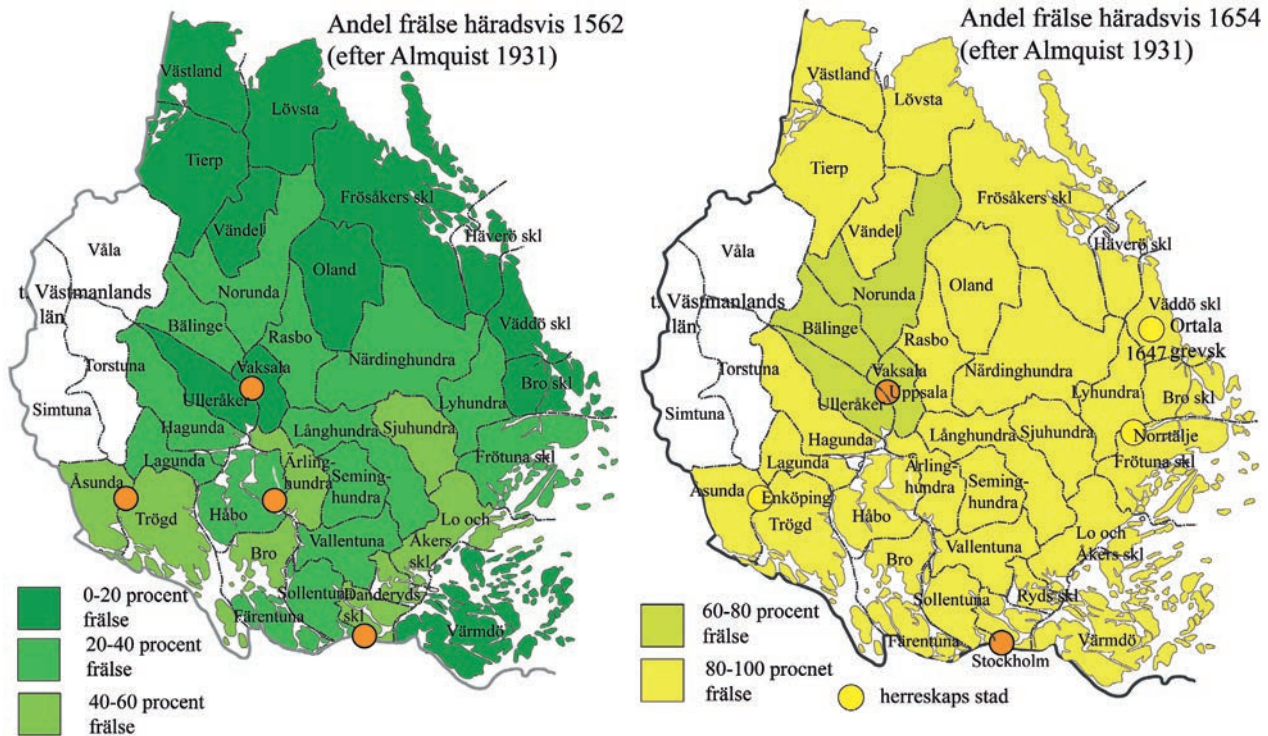

FIGURE 4. The share of farms owned by nobility in the province of Uppland in 1562, shown at left, and 1654, shown at right (total number approximately 7,900). The dark green color shows hundreds with less than 21 percent farms owned by the nobility. The yellow color shows hundreds with 80 and more percent farms owned by the nobility. Map by Clas Tollin.

from all taxes.¹² Especially around Lake Mälaren, many old hamlets and villages were cleared and replaced by manor houses. This had partly to do with the growth of Stockholm and the establishment of the city as a real capital, with a growing public administration, and as a more permanent meeting place for the Council of the Realm. Many noblemen were directly involved in the expanding bureaucracy and built palaces in the city as well as manor houses in the nearby countryside.¹³ The newly created manorial estates were often given new names with the first part alluding to the owner and the endings of *-holm* or *-berg* as markers of high status.¹⁴

In spite of the dramatic development, few maps have been made to illustrate this process.

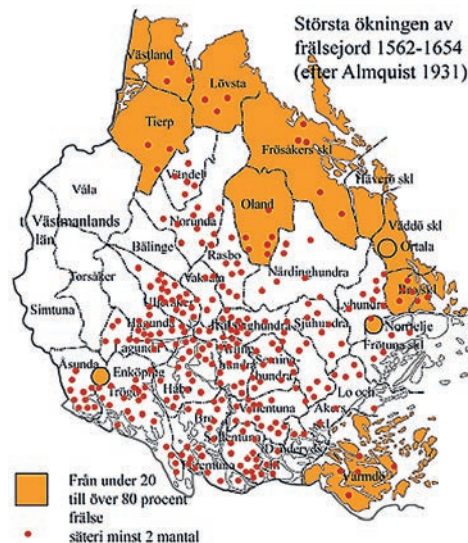

FIGURE 5. Uppland, manorial estates (after Helmfrid 1966).

One of the very few maps was made by Staffan Helmfrid in the mid 1960s and shows manors and the situation in the late 17th century.¹⁵ Most manors were created during the reign of Queen Christina in the period of 1644–1654.¹⁶ There was also considerable manorial expansion in Sörmland and Östergötland pertaining to 650 farms in the former and 900 in the latter. Hence, 13 or 14 percent of the arable land was converted into manorial estates or belonging to farms directly dependant on manorial estates.¹⁷

The transition from freeholders to tenants per se seems to have created few changes in the physical landscape. The change from village farmland to manorial estates is more complicated. In the 1940s, the geographer Torsten Lagerstedt made some case studies from Uppland and Sörmland based on large scale maps from the 17th century. Lagerstedt's example from Sörmland concerning the hamlet Ludgo, which turned into estate Ludgonäs in the 1640s, shows that even major changes in habitations and homesteads did little to change the production landscape. The arable land was almost intact, the fences and open fields were only slightly changed. The two-year or three-year crop rotations remained almost intact. The pattern was much the same in Linnés Hammarby outside

Uppsala. The changes caused by the conversion of the hamlets of Skånela and Ekeby into the manor of Skånelaholm were more radical. The richest soil was allotted to the new manor, while the remaining tenant farms were allotted poorer arable land. The protection system (i.e. how the fences are organised to protect the growing crop and hay from grazing animals) were partly reworked.¹⁸

The tenant farm Järö turned into the manorial estate Margretelund

The large scale geometrical maps from the 17th century give sometimes an almost photographic impression of the landscape with its buildings, land use and vegetation. Baron and head of the high court Gabriel Gustafsson Oxenstierna (1587–1640) had his estate Smedby in Uppland, which had some 50 dependant farms, surveyed in 1640 by the surveyor Sven Månsson.¹⁹ Some years before, Oxenstierna had built a new manor house on a hill closer to the Baltic Sea, by turning the small tenant farm of Järö into the manorial estate Margretelund, named after his first wife Margareta Bielke (d. 1629).²⁰ In this case, the surveyor made detailed maps over the manors of Smedby and Margretelund. You can imagine the new manor on its hill close to the water and how an orchard, hop garden and a large stable have replaced former arable land. In the bay there are boats and fishing sites. In this case, the large scale geometrical maps combine the concepts of *landscape as scenery* and *land as a resource*.

The village of Alsike converted to the estate of Krusenberg

The village of Alsike in the parish of the same name in Uppland was mapped in 1635 by surveyor Thomas Christiernsson. In the early mod-

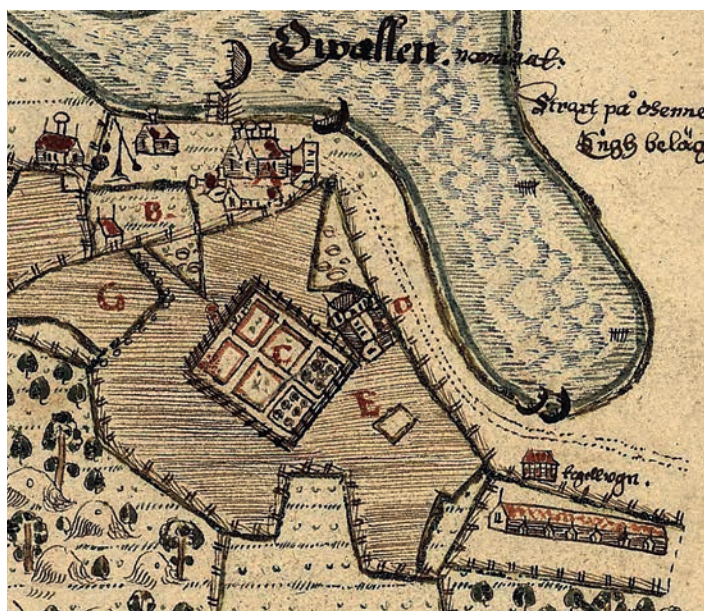

FIGURE 6. The landscape of the single farmstead Järö was completely change in the 1640s when it was turned to manor Margretelund. Notice the garden, the new manor house and the stables as well as the brick kiln and brick barn to the right. It was not unusual to establish a brick factory to supply bricks for the manor and its farm buildings (GGO:19).

ern era, the village consisted of nine farms. The village was mixed with respect to categories of landowners.²¹

In the 1630s, young nobleman Johan Cruus (1616–1644) inherited part of Alsike village. He bought the rest in 1640 with a view to creating a suitable manorial estate for himself and his family.²² Johan Cruus's wife Katarina was the daughter of the Lord Chancellor, Axel Oxenstierna, indicating that Cruus was part of the higher aristocracy at the time. Cruus became a member of the Chancery councillor in 1641. During the war with Denmark in 1644, Johan Cruus was Councillor of War under Field Marshal Gustav Horn. Cruus was responsible for providing the army with sufficient food and other provisions, such as salt, as well as hay and oats for the horses.²³ If the Councillor of War failed at his effort, there was palpable risk that soldiers and cavalry would plunder and loot the countryside in the border provinces on the way to Denmark. The government feared this would foment resistance from the local peasantry and thus weaken both the army and civilian society. Sweden won the war in 1645 and the provinces of Halland, Gotland, Jämtland and Härjedalen became part of Sweden for good. Johan Cruus, however, died in December the previous year in an army camp near Ystad. His widow and four young daughters settled down at the new manor house.²⁴

Lord Chancellor Axel Oxenstierna stayed with his daughter several times at Alsike. The new importance of the place was also indicated by the fact that the Chancellor sent several official political letters from there.²⁵ The manor was renamed Krusenberg in 1650 after the widow's dead husband. The suffix *berg* in the place name, as mentioned before, is itself an aristocratic marker showing the change from family farming to noble estate. But was the new status also reflected in the physical landscape and if so, how? A comparison of the geometrical map from 1635 with another from 1693, enables an analysis of whether the vegetation and land use reflected the change in landownership and settlement structure.

The greatest changes concerned the buildings and their location. The new manor house

surrounded by extensive gardens, had been built on the former grazing land on an oak-covered hill on the shore of Lake Mälaren about 1.3 kilometres away from the historical village toft. A one kilometre long and straight avenue had been laid out from the Stockholm road to the manor. The farmsteads had been abolished and the village tofts deserted with one exception. One of the Crown farms had been turned into an official inn due to its location on the main road between Uppsala and Stockholm. A socially related change was the transformation of tenant farmers into crofters. About 16 crofts were established in a more remote location on the border between the infields and the surrounding forest and grazing land. The only croft with a more central location was the miller's dwelling, close to the windmill on a hill near the cow paddock. A large cow barn and a hop garden had been built at the entrance of the new avenue. Otherwise, it seems mainly have been a constancy in land use and spatial organisation. The two field crop rotation was intact and there were few changes in protection system. The delimitation of the main two open field fences was almost intact. The only change was that two smaller fields had been included. The same goes for the hay meadows where the fences were largely intact. There were also some minor changes in land use. The arable land increased from 212 tunnland (106 hectares) to 238 tunnland of which 42 tunnland were cultivated by the crofters. The difference in hay meadows and hay production was slightly bigger. The surveyor in 1635 had indicated a hay yield of 279 loads of an average year compared to 344 manorial loads 1693 and another 42 loads for the crofters.²⁶

It takes three to four loads of hay to keep a cow during winter in the Lake Mälaren Region, which means that the nine farms in Alsike village had 31 loads of hay each, which allowed them to feed seven to ten cows during wintertime.²⁷ Notice that some of the hay must be reserved for the cultivator's oxen or horses. The 17 crofters had only two and a half loads of hay each in 1693 which meant that not all of them could keep a cow. The manorial hay harvest allowed 80 to 100 cows during wintertime.

FIGURE 7. (Top) Alsike village in 1635. The village toft with its nine farms is situated on both sides of the main road between Stockholm and Uppsala. The farmsteads are situated in an almost optimal way in relation to the arable land. The huge hay meadow to the east was converted to arable land during the agrarian revolution. (A10:140-41)

FIGURE 8. (Below) Krusenberg manor 1693. A new manor house has been built at the shore of Lake Mälaren and is connected with the Stockholm road with an over one kilometre straight avenue. The village toft is deserted and partly replaced by a hop garden. Two enclosures have been laid out north and south of the building, containing an orchard and a kitchen garden.

To summarize, during the period 1635 to 1650 the village Alsike was converted to the estate Krusenberg. The farmsteads were evicted from the village toft. A new manor house was erected some 1,300 meters to the east on an oak hill close to Lake Mälaren. The road system was mainly intact; however, an important social marker was the creation of a straight avenue with lime and ash trees leading up to the manor. The area close to Lake Mälaren was turned into a manor toft with orchards, kitchen gardens and alike.

Oppression and resistance

Even if Sweden was far away from the battles and fighting on the continent, the shadows from the 30 year war lay dark over the country. Thousands of farms were directly or indirectly concerned by the huge transformation of income from the civilian society to military use. Some examples from the area around Uppsala will be given to illustrate the matter.²⁸ These following examples contain all three concepts; *landscape as scenery*, *landscape as institution* and *land as resource*.

In the hundreds of Rasbo and Vaksala, several farms owned both by the Crown and freeholders, were given or taken over by the military. Higher officers even got their own estates with a lot of dependant farms, like the governor of Upplands Calvary Isak Axelsson Sifersparre and the Scotsmen captain Nisbeth and Colonel Jacob Forbes. Forbes had also appropriated a hay meadow by force from the hamlet of Lillinge. Also women were involved, for instance the widow to a captain de Courles was donated a farm for her lifetime.²⁹

Other farms were conferred to Calvary men and army sergeants and lieutenants. All three farms in hamlet Lunda in the parish of Danmark were given to horse men. This could be fatal for the tenants. The hamlet of Bredåker in the par-

ish Gamla Uppsala was more or less completely deserted in 1641 for this reason. The surveyor Mårten Christiernsson noticed that a horse man drove the farmer away from his farm in the hamlet Husby 'four years ago'. Christiernsson stated that the farm had been deserted ever since and that two of the barns were now without roof. Furthermore was the belonging arable land 'free to cultivate by anyone who was getting hold of it'. Another neighbour farm had been deserted since six years due to a horse man. A third farm in Husby had been deserted since 20 years and there were no houses left.³⁰ One farm in the hamlet of Hämringe in the same parish, had been deserted during a longer period because the farmer was called up as a soldier. For this reason there were no houses any longer except a bad barn without a roof. The arable was free to

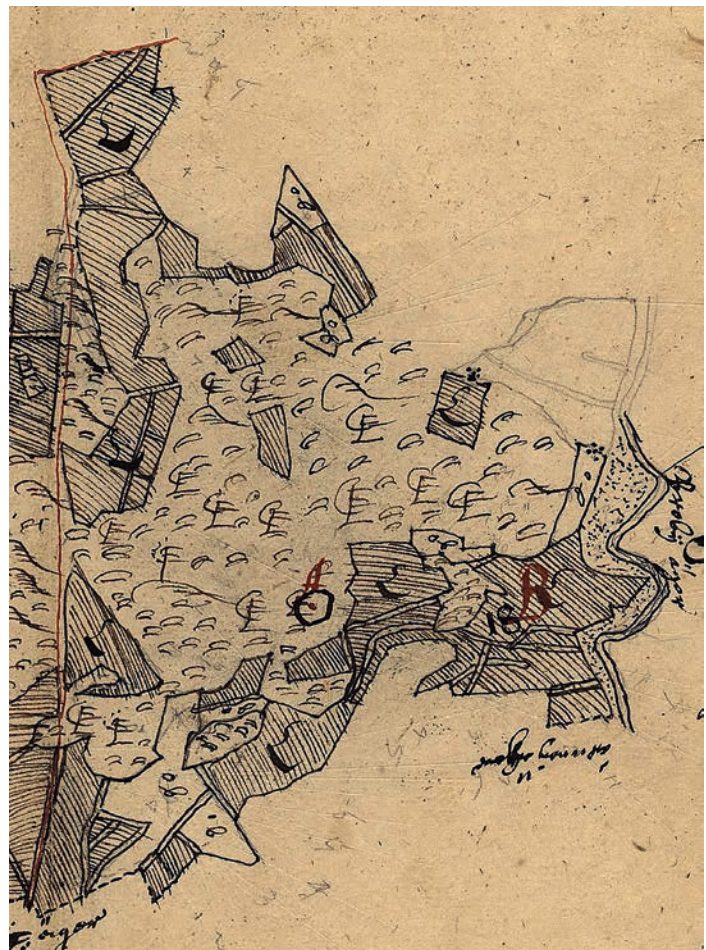

FIGURE 9. Concept map by Mårten Christiernsson 1640. At litt. A, a circle shows the toft of the former farm Eggeby. The farm has been deserted for 12 years and no houses and fences remain (Uppsala:74).

cultivate 'by anyone who was getting hold of it'. Even the huge farms belonging to the Crown, the so called *Kungsgårdarna* in the village of Gamla Uppsala, had been deserted since 10 years. All the houses were in bad condition and were without roofs.³¹

Another problem for the freeholder was the extra taxes due to the war. In the hamlet of Karby in the parish of Rasbo two former freeholders had not been able to pay the taxes and the farms were therefore taken by the Crown. The farms had been deserted for 16 years. A third farm in Karby had been deserted for a considerable time so there were no houses left. It had recently been given to a colonel over an infantry regiment. Another freeholder who failed to pay the taxes was the owner of Eggeby. In 1641 the farm had been deserted for 12 years and there were no houses or fences.³² Even in the hamlet Norrby in the parish of Vaksala, a former freeholder had to give it up because of inability to pay the taxes. The farmstead was deserted and the belonging arable and hay meadows were used by someone else. The two other farms in Norrby were given to a horse man and a nobleman.

There was of course opposition from the farmers. During the parliaments 1644, 1649 and especially 1650, spokesmen representing the freeholders and lower clergy demanded an end to the policy and wanted a reduction to bring back at least some income to the Crown. The freeholders also feared that they were to lose their relative social freedom and become serfs like the peasants in the Baltic.³³ Further more there were a minor upraise in the province of Närke. The revolt was however, easily crushed and the leaders were executed. Strangely enough, no manor house was burnt down, no avenue trees were chopped down and no nobleman was, to my knowledge, killed by mistreated farmers during the period. The resistance took mostly non physical expressions.

Conclusions

This is by no means a comprehensive study of the Swedish agrarian landscape during the 17th

century. However, the result shows the need to expand landscape studies not only to include buildings, tofts and settlement areas, but the production landscape in order to understand the whole process.

In the beginning of this study the main question was: is it possible recognising that the holdings of the nobility increased some two and a half time between 1560 and 1652 in the landscape? The answer is that it is possible to *illustrate* the change in power relations in society with thematic maps. Despite of the great transformation in wealth and landownership in the 1640s and 1650, there were, however, little change in functional farming and agrarian landscape. Tenants and freeholders cultivated the land in the same way. But the nobility and military pressure on the freeholders created a negative development. *Landscape as scenery* could be noticed by deserted farms, decomposed buildings, arable in fallow and neglected hay meadows even in central areas. In a way *land as a resource* was characterised by less agrarian production.

When it comes to the circa eight percent of peasantry farming that was turned to manorial estates the situation was different. The most obvious change was the building of a manor house, often at a new site connected with water. There was also an addition of orchards, kitchen gardens and large hop gardens, and in larger estates, also pleasure gardens, deer parks and a brick factory to provide material to erect new buildings. The old farmsteads were mostly evicted, while new large cow-houses and stables were erected. The location of these buildings was often close to or on the old village toft, because it generally was situated central to the arable land. To supply the needed labour force several day labour crofts were built, normally situated on the border between the infields, wood and grazing land. Farm buildings were thus replaced by manor houses and crofts, and small farming houses were replaced by large cow stables and barns. The most visible element in the landscape, besides the buildings, was probably the constructed new straight roads and avenues.

The agrarian production with its technique, land use and spatial organisation changed very

little. Most of the extremely rich high noblemen used their increasing income primarily on luxury consumption and grandiose building projects. Very little was invested to improve agriculture. There was, however, a slight increase in hay meadows and paddocks, probably explained by the need to feed more horses and, in some cases, a turn over from grain to cattle production. One of few examples of melioration in land use is from Lord Chancellor Axel Oxenstierna's farm in Grävlinge in Västmanland, where a large wooden area was cleared from trees in order to make a hay meadow (litt. I on the map). The new meadow was called "Rothugget" (the Root-chop). The clearing was made by men from the province of Dalarna.³⁴

There was neither any dramatic change in woods or higher vegetation, with one exception – the oaks. The oak trees were *regale* (regal right) if they were growing on taxation or Crown land but not on land owned by noble-

men. This meant that a nobleman could use oak trees as he wished and therefore he was positive to oaks. The freeholder on the contrary, tried to get rid of oak saplings. Paddocks and meadows with elements of oaks therefore became more common on manorial estates than among the neighbouring freeholders. There was also a preference for lime trees in parks and avenues. On the whole, however, the shift in power was just expressed in point and line objects and concentrated to some minor areas such as oak groves, gardens, deer parks and orchards. It might be more correctly to speak of symbols of power in the agrarian landscape rather than a "landscape of power".

The resistance against the transformation of incomes and control over the agrarian society did not take any particular physical or violent expressions. Not until 1680, under the young king Karl XI, was the power of high nobility broken and a top to bottom reduction was made. Even

FIGURE 10. Lord Chancellor Axel Oxenstierna's estate Fiholm had several underlying farms that were surveyed 1639. Grävlinge is an example of how hay meadows were created by wood clearings. The whole area indicated litt. I, the so called Rothugget, is a newly cleared grassland.³⁵

this time, however, there were little changes in land use and agriculture.

Not until the midst of the 1800th century, there was a considerable change in the agrarian landscape. This had to do with the agrarian revolution and a technical development, rather than the landowner situation. In addition, to the concepts *landscape as institution*, *land as resource* and *landscape as scenery*, a forth concept, *landscape management*, is needed to create change in the landscape. This concept should involve things like agrarian technique, animal and plant breeding and a spread of knowledge among the farmers.³⁶ This is probably more crucial to create a radical impact on the agrarian landscape than landownership or power in itself.

(Translation by Rosemary Nordström)

CLAS TOLLIN holds a PhD in human geography and is Associate Professor of Agrarian History at SLU (the Swedish University of Agricultural Sciences), Ultuna, as well as being project leader for the publication, by the Swedish National Archives, of a national edition of early geometrical cadastral maps.

clas.tollin@slu.se
Sveriges lantbruksuniversitet, SLU
Box 7013
750 07 Uppsala

Notes

- 1 Last presented by Myrdal 1999, especially pp. 203–263 and Gadd 2000, especially pp. 22–141 and there related sources.
- 2 Olwig 2004 and there related sources.
- 3 Widgren 2004, pp. 455–465 and there related sources.
- 4 Helmfrid 1966.
- 5 National Archives, Kammararkivet, Landskapshandlingarna.
- 6 In Sweden there are large scale maps from both the period before and after the great transformation of land ownership in the decades in the middle of the 17th century. The sources from Småland, Öland, Östergötland, Sörmland and Uppland are published by Almquist 1931–1947.
- 7 Riksarkivet, Kammarkollegiets arkiv, Kammarkollegiets instruktioner 2 april 1634: "... och flitjeligen afmåta hwar Byes ägor så Frälse, som Crono, och Skate."
- 8 Nya Bergkvara (Allbo, Kinnevald och Tveta h:d m.fl.) 1637, Södermöre (Södra Möre h:d) 1655–1656, Fiholm (Öster-Rekarne h:d) 1639, Claestorp (Oppunda h:d) 1634, ca 1640-tal. Mälby (Daga och Hölebo h:d) 1650-tal, Mörby (Seminghundra h:d) 1638, ca. 1650–1670, Smedby (Åkers skeppslag) 1640, Bogesund (Kinds & Marks h:d) 1652–1654, Kungslena (Kungslena sn) ca 1650, Lönnarp (Gudhems, Kåkind, Redvägs, Vartofta, Ås h:d) 1650–1651, Främmostad (Kållands, Valle, Viste, Kinne h:d m.fl.) ca. 1653, Torpa (Kind & Ås h:d) 1648, Öresten (Marks h:d) 1649–1650, Norrby (Bobergs h:d) ca. 1644, Sturefors (Bankekind, Hanekind, Valkebo m.fl.) 1651.
- 9 Published by Eli Heckscher 1963.
- 10 Almquist 1931–1947.
- 11 The count ship of Ortala was donated to field commander Lennart Torstensson (1603–51) after his great victories at the end of the Thirty Years' War. This was probably against the law while Ortala belonged to the "bergslag" (mining area) which should remain under Crown control.
- 12 *Säteier, rå- och rörs hemman, adelns tjänares hemman* were farm land free from all taxes. Heckscher 1963, p. 117; Helmfrid 1965.
- 13 Some examples of this is Cabinet minister Carl Bonde (d. 1652) who turned the hamlet Hässelby to a manor (1641), the hamlet Nockeby became Åkeshov after another Cabinet minister Åke Axelsson (Natt och dag) (d. 1655), part of the hamlet Järva became Jacobsdal (later Ulriksdal) 1643 after the field marshal and count Jacob de la Gardie (d. 1652). Norsa and other smaller settlements became the estate Rosersberg by count Gabriel Bengtsson Oxenstierna (d. 1656), the hamlets Bolstomta, Lundby, Ösby became the estate Karlberg by king Karl IX's adulterine Carl Carlsson Gyllenhielm (d. 1650). The hamlet Sollentuna became the manor Sollen-tunaholm. Almquist 1931, I:1:2, Selling 1966, pp. 48–62.
- 14 Selling 1966.
- 15 Helmfrid 1966 mapped all manors consisting of at least two full-taxed farms in the eastern part of Sweden.
- 16 Almquist 1931, I:1-2; Nilsson 1964, p. 133.
- 17 Nilsson 1964, p. 133.

- 18 Lagerstedt 1941, Lagerstedt 1942, Lagerstedt 1943.
- 19 Smedby: 1–53.
- 20 GGO:19, Almquist 1931, I:2, p. 689.
- 21 In 1562 two farms belonged to nobleman Arvid Trolle who had his main manor Bergkvara in the province of Småland. Arvid Turesson Trolle (d. 1568) and his daughters owned over 30 farms in Uppland, six of which were situated in parish Alsike. They also owned manor Ängsö in lake Mälaren east of Västerås (Almquist 1931, I:1, p. 101). One farm belonged to a freeholder and five farms belonged earlier to the archbishop of Uppsala and other church institutions. Finally there was another farm belonging to a nobleman Part of Alsike by had 1630 had been given to Johannes Bureus (d. 1652). Almquist 1931, I:2 p. 537.
- 22 Johan Cruus mother was Brita Pontusdotter De la Gardie and father the National Treasurer Jesper Mattson Cruus. Their stone grave monument is in Storkyrkan in the old Town in Stockholm. The brother Lars Cruus (1621–1656) was married to Agneta Horn (1629–1672) who was daughter to field marshal Gustav Horn (1592–1657). 10/3 1640; 1sk 2 AoE 4 kl. Almquist 1931, I:1.
- 23 Johan Cruus and Katarina Axelsdotter had four daughters and the manor was inherited by Brita Cruus (d. 1716). Almquist 1931, I:2 p. 537. Backhaus 2009b, p. 456 f., p. 844, reg. nr 1153.
- 24 Katarina Cruus hired the architect Nicodemus Tessin d.ä. for the buildings. This was his first independent project. Later he was working for Katarina's father Axel Oxenstierna and made the drawings for his palace in Stockholm and manor house Tidö in the province of Västmanland.
- 25 In 1647 the Chancellor dated eight letters in Alsike and another in February 1648. In 1653, two letters were dated Alsike and two were dated Krusenbergh. www.Riksarkivet.se click: sök i arkiven, click: Oxenstiernaregistret, accessed in June 2010.
- 26 Widenberg 1998.
- 27 Björnhag & Myrdal 1994, pp. 82–92.
- 28 In 1640 to 1642 the surveyor Mårten Christiernsson mapped some hundred settlements in central Uppland. Many so called concept maps have survived and contains some unique remarks by Mårten Christiernsson about the situation for the peasants and their farms (Lantmäterimyndighetens arkiv i Uppsala län. Scanned version signum Uppsala:001-202, Riksarkivet, Stockholm.
- 29 Uppsala:082-083, A5:137.
- 30 Uppsala:102.
- 31 Uppsala:105.
- 32 A5:166-167, Uppsala:038, A5:20-21, Uppsala:074-075.
- 33 Carlsson & Rosén 1962 pp. 557-560.
- 34 Fiholm: 48.
- 35 Oxenstiernaregistret, accessed in June 2010, Post no. 3123. Tidö 1639-10-27. (*Fullmakt för lantmätare Johan Larsson*).
- 36 The immense scholarly works around the agrarian revolution in Sweden is summarized by Gadd 2000, especially pp. 142–369.

References

References to the geometrical maps are built up in two parts. Signum D6:39-40, means collection of maps D6 and pages: 39-40. All the *signa* are derived from Riksarkivets (The National Archives) digital database GEORG, www.riksarkivet.se/geometrisk

References to concept maps in the archive of Lantmäterimyndigheten in Uppsala. Signum Uppsala:38.

Riksarkivet (National Archives) Oxenstiernaregistret, www.riksarkivet.se Click: sök i arkiven click: Oxenstiernaregistret (accessed in June 2010).

Bibliography

- Almquist, Johan Axel, 1931, *Frälsegods i Sverige under storhetstiden. Med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning. I:1-2. Uppland*, Kungl. Boktryckeri P.A. Nordstedt & Söner, Stockholm.
- Almquist, Johan Axel, 1934-35, *Frälsegods i Sverige under storhetstiden. Med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning. II:1-2. Nyköpings län och livgedingets Södermanlandsdel*. Kungl. Boktryckeri P.A. Nordstedt & Söner, Stockholm.
- Almquist, Johan Axel, 1946-47, *Frälsegods i Sverige under storhetstiden. Med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning. III:1-2. Östergötland*, Kungl. Boktryckeri P.A. Nordstedt & Söner, Stockholm.
- Björnhag, Göran & Myrdal, Janken, 1994, "Nötkreaturens produktion och utfodring enligt 1500-talets kungsgårdsräkenskaper", in Janken Myrdal & Sabine Sten (eds.), *Svenska husdjur från medeltid till våra dagar*, Nordiska Museet, Stockholm.
- Carlsson, Sten & Rosén, Jerker, 1962, *Svensk historia I*, Svenska bokförlaget Stockholm.
- Gadd, Carl-Johan, 2000, *Den agrara revolutionen 1700-1870* (Det svenska jordbrukets historia. 3), Natur & Kultur, Stockholm.
- Heckscher, Eli, 1963, *An economic history of Sweden*, Harvard University press, Cambridge, Massachusetts.
- Helmfrid, Staffan, 1966, "Gutsbildung und Agrarlandschaft in Schweden im 16.-17. Jahrhundert", *Acta Visbyensia/Visby-symposiet för historiska vetenskaper 1965*, Visby.
- Lagerstedt, Torsten, 1941, "Hur bondebygd blev herrgård", *Sörmlandsbygden 1941*, Södermanlands hembygdsförbund.
- Lagerstedt, Torsten, 1942, "Näringsliv och bygd i Seminghundra härad vid 1630-talets slut", *Geographica* 14, Uppsala.
- Lagerstedt, Torsten, 1943, *Linnés Hammarby: från bondebygd till herresäte* (Meddelanden från Uppsala universitets geografiska institution 37), Uppsala universitet, Uppsala.
- Myrdal, Janken, 1999, *Jordbruket under feodalismen 1000-1700* (Det svenska jordbrukets historia. 2), Natur & Kultur, Stockholm.
- Nilsson, Sven A., 1964, *På väg mot reduktionen. Studier i svenskt 1600-tal*, Natur och Kultur, Stockholm.
- Olwig, Kenneth, 2004, "This is Not a landscape: Circulating Reference and Land Shaping", in Hannes Palang, Helen Sooväli, Marc Antrop & Gunhild Setten (eds.), *Euro-*

- pean Rural Landscapes: Persistence and Change in a Globalising Environment, Kluwer Academic Publishers, Boston, Dordrecht & London.
- Selling, Gösta, 1966, "Stormaktens huvudstad", in *Historia kring Stockholm. Vasatid och stormaktstid*, Wahlström & Widstrand.
- Widenberg, Johanna, 1998, *Säteriet Krusenbergs etablering i Alsike by. En studie i bebyggelsestruktur, odlingsystem*

och produktionsinriktning. PM i agrarhistorisk landskapsanalys höstterminen 1998.

- Widgren, Mats, 2004 "Can landscape be Read?", in Hannes Palang, Helen Sooväli, Marc Antrop & Gunhild Setten (eds.), *European Rural Landscapes: Persistence and Change in a Globalising Environment*, Kluwer Academic Publishers, Boston, Dordrecht & London.

The transition of land ownership in Sweden, 1562–1654, as reflected by the agrarian landscape

by Clas Tollin

Summary

A huge transfer of wealth from the Crown to the nobility, and especially to the high aristocracy, took place during the first half of the 17th century, partly through the Crown donating or selling its homesteads to the nobility and partly through assignment to the nobility of the taxation revenue which the homesteads generated. The nobility increased their land holdings by 250 per cent between 1560 and 1652. The influence and revenues of the Crown were further reduced by the simultaneous introduction of territorial counties and baronies. Regional developments are illustrated with the aid of thematic maps showing the change of land ownership in 70 hundreds (härad) of East Central Sweden.

There also occurred a transition from tenant and family farming to agricultural estates. The revolutionary impact of ownership changes on the agrarian landscape can be studied in the earlier large-scale maps. For tenant farmers in general, the transition from being a tenant of the Crown to being a tenant of the nobility made practically no difference to agricultural practice and land use. Bigger changes accompanied the formation of manorial properties (säteri). Several villages were evacuated or demolished

in connection with the formation of new manorial estates, especially in the Mälaren Valley. The new manor houses were often sited near big lakes or the sea. Orchards, deer parks, parklands, carp ponds and suchlike were established round about the corps de logis. Large outbuildings and stalls for livestock were often erected on the site of the former village. If possible, a brickworks was also established for producing the necessary building material. Another noticeable element of landscaping was the laying out of straight avenues linking the main building with vital points. Lime and oak were the preferred tree species.

The productive landscape, however, changed surprisingly little. Land use, field configurations and enclosure systems remained much as before, as did technology and production. The high aristocracy invested their newfound gains mostly in stately buildings and conspicuous consumption. Very little money was ploughed back into farming itself. It was not until the agrarian revolution that farming underwent a major transformation with steeply rising productivity. This is equally true of both small-scale and manorial farming.

(Translation by Kerstin & Roger Tanner)

Keywords: Landownership, Nobility, Freeholders, Agrarian landscape, 17th century, Large scale geometrical maps

Kåhlgårdh medh ett Pärön trä uthi

Lantmäterikartor och *Hallands landsbeskrifning* 1729 som källa till landsbygdens köksväxtodlingar under 1600- och 1700-talet

Av Karin Hallgren

Köksväxtodlingen på landsbygden i äldre tid är relativt outforskad, och mycket är oklart om odlingarnas omfattning och organisation. Bristen på forskning är kanske en följd av att det handlar om små odlingar utan större ekonomiskt värde och att det är ont om källmaterial, särskilt vad gäller allmogens odlingar.¹ Till skillnad från grödor som spannmål och humle hade köksväxterna ingen betydelse i skattesammanhang, och de finns därför inte redovisade i skattelängder.² När det gäller odlings-tekniska frågor finns mycket information i 1600- och 1700-talet trädgårdsböcker, men dessa var framförallt riktade till trädgårdsmästare och till ägare av större trädgårdar. De ger insyn i vilka växtslag som förekom i högreståndsmiljöer och beskriver trädgårdar med fruktträd och lustgårdar med prydnadsväxter. Köksväxterna odlades i en del av trädgården eller i särskilda köksgårdar, kålgårdar eller kryddgårdar. De odlingar som bedrevs av allmogen nämns sällan i trädgårdsböckerna.³ Allmogens odlingar kan däremot behandlas i tidens hushållningsböcker,⁴ men för att kunna utreda hur vanliga köksväxtodlingarna var och i vilken utsträckning det gjordes avsteg från den norm som presenteras i böckerna måste andra källmaterial användas.

I denna artikel undersöks vad historiska lantmäterikartor berättar om köksväxtodlingarnas frekvens under 1600- och 1700-talet, samt vilken information de innehåller om en aspekt av odlingslandens organisation; kål- och kryddgårdarnas innehåll utöver köksväxter. Eftersom varje karta i sig sällan ger så mycket information krävs en större källmaterialgenomgång. Sådana

har blivit lättare att genomföra sedan Riksarkivet och Lantmäteriet låtit skanna in flertalet äldre kartor. Dessutom har texten på kartorna från 1630–1655 transkriberats och gjorts sökbar genom projektet *Äldre geometriska kartor* på Riksarkivet.

I studien ingår samtliga kartor från perioden 1630–1655.⁵ För 1700-talet har nedslag gjorts vart 25:e år, och för dessa år har alla storskaliga inägomarkskartor undersökts (289 kartor för år 1700, 184 för år 1725, 98 för år 1750 och 396 för år 1775).⁶ Stickproven har gjort det möjligt att följa utvecklingen av köksväxtodlingen mellan olika regioner och perioder. I studien har även *Hallands landsbeskrifning* 1729 använts. Denna består av ett register över Hallands gårdar från 1729 i vilket även kålgårdar noteras. Den fungerar därmed som ett jämförelsematerial och komplement till kartgenomgången. För den här artikeln har ett urval av socknar undersökts.

Hur vanliga var kål- och kryddgårdar på landsbygden?

Det senaste decenniet har metoderna för att undersöka trädgårdsodlingar arkeologiskt utvecklats. Hittills har undersökningarna till största delen genomförts i stadsmiljöer,⁷ men arkeobotanikern Jens Heimdahl ger exempel på fem lokaler på landsbygden där man antagit att det funnits förhistoriska trädgårdsodlingar: Västra Karaby och Hyllie i Skåne, Mörby och Herresta i Södermanland och Valla i Östergötland. I samtliga fall har objekten haft en småskalig form och ett gårdsnära läge, vilket antagits indikera

trädgårdsbruk. Tolkningen har oftast kunnat stärkas av fynd av hägnader, spår av spadstick, spår av bevattning, innehåll av hushållsavfall eller fynd av trädgårdsväxter. Med stöd av dessa fynd menar Heimdahl att inhägnade odlingsland för köksväxter har varit utbredda på landsbygden redan under järnåldern, även i enkla miljöer.⁸ Agrarhistorikerna Clas Tollin och Pia Nilsson anser däremot att odlingen i kål- och kryddgårdar inte blev vanliga bland landsbygdsbefolkningen förrän långt senare. Tollin menar att kålgårdar spreds från städerna till landsbygden först efter medeltiden, och Nilsson att de kan ha varit ovanliga även under 1600-talet. Avsaknaden av källor som berättar om kålgårdar på landsbygden är en viktig del av deras argumentation, men också historiska uppgifter om att köksväxter odlades på åkern vid sidan av spannmålen, utan separat hägnad.⁹ Det finns också en spridd uppfattning att allmogen uppvisade ett stort motstånd mot att odla köksväxter långt in på 1800-talet, och att denna odling därför är en sen företeelse.¹⁰ Uppgifterna från 1700-talet går isär. M.H. Brauner, författare till en skrift om lantushållning, menade att allmogen skulle slippa svälta då spannmålsskörden slog fel om de odlade köksväxter och fruktträn, men frågade sig: *huru skall Svenska Allmogen härtil kunna förmås*.¹¹ Prästen Olof Broman i Hälsingland noterade däremot att *kål planteras mäst af en hwar som heman äger här i landet*.¹²

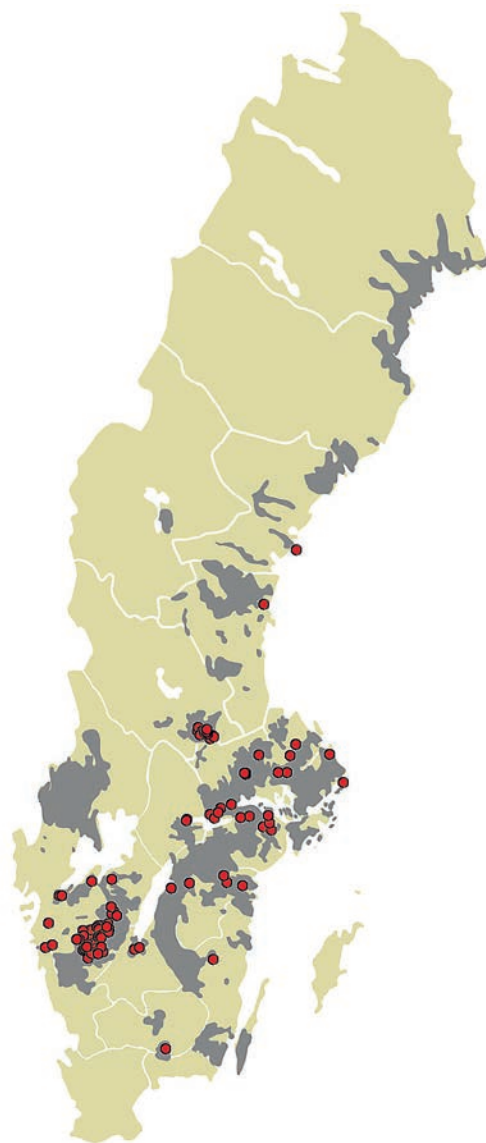
Köksväxtodlingarnas frekvens enligt lantmäterikartorna

Kan lantmäterikartorna hjälpa till att besvara frågan om hur vanlig köksväxtodling varit på landsbygden? Under perioden 1630–1655 gjordes kartor över drygt 12 000 byar, gårdar och städer. På kartorna syns åker och äng, och hussymboler markerar läget för bebyggelsen. På 104 av dessa har kålgårdar noterats, vilket motsvarar mindre än 1 % av totala antalet kartor.¹³ Nio av dessa visar stadsjordar, resten enheter på landsbygden. Kryddgårdar finns bara på kartan över Vimmerby stads ägor, på vilken stadens kål- och kryddgårdar noterats strax utanför stadsportarna.

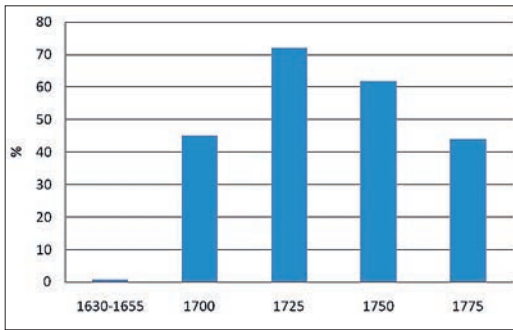
Kartorna med kålgårdar är ojämnt fördelade

över landet: 45 kommer från ett område mellan Borås och Falköping, 15 från ett område nära Borlänge. De övriga är mer utspridda med bland annat ett 20-tal från Mälarlän och fem från Östergötland (fig. 1).

Kålgårdar är betydligt vanligare på 1700-talets lantmäterikartor än på de äldre geometriska

FIGUR 1. De mörka partierna visar var kartor upprättades under perioden 1630–1655. Cirklarna visar läget för de 104 enheter med kartor som innehåller uppgifter om kålgårdar. Uppgifterna bygger på transkriberingar och registreringar av kartmaterialet inom projektet Äldre geometriska kartor på Riksarkivet. Ca 12 000 kartor har registrerats.

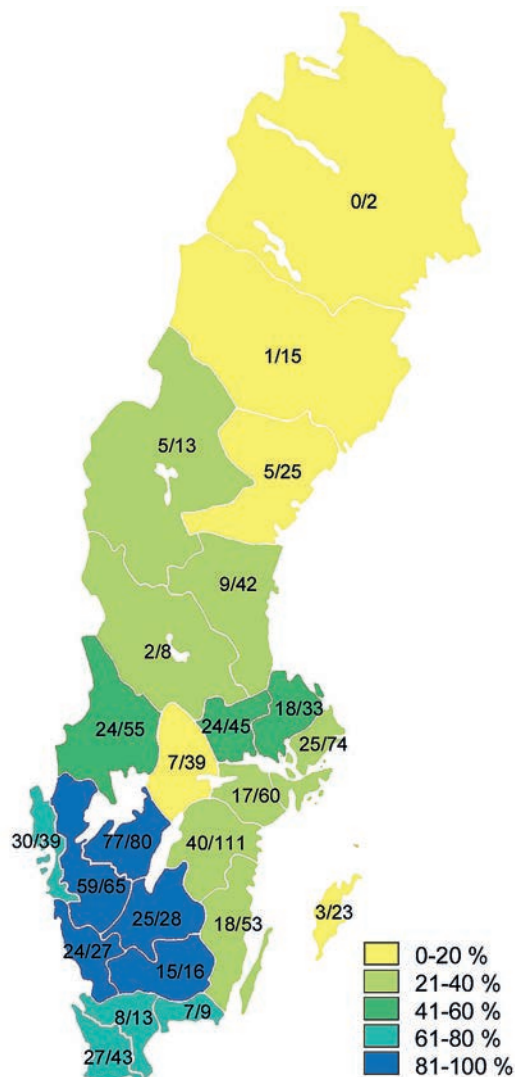

FIGUR 2. Staplarna motsvarar andelen kartor med uppgifter om kålgårdar för perioden 1630–1655, respektive åren 1700, 1725, 1750 och 1775. Andelen är markant högre på 1700-talet, med en topp under århundradets första hälft. Diagrammet bygger på en genomgång av samtliga storskaliga inägomarkskartor i Sverige. 1600-talskartornas antal är ca 12 000, 1700-talskartornas 288, 172, 97 respektive 371.

kartorna (fig. 2). År 1700 innehåller närmare hälften av kartorna noteringar om kålgårdar, år 1725 mer än 70%. Därefter sjunker andelen för att 1775 vara nere på samma nivå som 1700. För kryddgårdarna märks en liknande förändring, med en ökning under första halvan av 1700-talet och därefter en minskning, men antalet kartor med kryddgårdar är få (6, 9, 12 respektive 38). Andelen kartor med kålgårdar är störst i de inre och västra delarna av Götaland, där de noteras på över 80% av kartorna, medan de i östra och norra Sverige förekommer på hälften eller färre av kartorna (fig. 3).

Kartgenomgången ger intrycket att kålgårdarna var mycket ovanliga på 1600-talet och att antalet ökade dramatiskt till 1700 för att sedan bli ännu större 1725. Men kan man lita på kartorna? Av det dryga hundralet 1600-talskartor som redovisar kålgårdar är en stor del från trakterna av Borås och Borlänge. Kålgårdar förekommer inte på alla kartor därför, men är långt vanligare än på kartor från resten av landet. Alla kartor från dessa områden är upprättade i en skala större än 1:5 000, vilket annars är den vanligaste skalan för denna kartgeneration. I Boråstrakten gjordes de flesta kartorna i skala 1:3 333 och i trakten kring Borlänge gjordes flera kartor i skala 1:1 667. Kartornas skala kan vara en viktig faktor att ta hänsyn till, då majoriteten av kartor med kålgårdar (64 av 104) är upprättade i en större

skala än 1:5 000 och således kan redovisa fler detaljer. Ett exempel är byn Bredsättra i Stockholms län, där Sven Månsson 1640 upprättade en karta i skala 1:5 000, och Johan de Rogier gjorde en karta i skala 1:3 333 året därpå. Medan de Rogier redovisar tomtgränser, tomthagar, en ängshage och vägar, saknas dessa helt på den tidigare kartan. Där Månsson endast har ritat in en kort sträcka av ett vattendrag, har de Rogier återgett hela dess längd. Dessutom förekom-

FIGUR 3. De storskaliga 1700-talskartorna från de inre och västra delarna av Götaland redovisar kålgårdar i större utsträckning än kartorna från övriga landet. Diagrammet baseras på kartor från 1700, 1725, 1750 och 1775.

mer två frälsetorp med deras åker och äng på den senare kartan, vilka inte markerats på den tidigare versionen. Kålgårdar saknas däremot på båda kartorna. Kartornas skala kan således vara en delförklaring till att köksväxtodlingar är sällsynta på de äldre geometriska kartorna, men å andra sidan redovisar långt ifrån alla kartor i skala 1:3 333 kålgårdar.¹⁴

Även kartor i samma skala kan ha olika detaljeringsgrad. År 1637 gjorde lantmätaren Erik Nilsson Aspegren en karta över Sandseryds kyrkby i Jönköpings län, och tio år senare gjordes en ny karta av Peter Jonsson Duker. Båda ritades i skala 1:5 000, men den tidigare kartan visar flera gärdesgårdsträckningar, små upptagna åkrar och hagar, vilka saknas på den senare. Det kan ha skett förändringar i landskapet under denna tioårsperiod, åkrar kan ha lagts igen och gärdesgårdar kring hagar och inne bland åkrarna ha tagits bort, men troligen har lantmätarna prioriterat olika i fråga om vad som skulle tas med på kartbilden.¹⁵

Ibland sorterade lantmätarna bort detaljer under arbetets gång. Det kan därför finnas mer

information i koncepten, kartorna som gjordes i fält, än i renovationerna, de färdiga kartorna som bands in i jordeböcker. Bland annat kan de skilja sig åt i mängden uppgifter om humlegårdar. I Danmarks socken, Uppsala län, gjordes ett tjugotal kartor 1640. Ingen av de färdiga kartorna redovisar humlegårdar, medan de förekommer på fyra av de elva bevarade koncepten. På liknande sätt har humlegårdar fallit bort i socknar som Gamla Uppsala och Rasbo. Tydligt ansågs inte humlegårdarna så viktiga vid den här tidpunkten, utan kunde sorteras bort från den färdiga kartan. Tyvärr har bara ett fåtal koncept bevarats.¹⁶

Även om kartornas innehåll kan skilja sig åt, hade lantmätarna inte fria händer när det gällde vilka företeelser som skulle registreras, innehållet styrdes till stor del av instruktioner. Den första instruktionen kom 1628, sedan följde nya versioner 1634, 1635 och 1643, med allt högre krav på vad som skulle registreras. Först efter 1643 instruerades lantmätarna om att humlegårdarna skulle redovisas. Om kartorna över byarna i Danmarks socken hade upprättats några år senare hade uppgifterna om humlegårdar förmodligen inte sorterats bort. Kålgårdar tas inte upp i någon av instruktionerna, och det är därför troligt att de är underrepresenterade på kartorna.

Man måste således vara försiktig när man drar slutsatser kring avsaknaden av olika företeelser på de äldre geometriska kartorna. Många landskapselement valdes bort, kanske av tids- eller utrymmesskal. Det kan därför ha funnits kålgårdar som inte redovisats. De kan till exempel ha legat inom de okarterade områden som ibland lämnats närmast hussymbolerna. Man kan också tänka sig att en del av de små, gårdsnära, inhägnade områdena utan förklarande text, vilka förekommer på en del av kartorna, kan tolkas som kålgårdar (fig. 4).

FIGUR 4. På utsnittet av kartan över Härna by finns två inhägnade odlingsland med noteringen "kålgård" samt fem humlegårdar, vilka lantmätaren Kettil Claesson Felterus ritat som grönfärgade områden. Utöver dessa finns tre inhägnade områden med vit botten som kan ha varit kålgårdar eller möjligen smådjursbagar. De senare tecknades dock oftast med gröna prickar av denne lantmätare. Härna, Härna socken, Älvsborgs län 1644, LSA O2:96-9.

Kulturgeografen Elisabeth Gräslund Berg anser att lantmätarna vid mitten av 1600-talet gjorde ett aktivt val att inte ta med kålgårdarna. Hon menar att det framförallt är männens domäner som syns i kartbilden och har föreslagit att kålgårdarna uteslutits för att de hörde till den kvinnliga sfären. Hon diskuterar om detta ska ses som ett maktuttryck gentemot kvinnorna, eller om avsaknaden av kvinnornas miljöer på kartorna beror på att männen inte var insatta i kvinnornas arbete.¹⁷ Pia Nilsson (2010) föreslår däremot att avsaknaden av kålgårdar kan ha berott på att köksväxterna inte odlades i särskilda, permanenta odlingsland, utan på åkern. Hon lyfter fram rikskanslern Schering Rosenhane som skrev en handbok i lantbrukshållning och trädgårdsskötsel på 1660-talet. Enligt denna odlades köksväxter som kål och morötter vanligen på en del av trädan: "... ärter, böner, roffwor, kål, morötter etc. hwilket wij kunde kalla antäppe säd, äfter thet gemenligen sås i trädet på särdeles täppor."¹⁸

Det går inte att dra någon slutsats av studien av 1600-talskartorna om hur vanliga kålgårdarna var under denna period, men sannolikheten är stor att de var fler än de som noterats på kartbilden. Troligtvis har instruktionerna, som tog upp de ekonomiskt viktiga och skattepliktiga företeelserna, till stor del avgjort vad som tagits med, vilket förklarar varför åkrar, humlegårdar och kvarnar återges, men inte kålgårdar, på kartorna.

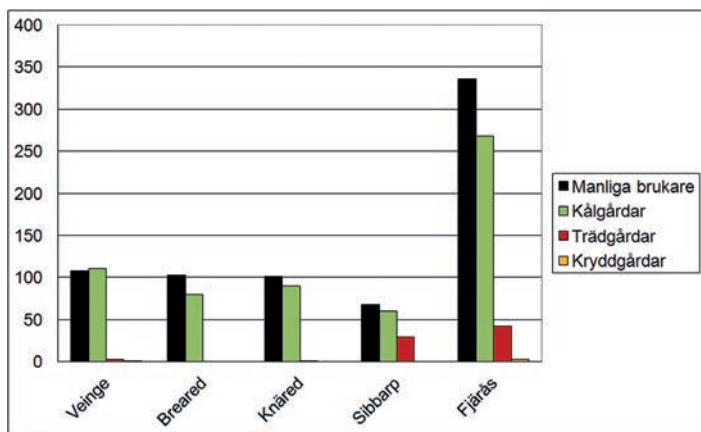
På 1700-talets inägomarkskartor finns en betydligt större andel kålgårdar registrerade än på de äldre geometriska kartorna. Variationen under århundradet skulle kunna hänga samman med en faktisk förändring i antalet kålgårdar. Den skulle också kunna bero på en skillnad i kartornas syfte och karaktär. Den sjunkande andelen mellan 1750 och 1775 kan till exempel hänga samman med storskiftena som började genomföras under denna tid. I kartorna görs ibland en kommentar om att de enskilt ägda markerna, till vilka kålgårdarna räknades, inte skulle skiftas. Då de ofta inte ingick i skiftet kunde lantmätaren låta bli att registrera dem i text och kartbild. Jämförelsen visar också att kartor med kålgårdar inte var lika vanliga överallt. Över 80 %

av kartorna från de inre och västra delarna av Götaland redovisar kålgårdar, medan andelen är mindre än hälften i övriga landet.¹⁹ Frågan är hur detta mönster ska tolkas. Var det vanligare med köksväxtodlingar i sydvästra Sverige eller var odlingarna där större eller utformade på något annat sätt än i resten av landet, vilket gjorde lantmätarna mer benägna att redovisa dem? Här kan en återkoppling göras till Schering Rosenhanes uppgifter. Rosenhane bodde i Södermanland, där det enligt kartgenomgången bara fanns kålgårdar på en tredjedel av kartorna. Kan det bero på att man i stor utsträckning odlade köksväxterna på trädan? Att denna odlingsform förekom framgår av byordningar från Mälarlänerna från 1700-talets senare hälft.²⁰ Hur tillförlitliga är då 1700-talskartorna? Detta kan prövas genom att man ställer dem mot ett annat, samtida källmaterial, till exempel *Hallands landsbeskrifning 1729*.

Köksväxtodlingarnas frekvens enligt Hallands landsbeskrifning 1729

Hallands landsbeskrifning listar gård för gård, med uppgifter om bland annat befolkning, byggnader, gärdesgårdar och antalet kålgårdar som fanns på gården. Ofta var det mer än en kålgård, eftersom de flesta gårdarna var uppdelade på flera brukningsenheter. Antalet brukningsenheter anges inte, däremot antalet manliga brukare. Detta behövde inte vara detsamma som antalet brukningsenheter, ibland drev en änka jordbruket, men uppgiften är ändå användbar.

För Veinge socken finns uppgifter om 44 gårdar.²¹ På dessa fanns sammanlagt 108 manliga brukare, en till fyra på varje gård. Antalet kålgårdar var III. På de flesta av gårdarna var antalet kålgårdar lika stort som antalet manliga brukare, men på fem gårdar fanns fler kålgårdar. Det kan delvis förklaras med att några brukningsenheter förestods av änkor. Men det kunde också finnas färre kålgårdar än manliga brukare. På kaplansbostället fanns tre åbor men bara två kålgårdar,²² för en annan gård saknas anteckning om kålgård.²³ Kryddgård omnämns bara till en av gårdarna i socknen. Den fanns på prästgården i Veinge, som också hade en kålgård. Det

FIGUR 5. Antal kålgårdar, trädgårdar och kryddgårdar i förhållande till antal manliga brukare i ett urval av halländska socknar enligt Hallands landsbeskrifning 1729.

fanns också tre trädgårdar i socknen. I Veinge var det ovanligt många kålgårdar i förhållande till antalet manliga brukare. Motsvarande siffror för Breareds socken var 103 manliga brukare och 80 kålgårdar och för Fjärås socken 336 manliga brukare, 268 kålgårdar, 42 trädgårdar och 3 kryddgårdar.

Antalet kålgårdar kunde således vara mindre än antalet brukningsenheter, men med något undantag redovisades kålgårdar till varje gård. Antingen kan en del av brukningsenheterna ha varit utan kålgård, men flera kan också ha delat på ett odlingsland. Detta förekom till exempel i byn Täckinge i Rävinge socken där det fanns en kålgård "till alla åboerna",²⁴ och i Annestorp, Lindome socken där man hade "kåhlgård samfelt med dee andre i byn".²⁵

Jämförelse mellan Hallands landsbeskrifning och historiska kartor

Den halländska landsbeskrivningens noggranna redovisning av kålgårdar kan vara intressant att jämföra med samtida lantmäterikartor. Från 1729 finns kartor över åtta halländska byar i lantmäteristyrelsens arkiv, samtliga upprättade av lantmätare Peter Vikman. Sju av dessa byar förekommer också i *Hallands landsbeskrifning* (tabell 1).

Bara för en av byarna anges samma uppgifter i landsbeskrivningen och på kartan. I Frebo i Älvsåkers socken anger både kartan och landsbeskrivningen att det fanns tre kåltäppor och att

träd- och humlegårdar saknades. I byn Salvebo, Älvsåkers socken är uppgifterna om antalet kålgårdar samma i båda källmaterialen, däremot anger landsbeskrivningen att det inte förekom några humlegårdar, men enligt kartan ska det ha funnits sex nyanlagda rishumlegårdar. För Sjöbo i Älvsåkers socken är uppgifterna om kål- och humlegårdar snarlika, men ett av odlingslanden har redovisats som både kål- och humlegård i kartbeskrivningen, därutöver noterades en trädgård, vilket inte skulle finnas enligt landsbeskrivningen. I Malevik, Släps socken, finns två kålgårdar på kartan, medan det i landsbeskrivningen endast omnämns en. Landsbeskrivningen omnämner däremot en trähage, vilken inte noterats på kartan. I Högsered, Lindome socken noterades en kålgård i båda källmaterialen, därutöver en trädgård på kartan men inte i landsbeskrivningen.

Att uppgifterna skiljer sig åt mellan *Hallands landsbeskrifning* och lantmäterikartor från samma år kan bero på att uppgifterna inte är helt samtida. Möjligen förändrades antalet odlingsland på kort tid, eller kan land ha lagts igen eller nya platser tagits i anspråk. Lantmätaren som upprättade kartan och personen som samlade in uppgifterna till landsbeskrivningen kan också ha gjort olika bedömningar om odlingen skulle räknas som kålgård, trädgård eller humlegård. Kanske var det inte heller självklart hur antalet skulle beräknas, särskilt inte om det var flera som delade ett odlingsland. En alternativ förklaring är att odlingslanden inte har redovisats med samma noggrannhet i de båda källmaterialen. Otvetydigt var lantmätaren på platsen för att upprätta kartan, medan uppgifterna till landsbeskrivningen kan ha samlats in på annat sätt, till exempel via prästen. Eftersom antalet odlingsland i de flesta fall är störst på kartorna tycks de inte vara underrepresenterade, vilket kan misstänkas för 1600-talskartorna. Slutsatsen gäller dock endast dessa sju kartor, inte samtliga 1700-talskartor.

TABELL I. *Enbeter i Hallands län för vilka en karta upprättats år 1729, samt uppgifter förekommer i Hallands Landsbeskrifning 1729. Sidangivelserna avser Hallands Landsbeskrifning 1729, Fjäre fögderi, 1990.*

	Hallands landsbeskrifning 1729	Lantmäterikarta från år 1729
Frebo, Älvsåkers socken	3 kålgårdar Ingen träd- eller humlegård (s. 389)	3 kåltäppor Ingen humlegård (M89-7:1)
Salvebo, Älvsåkers socken	2 kålgårdar Ingen träd- eller humlegård (s. 391)	2 kåltäppor 6 nyanlagda rishumlegårdar (M89-21:1)
Sjöbo, Älvsåkers socken	3 kåltäppor 1 humlegård Ingen trädgård (s. 391)	2 kålgårdar 1 humle- och kåltäppa 1 humlegård 1 trädgård (M89-22:1)
Korndal, Älvsåkers socken	1 kålgård Ingen träd- eller humlegård (s. 392)	2 kålgårdar (M89-11:1)
Tölö, Tölö socken	13 kålgårdar 1 hage med få trä 1 trähage med humlestänger (s. 435-437)	9 kålgårdar och 7 träd- och kålgårdar. Ingen humlegård (M73-22:1)
Malevik, Släps socken	1 kålhage 1 trädgård med få trä (s. 474)	2 kålgårdar (M56-23:1)
Högsered, Lindome socken	1 kålhage Ingen träd- eller humlegård (s.352)	1 kålgård 1 trädgård Ingen humlegård (M41-16:1)

Kål- och kryddgård – inte bara köksväxter?

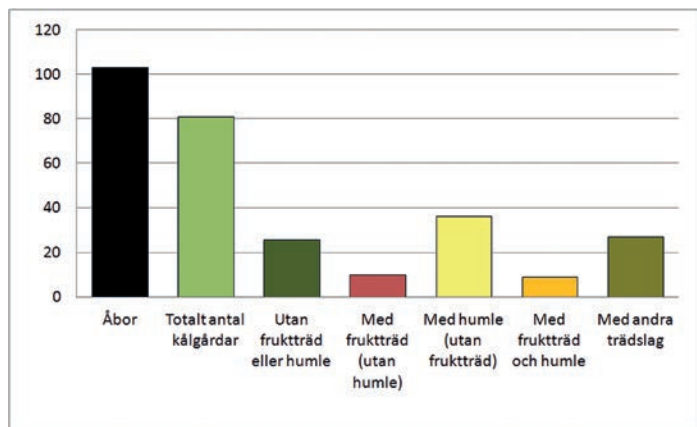
I trädgårds- och lanthushållningslitteraturen från 1600- och 1700-talet beskrivs kål- och kryddgårdar som odlingsplatser för köksväxter. *Hallands landsbeskrifning* och det undersökta kartmaterialet visar att de därutöver kunde ha andra funktioner.

Frukt och humle i kålgårdarna enligt Hallands landsbeskrifning

Enligt *Hallands landsbeskrifning* var det vanligt att kålgårdarna innehöll olika slags träd, både fruktträd och andra. I Rågelund, Landa socken, fanns till exempel en kålgård med såväl ”kyrsebärs Plommen ock kreketrä En apel ock några små få pilar”.²⁶ I byn Köinge, Köinge socken, fanns en kålgård med fyra gamla aplar, några kri-

konträd, ett päronträd, en hägg, en rönn, några nyligen satta körsbärsträd och två stora popplar.²⁷ Kålgården till Fagared i Ölmevalla socken innehöll en ek, några askar, aspar och pilar. I andra kålgårdar kunde man hitta lönn, bok, hägg, al, alm, björk, lind och hassel. Även barrträd kunde växa i kålgårdarna, både gran²⁸ och tall²⁹ nämns. En del av träden var gamla, andra unga. Det framgår inte om träden var planterade eller förekom naturligt. Man kan tänka sig att kålgårdarna användes för uppdragning av trädplantor eller att träden fungerade som läplanteringar. De vanligaste träden tycks ha varit ask, pil och rönn, vilka kan ha accepterats i kålgårdarna för att de lämpade sig för lövtäkt. Förekomsten av fruktträd och andra träd i kålgårdarna tycks sna-

rast ha varit regel i en del socknar, vilket kommentaren "en Kåhlgård utan Trän" understryker inte var en självklarhet.³⁰

FIGUR 6. I Breareds socken, där det fanns 49 hemman med 103 åbor och 81 kålgårdar, var det vanligare att kålgårdarna innehöll fruktträd (10 st), humle (36 st) eller både humle och fruktträd (9 st) än att dessa växtslag helt saknades (26 st). 27 kålgårdar innehöll även andra trädslag. KÄLLA: Hallands landsbeskrifning 1729, Laholms fögderi.

I landsbeskrivningen står det ibland att trädgårdar saknades. Kommentaren kan även förekomma angående de gårdar som hade fruktträd i sina kålgårdar. I byn Hjälme, Fjärås socken, fanns en kålgård "med några kierse- och 1 krekonträ utj" men trädgård uppges ha saknats.³¹ I Berg i Ölmevalla socken fanns en kålgård med några krikonträ, men även här saknades trädgård.³² Inte heller förekomsten av plommonträ och aplar behövde leda till att kålgården räknades som en trädgård.³³ Uppenbarligen var kriterierna för om ett område skulle räknas som trädgård andra än att det fanns plommonträ, körsbärsträd eller aplar. Kanske behövde fruktträden vara ympade, kanske skulle det finnas prydnadsväxter och gångar. Man kan också ha ansett att fruktträden skulle dominera.

Enligt landsbeskrivningen kunde en kålgård innehålla humlestörrar. Det sägs till exempel att gården Dieknebolet i Karups socken hade en "kåhlgård med Fruchte trän och några humblestänger utj med Risgierde omkring".³⁴ Trädgårdarna kunde innehålla humlestänger och humlegårdarna fruktträd och andra trädslag. Det finns

således uppgifter i landsbeskrivningen om fruktträd och humle i kålgården, liksom om humle i trädgården och fruktträd i humlegården, däremot finns inga uppgifter om köksväxtodlingen, utöver namnen på kål- och kryddgårdarna. Man får anta att kål- och kryddgårdarna innehöll köksväxter, men det anges inte uttryckligen. Det framgår inte heller om det förekom köksväxtodling i trädgårdar och humlegårdar. Ett undantag är en uppgift som rör säteriet Tjolöholm, som säger att trädgården var "mest till jord fruckt".³⁵ Ett annat exempel är frukthagen i Assarp, Snöstorps socken som innehöll ett "kåhlberg", troligen en kålodling.³⁶

Prästgården var ensam om att ha en kryddgård i Veinge socken. Enligt landsbeskrivningen innehöll den körsbärs- och äppelträd.³⁷ Även i de andra socknarna som studerats var kryddgårdar ovanliga. I hela Fjärås fögderi (ca 1/4 av Hallands yta) fanns exempelvis bara fem stycken, alla knutna till större gårdar, såsom kungsgården Rossared³⁸ och prästgården i Knäred. Noteringarna i landsbeskrivningen antyder att fruktträds- och kryddodling ofta kombinerades. På prästgården i Knäred kallades odlingen för "en liten Trä och Krydddegård", på kungsgården i Rossared för en "trä eller kryddhage" och i Hanhals socken fanns en "trä- och kryddgårds hage".³⁹

Ibland tycks en typ av odling bedrivits inom en plats för odling av ett annat slag. På gården Åsketorp, Fjärås socken, fanns en kålgård som enligt beskrivningen innehöll en trädgård med päron, äpple, plommon, krikon, körsbär, krusbär och vinbär samt en al.⁴⁰ I Hjälme No 1, Fjärås socken, fanns, förutom en kålgård med plommonträ och vilda träd, två trädhagar med fruktträd och bärbuskar. I den ena trädhagen fanns en humlegård och i den andra en kryddhage.⁴¹

Frukt och humle i kålgårdarna enligt kartmaterialet

Även kartmaterialet berättar om flera användningsområden för kålgårdarna utöver köksväxtodlingen, såsom odling av fruktträd, humle och hampa eller produktion av hö. Kartbeskrivningen kan till exempel omtala en *kålgård med några aplar* eller en *kål-, träd- och humlegård*, vilket i båda fallen måste tolkas som var en kombination

av olika grödor inom samma odlingsland. Då det istället står *byns kål- och trädgårdar* är det osäkert om det var en kombination av kål- och fruktträdsodling i odlingslanden eller separata odlingar. I de följande beräkningarna har endast de kartor inkluderats, av vilka det framgår att det var frågan om kombinationsodlingar.

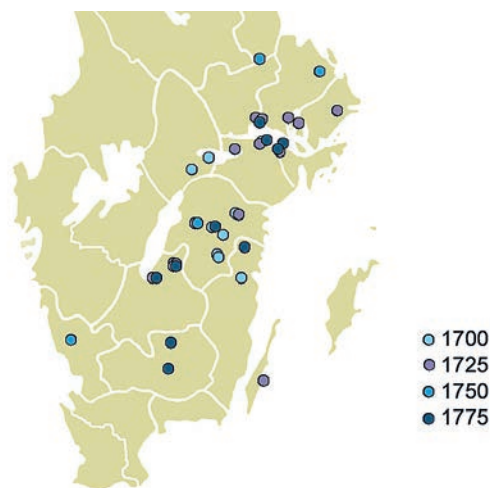
Köksväxter och fruktträd i kombination omnämns på 23 av studiens 976 1700-talskartor. Samtliga är från områden i södra Sverige, och har en relativt jämn fördelning. Kålgårdar med humleodling förekommer på 13 kartor. Även dessa ligger i södra Sverige med en relativt jämn fördelning. Kombinationen kål- och kryddgård förekommer på 19 kartor, varav huvuddelen härör från Skaraborgs län.

Ingen av kartorna från Hallands län omtalar att kålgårdarna skulle ha innehållit fruktträd eller humle, vilket är intressant då *Hallands landsbeskrifning* ger intryck av att detta var vanligt. Troligen har flera av de i kartmaterialet omnämnda kålgårdarna innehållit fruktträd och humlestörrar, även om det inte framgår av kartornas beskrivningar.

Hampa i kålgårdarna

Hampa är en meterhög växt som odlades både för sina starka fibrer, lämpliga för bland annat reptillverkning, och för sina energirika frön. Av studiens 976 kartor innehåller 38 uppgifter om kål- och hampland i kombination. Ett av odlingslanden låg i Hallands län, övriga i östra Sverige, framförallt i Mälarlän, Östergötlands och norra Jönköpings län. Det är således en tydlig förskjutning mot öster. Hampa odlades även i västra Sverige, men där var det tydligen inte lika vanligt att grödorna kombinerades (fig. 7). Ibland kunde kål och hampa istället avlösa varandra på samma plats. På kartan över Hellberga, Södermanlands län, från 1645, har lantmätaren ritat in kålgårdar söder om byn. När byn karterades 1785, låg odlingslanden på samma plats, men kallades nu hampland, medan kålgårdar inte omnämns. Det är tänkbart att hampa och köksväxter odlades i kombination vid båda tillfällena. Orsaken till att man kombinerade de båda typerna av odling med varandra kan ha berott på att kål och hampa har liknande krav

på växtplats. Båda växer bäst i mullrik jord och genom att odla dem i samma odlingsland bör åtgången av hägnadsvirke ha minskats. Ett tyngre vägande skäl kan ha varit att hampan skyddade kålen mot kålfjärilen, vars larver kunde ställa till

FIGUR 7. Cirklarna visar läget för karterade byar där kombinerade odlingsland för kål och hampa noterats.

förödelse i kållandet. Enligt 1700-talslitteraturen skydde kålfjärilen hampan lukt, andra antog att hampan lockade till sig småfåglar, vilka åt upp larverna.⁴²

Gräs i kål- och kryddgårdarna

Kål- och kryddgårdarna kunde också innehålla gräsytor. På kartan över Sundby, Södermanlands län från 1775 visas ett kål- och kryddland, vars totala storlek var 24 kappland (3 700 m²), varav hälften användes till köksväxtodling och hälften (13 kappland) utgjordes av *gräsmark*.⁴³ På kartan över Simundö i Stockholms län från samma år finns ett kålland på 5 1/2 kappland, som enligt protokollet bara användes till köksväxtodling på en liten del. Resten bestod av *ymnigt bärande sidval med starr*.⁴⁴ Varje år skördades här 3/4 sommarlass hö, vilket var en liten del av gårdens totala höproduktion, men motsvarade en hög produktion per arealenhet. Ett tredje exempel är Torresta i Uppsala län, där tre kåltäppor förekommer på kartan, men där endast en mindre

del innanför hägnaden användes som odlingsyta och större delen som ängsmark.

Ibland förekommer grästomter, grästäppor och gräshagar på eller i anslutning till tomten på kartorna,⁴⁵ andra gånger omnämns de tillsammans med köksväxtodlingarna, såsom exempelvis *en kål- och grästäppa* eller *en kål- och gräshage*.⁴⁶ Då det uttrycks som *en kål- och grästäppa* är det rimligt att tänka sig att det rör sig om en inhägnad med båda funktionerna. Även kryddodlingen kunde kombineras med gräs. På kartan över Önnerstad i Södermanlands län har tre *grästomter* markerats invid bytomten. Protokollet berättar att *någon gräsväxt kunde hafwas* från grästomterna, men mest användes de till *krydde och annat smäsäde*.⁴⁷ De benämndes således grästomter, trots att deras huvudsakliga användning ska ha varit odlingen av kryddor.⁴⁸

I kartbeskrivningarna tas kål- och kryddgårdarna ofta upp under rubriken *Tomt*, men de kan också omnämnas tillsammans med åkermarken eller med hagarna. I en del fall avhandlas de istället tillsammans med ängsmarken. För Anered i tidigare Älvsborgs län nämns kålgården under rubriken *Slättermark*, och för Gatan i samma län under *Äng i gårderna*.⁴⁹ Grästomterna med kryddodling var här inordnade under rubriken *Aparte ängar*. Köksväxtodlingen kunde alltså innehålla gräs och sammanföras med gräsytor, men de kunde också klassificeras på samma sätt som gräsytor. Ett exempel är kryddtäppan i Skedicka, Stockholms län, som enligt kartan bestod av hårdvall, på vilken 1/8 sommarlass hö kunde skördas. Även de två humlegårdstomterna till byn beskrevs som hårdvall, däremot inte kål- och hamptäpporna som klassificerades med gradtal på samma sätt som åkern.⁵⁰

Varför kombinerades köksväxtodlingen med gräsproduktion? En möjlig förklaring kan vara att all mark innanför hägnaden inte var lämplig för köksväxtodling. Man kan också tänka sig att köksväxtodlingarnas storlek varierade över åren, och att höskörd togs av den gräsväxt som fanns på expansionsytorna. Ett tredje alternativ är att det var ett lämpligt sätt att slå samman två produktionsformer med liknande krav. Både gräsproduktionen och köksväxtodlingen fyllde viktiga funktioner, de krävde betesfredning och

var lämpliga att bedriva på samma jordmån. Hushållningsböckerna lyfter fram en lätt fuktig svartmylla som den bästa jorden för köksväxterna, men myllan gav också en frodig gräsväxt. *I circulations bruk, äger hon mycken förmon, för gräxväxternas fortskyndande och lif*.⁵¹ I en del trädgårds- och hushållningslitteratur framhåller man istället gräsvallen som lämplig för köksväxtodling. Den kunglige trädgårdsmästaren André Mollet menade att *Ängiarna äre mehr beqwäme til at göra en Kåhlgård uthaf än någon annor Jordmåhn*,⁵² och i ämbetsmannen Johan Risinghs lanthushållningsbok beskrivs hur man *tager torwen aff een godh Grässwald, så diupt som Grässwallen nedhgår*, vilket gav en lämplig jord för rotfrukter.⁵³ Kanske förklarar detta varför köksväxtodling och gräsproduktion verkar mer eller mindre utbytbar på en del platser. I Husby i Uppsala län hade gårdarna ägor mot ån, *hvilka endels ibland slås, endels och brukas till Kalftäppor och Kåhlgårdar*.⁵⁴

Kålgårdarna kunde således innehålla humle, fruktträd, hampa och höproduktion, och det behövs därför inte ha varit så mycket eller ens något som skilde kålgårdar från humlegårdar, trädgårdar, hampland och grästäppor. Frågan är om multifunktionalitet i kål- och kryddgårdarna var det normala eller hörde till ovanligheten.

Diskussion

Det är ont om källmaterial som redovisar landsbygdens köksväxtodling på ett utförligt och tillförlitligt sätt. Detta har troligen bidragit till att det inte har bedrivits så mycket forskning i frågan, och har också medfört att det finns vitt skilda föreställningar om köksväxtodlingens utbredning på landsbygden, allt från att permanenta köksväxtodlingsland varit allmänna på landsbygden sedan järnåldern, till att allmogen började odla köksväxter först under 1800-talets andra hälft.

För 1700-talet kan man genom den relativt stora förekomsten av kålgårdar på kartorna, anta att köksväxtodling förekom i hela landet och var allmän i de inre och västra delarna av Götaland. I resten av landet är frekvensen av kål- och kryddgårdar lägre i kartmaterialet. Skillnaden

kan möjligen förklaras med att lantmätarna varit mer benägna att notera kålgårdar i de västra delarna av Götaland. Kanske odlades köksväxter i samma utsträckning i övriga landet, men i tillfälliga odlingsland som därför inte registrerats på kartbilden. Det är också möjligt att förekomsten av reglerade bytomter i östra Sverige har en roll i varför kålgårdar är mindre vanliga på kartorna, eftersom lantmätaren inte alltid redovisade det som fanns innanför tomtgränserna. Så länge byborna behöll sin del av tomten, med dess byggnader och eventuella odlingsland, behövde lantmätaren inte beskriva denna detaljerat. Men skillnaden i frekvensen av kålgårdar kan också ha handlat om en faktisk skillnad i förekomsten av köksväxtodlingar mellan olika delar av landet. En sådan faktor som kan ha haft betydelse är de varierande förutsättningarna för att odla köksväxter med avseende på klimat och jordmån, vilket i sin tur bör ha lett till att köksväxternas betydelse i födan skilt sig åt. Uppgifter om att köksväxtodlingar ska ha saknats är å andra sidan mycket sällsynta, och förekommer inte bland kartorna i studien. Om det var brist på andra företeelser som utmark, fiske, kvarnar, trädgårdar eller humlegårdar, gjorde lantmätaren ofta en notering i kartakten, särskilt på kartorna från 1600- och början av 1700-talet, men för kålgårdarna gäller att de antingen redovisas eller inte omtalas.⁵⁵

Hallands landsbeskrifning visar att kålgårdar kunde ha andra funktioner än köksväxtodling, bland annat odling av frukt och humle. Kartorna är mer sparsamma med information om kålgårdarnas innehåll, men i några fall har förekomsten av fruktträd, humle och hampa noterats. Det är oklart om det hörde till undantagen att olika växtslag blandades, men det är troligt att det var vanligare än vad kartorna ger sken av. Man kan se att benämningen på ett och samma odlingsland växlar mellan kålgård och hampland mellan olika kartgenerationer utan att fler odlingsland tillkommer, vilket tyder på att det nyttjades för båda växtslagen vid båda tillfällena. Eftersom det kunde finnas fruktträd och humle i kålgården, humle i trädgården och fruktträd i humlegården kan man anta att även köksväxter kunde odlas i humlegården. Detta skulle i så fall innebära yt-

terligare en tänkbar plats för köksväxtodling vid sidan av kålgården, kryddgården, trädgården, hamlandet och åkern. Det är intressant att notera att även om *Hallands landsbeskrifning* och i viss mån kartorna ger intryck av en flexibilitet i funktionen av kålgårdarna, kommenteras detta inte i tidens trädgårds- och hushållningslitteratur. Denna anger samstämmigt att kålgårdar i princip är odlingsplatser för köksväxter, liksom humlegårdar är avsedda för humle och trädgårdar för fruktträd. Enda avstegen från denna indelning är att trädgårdarna även kunde inrymma köksväxter och att hampa kunde förekomma i trädgårdar och kålgårdar.⁵⁶

Lantmäterikartor och *Hallands landsbeskrifning* 1729 ger således kunskap om landsbygdens köksväxtodlingar som kompletterar den som kan fås från bland annat trädgårdsböcker och hushållningslitteratur, som hur vanliga odlingarna var och vad de innehöll. Därutöver kan kartmaterialet ge kunskap om odlingarnas storlek, jordmån, placering och varaktighet, vilket inte har behandlats i den här artikeln. För att reda ut köksväxtodlingarnas frekvens och organisation krävs ytterligare källmaterialgenomgångar, men frågan behöver också angripas med andra metoder, till exempel med trädgårdsarkeologi.

KARIN HALLGREN is a PhD student in agrarian history at the Swedish University of Agricultural Sciences, SLU, Ultuna.

karin.hallgren@slu.se

Sveriges lantbruksuniversitet, SLU

Box 7013

750 07 Uppsala

Noter

- 1 Köksväxtodling på slott och herrgårdar har studerats i större utsträckning än allmogens odlingar, till exempel Ahrland 2005.
- 2 Björklund 2010, s. 161; Heimdahl 2010, s. 275.
- 3 Mollet, 2007 (1651), s. 91ff.; Ahlich 1722, s. 72ff; Dahlman 1728, s. 113ff.; Lundberg 2002 (1754), s. 35ff.; Lissander 1768, s. 264; Hernquist 1992 m.fl.
- 4 Rosenhane 1944 (1662); Risingh 1671, s. 33ff.; Dahlman 1743, s. 215ff.; Rothof 1762, s. 265; Carleson 1769 m.fl.
- 5 Agrarhistorikern Pia Nilssons avhandling (2010) behandlar äldre geometriska kartor från 24 socknar och deras innehåll av olika företeelser, däribland kålgårdar vilka bara fanns på fyra kartor i hennes undersökningsområden. Genom att projektet *Äldre geometriska kartor* avslutats har kartorna blivit mer lättåtkomliga och hennes studie kan därför utvidgas till samtliga kartor från perioden.
- 6 I studien ingår kartor med en skala större än 1:8 000 vilka finns tillgängliga via lantmäteriets internetjänst och som förvaras i lantmäteristyrelsens arkiv. Bara de kartor på vilka inägomarkens tomt, åker och äng har karterats har tagits med, kartor över stadsjordar har utelämnats. Både text och kartbild har undersökts.
- 7 Lindeberg & Lindblad 2010; Lindeblad 2005; Andréasson, Larsson, Lundquist & Persson 2010.
- 8 Heimdahl 2010.
- 9 Tollin 2005; Nilsson 2010.
- 10 Bäck 2008, s. 141; von Essen 1997, s. 200.
- 11 Brauner 1788, s. 136.
- 12 Broman 1912–1954 (1700–1733), s. 58.
- 13 Detta ska ses som ett minimimått. Några kan ha missats vid transkriberingen inom projektet *Äldre geometriska kartor*.
- 14 Bredsättra, Roslags-bro socken, Stockholms län, 1640, LSA A7:5; Bredsättra, Roslags-bro socken, Stockholms län, 1641, RA_lösblad:14a.
- 15 Vestbö 2004, s. 200; Sanderyd, Sanderyds socken, Jönköpings län, 1637, Nya Bergkvara:80; Sanderyd, Sanderyds socken, Jönköpings län, 1647, LSA E2:134–135.
- 16 Skillnaden mellan koncept och renovationer har påvisats för mig av kulturgeograf Clas Tollin, projektledare för projektet *Äldre geometriska kartor*.
- 17 Gräslund Berg 2007.
- 18 Rosenhane 1944, s. 64.
- 19 Studien bygger på ett litet kartunderlag för vissa län och kommer att utökas.
- 20 Ehn 1982, t.ex. s. 246.
- 21 Hallands landsbeskrifning 1729, Laholms fögderi, 1984, s. 1 ff.
- 22 Hallands landsbeskrifning 1720, Laholms fögderi, 1984, s. 52.
- 23 På No6 Anfäst Olss gd fanns enligt beskrivningen ingen humlegård, uppgift om kålgård saknas. *Hallands landsbeskrifning* 1729, Laholms fögderi, 1984, s. 19.
- 24 *Hallands landsbeskrifning* 1729, Halmstads fögderi, 1986, s. 153.
- 25 *Hallands landsbeskrifning* 1729, Fjäre fögderi, 1990 s. 332.
- 26 *Hallands landsbeskrifning* 1729, Fjäre fögderi, 1990, s. 34.
- 27 *Hallands landsbeskrifning* 1729, Varbergs fögderi, 1988, s. 210.
- 28 *Hallands landsbeskrifning* 1729, Laholms fögderi, 1984, s. 146.
- 29 *Hallands landsbeskrifning* 1729, Varbergs fögderi, 1988, s. 270.
- 30 T.ex. *Hallands landsbeskrifning* 1729, Laholms fögderi, 1984, s. 203, 204, 206, 209, 213, 214, 215, 218 och 219.
- 31 *Hallands landsbeskrifning* 1729, Fjäre fögderi, 1990, s. 168.
- 32 *Hallands landsbeskrifning* 1729, Fjäre fögderi, 1990, s. 13.
- 33 T.ex. Ambjörntorp, Värö socken. *Hallands landsbeskrifning* 1729, Fjäre fögderi, 1990, s. 633.
- 34 *Hallands landsbeskrifning* 1729, Laholms fögderi, 1984, s. 276.
- 35 *Hallands landsbeskrifning* 1729, Fjäre fögderi, 1990, s. 222.
- 36 En Fruchthage, med åtskillige trän några Humbles-tenger och kåhlberg utj. *Hallands landsbeskrifning* 1729, Laholms fögderi, 1984, s. 503.
- 37 *Hallands landsbeskrifning* 1729, Laholms fögderi, 1984, s. 51.
- 38 *Hallands landsbeskrifning* 1729, Fjäre fögderi, 1990, s. 187.
- 39 *Hallands landsbeskrifning* 1729, Fjäre fögderi, 1990 s. 313.
- 40 *Hallands landsbeskrifning* 1729, Fjäre fögderi, 1990, s. 168.
- 41 *Hallands landsbeskrifning* 1729, Fjäre fögderi, 1990, s. 167.
- 42 Linné 1908, s. 321–322; Carleson 1769, s. 481.
- 43 Sundby, Dunkers socken, Södermanlands län, 1775, LSA C12-81:2.
- 44 Simundö, Börstils socken, Stockholms län, 1775, A13-30:2.
- 45 Grästäpporna, gräshagarna och grästomterna var med största sannolikhet slätter- eller betesmarker, men *gräs* kunde också avse de gröna växtdelarna på grönsaker eller kryddväxter, och begreppen kan därför ha varit synonyma med kryddtäppor. Rosenhane 1944, s. 127; SAOB, uppslagsord *Gräs* och *Gräsgård*.
- 46 Kärreberga, Kvidinge socken, Kristianstads län, 1725, LSA K69-20:1; Lädja, Bergs socken, Kronobergs län 1725, LSA F10-20:1.
- 47 Önnerstad, Stigtomta socken, Södermanlands län, 1750, LSA C69-80:1.
- 48 De tre grästomterna i Önnerstad var oregelbundna gräsytor, varav en var trekantig och låg skild från bytomten. Benämningen grästomt kunde också användas för regelbundna marktytor som var proportionerliga mot byamålet och som motsvarade byns rätta geometriska tomt. Sporrang 1985, s. 113f.
- 49 Anered, Vassända-naglums socken, Älvsborgs län, 1775, LSA O200-3:1; Gatan, Brälunda socken, Älvsborgs län, 1775, LSA O21-20:1.
- 50 Skedicka, Hökhuvuds socken, Stockholms län, 1750, LSA A46-17:1.
- 51 Munthe 1787, s. 161; Angående små, gårdsnära, inhä-

- nade ängsmarker, se Fridell 1996, s. 243 f.
- 52 Mollet, 2007 (1651), s. 91.
- 53 Risingh 1671, s. 53.
- 54 Husby, Vendels socken, Uppsala län, 1700, LSA B75-43:1.
- 55 Undantag: Ryd, Glömminge socken, Kalmar län, 1730, LSA G25-9:1. *Kåhl- och Humlegårdar finnes intet*; Arendal, Tanums socken, Göteborgs och Bohus län, 1720, LSA N116-5:2. *Kåhlgård finns ej heller här till hemmanet* (återupptagen ödegård).
- 56 Rosenhane 1944, s. 66; Dahlman 1743, s. 219; Carleson 1769, s. 481.

Käll- och litteraturförteckning

Digitala källor

- Lantmäteriet, Historiska kartor, Lantmäteristyrelsens arkiv, <http://arkivisok.lantmateriet.se/arken/s/advancedsearch.html> (2010-04-15)
- Riksarkivet, Databas för Sveriges äldsta storskaliga kartor, <http://jordebok.ra.se> (2011-02-18)

Tryckta källor och litteratur

- Ahlich, Johann, 1722, *Den svenske lust-örte- och trädgården, beprydd med blomster, köks-krydder och örter samt fruchtbärande trän.*
- Ahrland, Åsa, 2005, *Den osynliga handen. Trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige.*
- Andréasson, Anna, Inger Larsson, Kjell Lundquist & Boel Persson, 2010, *Växter och växtlämningar inom de arkeologiska vetenskaperna: källor till odlingens, trädgårdarnas och kulturlandskapets historia.* LTJ-fakultetens faktablad 2010:19.
- Brörklund, Annika, 2010, *Historical Urban Agriculture. Food Production and Access to Land in Swedish Towns before 1900.*
- Brauner, M. H., 1788, *Project til et oekonomiskt hand-lexicon för svenska jordbrukare, sammanhämtadt af utkomne hushålls- skrifter, innehållandes: åtskillige för en landman nödige underrättelser, til större delen försökte af B - - - r.*
- Broman, Olof Johansson, 1912-1954, *Olof Joh. Bromans Gylsisvallur och öfriga skrifter rörande Helsingland.* Del 3.
- Broocman, Reinerus, 1736, *En fulständig svensk hus-hålds-bok om svenska land- hushållningen i gemen och i synnerhet, så in- som utom huset.*
- Bäck, Kalle, 2008, *Sverigebildens. En historia om rödfärg, tegel, trädgårdar och byggnader eller Hem och hus : bebyggelseförändringar på landsbygden 1840-80.*
- Carleson, Carl, 1769, *Hushållslexicon hwaruti Det förnämsta, som angår Jordens behöriga skötande, efter Alphabetisk ordning är sammanletadt, af Carl Carleson lagman öfver Södermanlands Lagsagu, och Kongl. Su. Wetensk Acad. Medlem.*
- Dahlman, Carl, 1743, *Swenska red-dejan eller wälöfwada hushållerskan, huru den må skiöta och wårda den boskap och de foglar, som hon är ansvarig före; styra sina inne-syszlor, och draga omsorg för lin och hampa, kål och krydder.*
- Dalman, G. T., 1728, *Den färdige trädgårds-mästaren, eller Nödige wettenskaper för träd-kiöks-humble- och orange-gårds arbetare, allom dem til tjenst som äro älskare deraf, och willia sig i sådane saker närmare kunnoge göra, lemnat af G.T. Dahlman.*
- Ehn, Wolter, 1982, *Byordningar från mälarlänerna. Stockholms, Södermanlands, Uppsala och Västmanlands län.*
- Essen, Madeleine von, 1997, *Hager til lyst og nytte: hagekunsten gjennom tusen år.*
- Fridell, Staffan, 1996, "Ängsnamn på -bolet, ursprung och ålder", *Studier i nordisk filologi* 75 (s. 245-250)
- Gräslund Berg, Elisabeth, 2007, "Det dolda perspektivet - genusaspekter på historiska kartor", *Kartlagt land. Kartan som källa till de areella näringarnas geografi och historia*, red. Ulf Jansson (s. 25-37).
- Hallands landsbeskrifning 1729. *Laholms fögderi.* Hallands museiförening, 1984.
- Hallands landsbeskrifning 1729. *Halmstads fögderi.* Hallands museiförening, 1986.
- Hallands landsbeskrifning 1729. *Varbergs föderi.* Hallands museiförening, 1988.
- Hallands landsbeskrifning 1729. *Fjäre fögderi.* Hallands museiförening, 1990.
- Heimdahl, Jens, 2010, "Barbariska trädgårdsmästare: nya perspektiv på hortikulturen i Sverige fram till 1200-talets slut" *Formvännen* 15 (s. 265-280).
- Hernquist, Peter, 1992, "Horticultura", *Handskrifter i Hernquistiska biblioteket vid Veterinärinrättningen i Skara*
- Hernquist, Peter, 1992. "Trädgårdskonsten", *Handskrifter i Hernquistiska biblioteket vid Veterinärinrättningen i Skara*
- Lindberg, Sofia & Karin Lindeblad, 2010, *Bebyggelse och köksträdgårdar i 1600- och 1700-talets Norrköping, RAÄ 96, kv Spinnrocken, Norrköpings stad och kommun, Östergötlands län.* UV öst 2010:29
- Lissander, Anders, 1768, *Anmärkningur wid svenska trädgårds- skötslen; grundade dels på egne rön och mångårig förfarenhet; dels på de physicaliske bewis, hwartil sjelfwa naturen gifwer anledning.*
- Lindeblad, Karin, 2006, "Den gröna staden", *Nya stadsarkeologiska horisonter*, red. Stefan Larsson (s. 301-318).
- Linné, Carl von, 1908, *Bref och skrivelser af och till Carl von Linné. Afd. 1. D. 2. Skrivelser och bref till K. Svenska vetenskapsakademien och dess sekreterare.*
- Lundberg, Peter, 2002, *Trädgårdspraxis år 1754.*
- Lundquist, Kjell m.fl., 2007, *André Mollet: Le Jardin de Plaisir = Der Lust Gartten = Lustgård = The garden of pleasure. Inledning, kommentarer = introduction, commentaries*, Gyllene Snittet, Uppsala.
- Svenska akademien, 1893-, *Ordbok över svenska språket (SAOB).*
- Munthe, Johan L., 1787, *Försök til en bondepractika.*
- Nilsson, Pia, 2010, *Bortom åker och äng: förekomst och betydelse av kvarnar, fiske, humle- och fruktodlingar enligt de äldre geometriska kartorna (ca 1630-1650).*
- Risingh, Johan, 1671, *Een land-book, eller några uppsatser*

til vårt käre fädernes-landz nytta och förkofring wälmeente om land=bruuk och land=lefwerne.
 Rosenhane, Schering, *Oeconomia, Södermanlands handlingar* nr 9, 1944, Södermanlands hembygdsförbund.
 Rothof, Lorentz Wolter, 1762, *Hushålls-magasin*.
 Sporrang, Ulf, 1985, *Mälabygd: agrar bebyggelse och odling ur ett historisk-geografiskt perspektiv*.

Tollin, Clas, 2005, "Medeltida grönsaksodling", *Människan och floran, etnobiologi i Sverige 2*, red. Håkan Tunon, Börge Pettersson & Mattias Iwarsson (s. 306–309)
 Vestbö-Franzén, Adel, 2004, *Råg och rön. Om mat, människor och landskapsförändringar i norra Småland ca 1550–1700*.

Kitchen garden with a pear tree within – Cadastral maps and the 1729 Description of the Province of Halland as a source concerning rural cultivation of edible plants in the 17th and 18th centuries

By Karin Hallgren

Summary

The history of kitchen gardening in Scandinavia remains for the most part unexplored, due probably to a scarcity of source materials and to a failure to hit on any fruitful topics of investigation concerning these small and, economically, rather unimportant plots of land. The lack of research is apparent, for example, from conflicting opinions as to when enclosed kitchen gardens became common in the Swedish countryside. Some scholars maintain that permanent, enclosed gardens near the farmstead were already common in the Iron Age, even in modest circumstances, while others have claimed that such gardens only gained currency after medieval times and remained uncommon till the end of the 17th century. Till then, the argument continues, "kitchen gardening" was done in arable fields.

Kitchen gardens are often recorded in historical maps. Can we tell from these maps how common such gardens were and how they were organised? To investigate this point, a study has been made of the early geometrical cadastral maps from between 1630 and 1655 (roughly 12,000 units) and all infield maps for 1700, 1725, 1750 and 1775 (respectively, 289, 184, 98 and 396 units). The cartographic material has been supplemented from *Hallands Landsbeskrifning*, a

register of Halland farmsteads in 1729, from a number of parishes were selected for study.

In the 17th century material, kitchen gardens figure in only 1% of the maps (100), while occurring in half the maps from 1700 and 70% of those from 1725. The proportion of maps showing kitchen gardens then drops to 50% in 1775. The question is whether this reflects actual conditions or whether kitchen gardens are underrepresented in the maps. Examples show the surveyors compiling the 17th century maps to have disregarded elements of the landscape. In all probability this meant the exclusion of many kitchen gardens, which, unlike hop gardens and mills, for example, are not mentioned in the instructions concerning items to be shown on the map. In the 18th century maps, kitchen gardens are commonest in the interior and west of Götaland. There they are included in more than 80% of the maps, whereas in most other counties the figure is less than 50%. The present study is based on a small amount of cadastral material and will be expanded.

Comparison between the Halland maps drawn in 1729 and the particulars in *Hallands Landsbeskrifning* for the same villages shows both sources to contain a detailed description

of the number of gardens but at the same time reveals a discrepancy concerning the number of gardens. This could be because the number was not evident, e.g. if a plot was shared by a number of people, or because it was not clear whether the cultivated plot should be counted as a kitchen garden, a garden or a hopyard. It is also possible that the data are not entirely simultaneous and that frequent changes occurred in the number and use of the cultivated plots.

According to *Hallands Landsbeskrifning*, the kitchen gardens often included hops and trees, both fruit trees and trees of other kinds. Kitchen gardens with neither hops nor trees were exceptional in some parishes. Quite a number of maps also describe multipurpose arable land,

but particulars of this kind occur less frequently than in *Hallands Landsbeskrifning*. Apart from fruit trees and hops, kitchen gardens could be used for grass production and hemp cultivation, but it is uncertain how common this was. The evidently widespread combination of different functions has caused attention to focus on the names applied to the different cultivated plots (cabbage patch, herb garden, hopyard, hemp land, grassplot). Another vital question yet to be answered is when enclosed cultivated land became common practice in the Swedish countryside. Further work on these topics will require additional studies of historical maps and written sources, coupled with garden archaeological investigations.

(Translation by Kerstin & Roger Tanner)

Keywords: Vernacular gardens, Vegetable plots, 17th century, 18th century, Large scale maps

Power and paradise

Swedish deer parks in a long-term perspective

by Åsa Ahrland

Many landscapes designated as nature reserves, Natura 2000 sites or national interest areas for nature conservation and instituted on the basis of high biodiversity and the presence of endangered species, consist of complete, or parts of, former deer parks. They are managed to maintain high natural values, but are in many ways a result of a man-made cultural landscape, often with references to a celestial paradise. However, the significance of the deer parks and their history is long forgotten. Relevant to future conservation, is the social and cultural context of these landscapes, reflecting ideas on man, animals, nature and land use through history. The parks are traces of a landscape explicitly connected to power and structures that for centuries, even thousands of years, has mirrored the mentality of the elite: its view of the world, its values and its perception of itself. The deer park is an important key to putting into perspective the cultural value of hunting, the landscapes the chase creates and the society it represents.

This article is an attempt to contextualise Swedish deer parks, which are said to have been introduced by the Vasa kings in the 16th century and expired in the early 19th century, when hunting in parks¹ supposedly went out of fashion. What did the deer parks symbolise and what purpose did they have? Can any general conclusions be drawn from applying a long-term perspective to the deer park? The concept of power and the concept of paradise are important tools for understanding and analysing deer

parks as a phenomenon. The study is based on various sources such as survey maps, legislation, journals and diaries, illustrations and literature.

Hunting – the sport of the elite

Through history, hunting has been an essential part of man's survival. It is obvious that early on, the act of hunting was not only a means to survive, but an act charged with meanings, other than those of a purely functional kind. Though the purpose of the extraordinary cave paintings in Altamira in Spain (ca 17000 BC) and Lascaux in southern France (ca 15000 BC) have been much discussed, the accurately depicted powerful wild animals such as bison, boars, aurochs, horses and stags together with dramatic hunting scenes bear witness to the complexity and symbolic role of hunting. Scandinavian Bronze Age rock carvings show hunting scenes with archers and spearmen hunting wild boar, stags, elk, wolves and bears.

The formation of societies includes groups and individuals claiming power over land and other people. If authority is to be maintained, it has to be communicated to the world, in particular to those who could question its justification. Hunting has frequently been used through history by elites to reaffirm their superiority. When the hunting of certain animals has been restricted to particular groups, it has served as a powerful symbol of dominion over land and resources. The exclusiveness and the shift from being a way to procure food to a pastime and

a sport, express its importance as a social arena of royalty and aristocracy. Despite high costs, land has been set aside, fenced and maintained, trees have been planted and animals acquired and managed. The actual hunt has required men and equipment, such as horses, dogs and various weapons.

One important aspect of high-status hunting is its parallels to warfare. Hunting has been seen as an excellent way to exercise and keep fit, to develop horsemanship and skills with weapons and tools. In his biography of the Persian Prince Cyrus the Younger, the Greek writer Xenophon (c. 400 BC) writes: "to practise his nobles in martial exercises he would lead them out to the hunt whenever he saw fit, holding the chase to be the best training for war."² During the chase the hunter could show bravery and craft, and his skill at arms. Equally, the game mirrors the brave hunter: killing a dangerous animal has often been seen as a sign of imperial qualifications. In Mesopotamia, lion-hunting in particular was considered a sport of kings, by which they could demonstrate their superiority over the forces of nature and their ability to protect and fight for their people. The narrative sculpted reliefs for the Assyrian king Ashurbanipal's (668–631 BC) palace at Nineveh (in present-day northern Iraq) illustrate both war and sporting exploits, like pursuing and killing lions. There is also a scene

with deer being chased into a long net and shot with arrows.³

If we are to believe Xenophon, when hunting in the wild for the first time Prince Cyrus was accompanied by his uncle and escorted by "mounted veterans at his heels, whose business it was to keep watch and ward over him in any dangerous place or against any savage beast." When asked which animals to avoid and which to hunt, his fellow hunters replied that he must be vigilant with regard to bears, wild boars, lions and leopards as "many a man had found himself at too close quarters with these dangerous creatures, and been torn to pieces: but antelopes, they said, and deer and mountain sheep and wild asses were harmless enough. And the huntsman, they added, ought to be as careful about dangerous places as about the beasts themselves: many a time horse and rider had gone headlong down a precipice to death."⁴ This initiation of the young ruler has similarities with the event told by the Swedish King Karl/Charles XI in his diary in 1694, when his son Karl, "11 years old, 7 months and 19 days" [the future king Karl/Charles XII] shot a bear while hunting in the woods with his father and his court. The king relates in detail how the bullet entered on the right hand side of the beast's neck, went through the heart and exited on the left.⁵

Among game, red deer has had a particular

FIGURE 1. *Deer being chased into nets.* Wall panel, c. 645 BC, from the North Palace of the Assyrian King Ashurbanipal, at Nineveh, northern Iraq, now in the British Museum, London. PHOTO: British Museum.

FIGURE 2. This Bronze Age rock carving depicting a red deer with impressive antlers was discovered some years ago at Torshamn in Blekinge, Sweden. PHOTO: Gert Magnusson.

standing.⁶ Considered the noblest among animals, by reason of its size and beauty, it has been a worthy opponent of a prominent hunter. In addition, catching and killing a stag with great antlers could be a fairly dangerous enterprise. Already a central motif in the paintings at Lascaux, the red deer has remained an iconic animal and played an important role in European and Asian mythology. In Christianity the deer is a symbol of Christ and appears in the legends of Saint Giles and Saint Eustace. Throughout history the consumption of meat, particularly game such as venison, like the act of hunting itself, has been associated with power and the social life in connection with the chase. It has been an important part of high-status dining and the hospitality of the privileged.⁷

The ancient *pairideaza*

The royal and imperial hunts of the rulers in the ancient empires in Asia were often large

and spectacular exercises in the open countryside. These more or less public events aimed to confirm the authority of the ruler and get the subjects' respect.⁸ Here hunting served as an important political instrument. However, a dynasty also needs to reaffirm its mystique, and this requires seclusion and inaccessibility. The royal hunt in Mesopotamia, Persia, China and India, was divided according to these two principles, with the public quest in the open countryside and private hunting in managed parks.⁹ The parks were walled, mysterious and opaque, and the chase more predictable and controlled.

In Persian the parks were called *pairidaeza*, meaning enclosure or fenced area, which in Greek was called *paradeisos*. The Persian *pairidaeza* appear to have been rich fertile places with many large trees. In order to create these green spaces, the water supply was crucial, and therefore streams, ponds, lakes and canals and advanced irrigation systems were common features. In addition, there would often be an artificial hill with a pavilion, from where the animals could be seen and a hunt could be followed.¹⁰ The Persian *pairidaeza* was probably a fusion of different ideas from older cultures. The Assyrian kings laid out hunting parks and gardens on the slopes along the river Tigris. In a bas-relief from 715 BC of the park of the Assyrian king Sargon II in Dur-Sharrukin (now Khorsabad in Iraq) we recognise the wooded hill, the waterworks and the small temple of a Persian *pairidaeza*.¹¹ The lushness of the park was in great contrast to the surrounding arid landscape and a demonstration of the ruler's capacity to dominate nature.¹²

Xenophon accompanied Prince Cyrus the younger to his large park in Celenae (in present-day Turkey). It was traversed by a river and contained many wild animals, which the prince used to hunt on horseback. His biography of the prince reveals a park's significant role in the education of a ruler. From the age of twelve Cyrus developed his hunting skills in the park in Media, which belonged to his grandfather Astyages, who had told him that he would have all the horses he wished to ride, and all the game in his parks and paradises, and promised to "collect more for you, and as soon as you have learnt

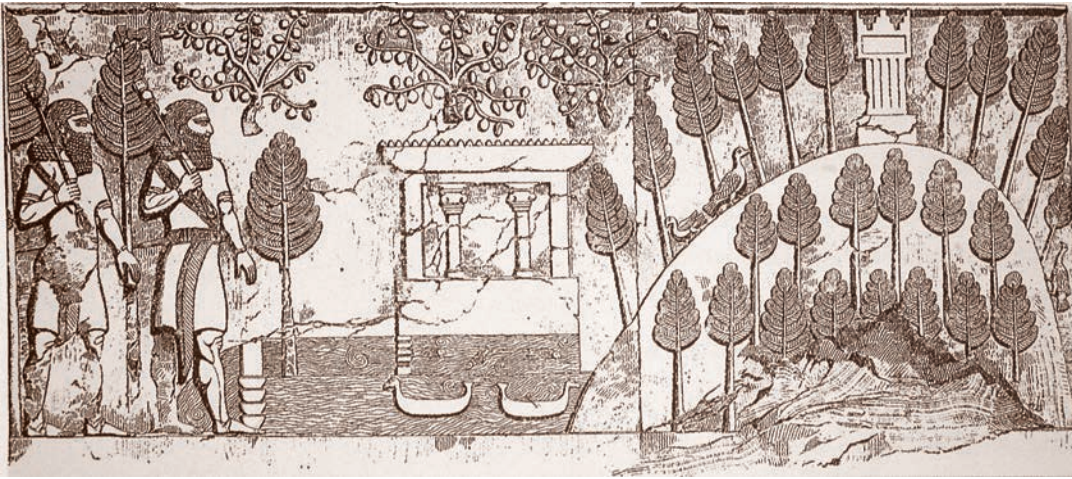

FIGURE 3. The park of Sargon II in Dur-Sharrukin (now Khorsabad), in northern Iraq, as depicted in a relief from c. 715 BC. The small pavilion by the water, the hill and the many trees are all typical features of the Persian *pairidaeza*. PHOTO: The Stapleton Collection, London.

to ride you shall hunt and shoot and hurl the javelin exactly like a man".¹³ If we are to believe Xenophon, Cyrus soon became an avid horseman and skilful hunter, so much so, that the animals were thinning out and the park had to be restocked. As a grown man Cyrus delighted in leading hunting parties in the wild, convinced of its role in developing self-control and as well as the discipline and perfection essential to the art of war. However, when forced to stay at home, Cyrus would hunt in his parks among the wild creatures he had reared.¹⁴ Here we have another important aspect of these enclosures, namely the accessibility of both location and game.

The Persian *pairidaeza* could vary greatly in size and have different functions. Some were apparently huge, including not only hunting grounds, but separate areas with gardens, orchards, arable land and forests, and sometimes even villages, all secluded from the outside world within the protective walls. All *pairidaeza* do not appear to have been used for hunting activities. Some contained no game at all, while others seem to have been regular zoos, where particularly appreciated animals could be reared without fear of being hunted. A description from 10th century Byzantium mentions that the Emperor preferred to hunt in the wild in order not to drain his park, and when the Byzantine

ambassador visited the so-called "park of wild animals" in Baghdad in 917, he noticed herds of domesticated animals approaching the visitors to eat from their hands.¹⁵ The fact that animals often seem to have been kept in parks, not only for the chase, but for their masters' sheer pleasure of looking at them and enjoying them is an important aspect of these enclosures.

The Asian parks were evocative to the European mind. A diversity of narratives created an image of these remote paradises: huge fenced-in parks with palaces, rivers, ponds, gardens, orchards, and forests with game. In time they became larger and more and more magical.¹⁶

The thought of a heavenly and earthly paradise

The idea of a mythical paradise garden is very old. Cuneiform tablets from 4000 BC in Mesopotamia describe how the Sumerian sun god Utu with the help of the water god Enki turned the parched land of Dilmun into a heavenly garden, a paradise, with fruit trees, green fields and meadows.¹⁷ It was long thought that man's original abode was located on earth. A common theory was that this utopian place was situated on a high mountain on a remote island in the ocean. In ancient mythology, we find the idea

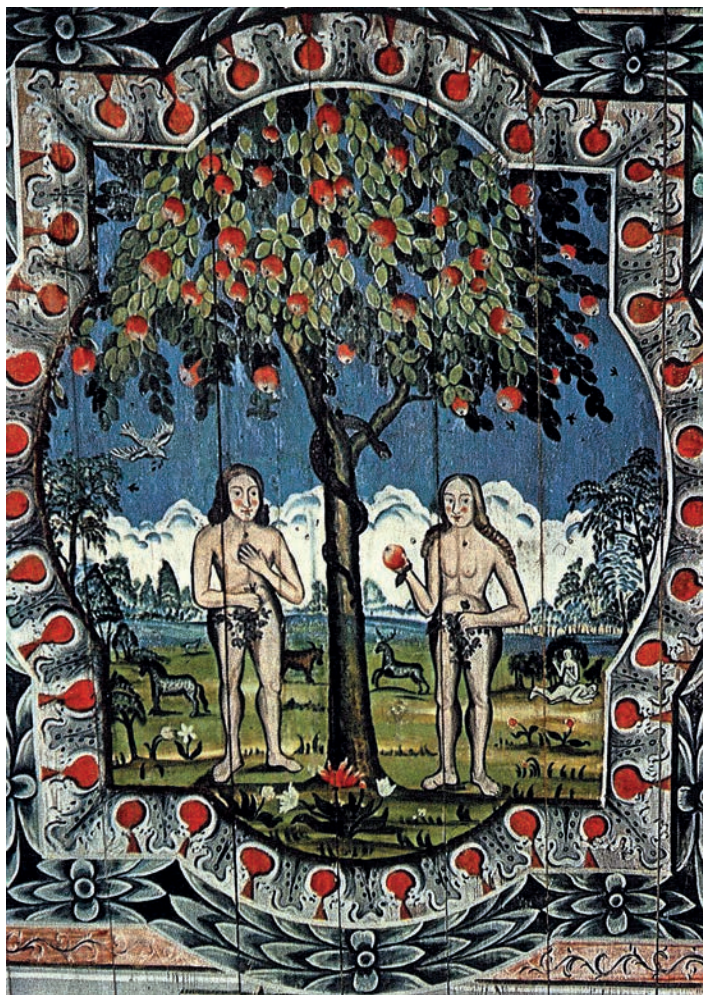

FIGURE 4. *The ceiling painting at Suntak Old Church in Västergötland, executed in 1769 by the parish clerk Anders Wetterlind, ties in with the traditional way of depicting the Biblical Paradise, with Adam and Eve beside the tree of Knowledge and a beautiful stag among the animals.* PHOTO: Carl-Filip Mannerstråle.

of a place beyond time and space, known as the Hesperides Gardens, Arcadia, Elysium or the Golden Age. In Christian tradition this mythical paradise is represented by the Garden of Eden, derived from the Hebrew *Gan* (garden) and *Edan* (sweetness). According to the biblical narrative, the garden was located in a geographical area called Eden, where it was watered by a river which then divided into four waterways: Pison, Gihon, Tigris and Euphrates. The garden is not described at length, but in Genesis we are told

that it contained every tree pleasing to the eye and bearing fruit good to eat and that the tree of life was placed in the centre, as well as the tree of Knowledge.¹⁸ In the Greek translation of the Old Testament, the Hebrew *Gan Edan* was translated as *paradeisos*. The concept of *paradeisos*, though diverse, has evidently always been associated with fruit-bearing, leafy trees and water. The idea of a lost paradise appears in several religions, and so does the thought of a future blissful existence. The Arabs, after conquering the Sassanids, embraced the Persian tradition of gardens and parks, including the motif of four rivers (later called *chahar-bagh*), which came to represent the earthly equivalence of the heavenly paradise of the Quran.¹⁹ In the Christian faith the lost Eden could be recovered beyond death in the form of the blessed realm. In the New Testament, the word *paradise* is used for both.

Like their Asian counterparts, the deer parks of medieval Europe could be interpreted as earthly paradises. A poem by the Greek poet John Geometres from the second half of the 10th century conveys this idea when describing the park of the Byzantine Emperor's park in Sicily:

What is this beautiful [sight]? What new second creation? Who transferred the site of Eden here? (...) Rather, there are not three [graces here] but thousands. Or, four springs flowing from the old Eden water the new Eden (...) Do you see the multitude of [creatures] beasts, birds, fishes? It seems to me that [this multitude], having left every part of the world, has found this place here as its common home. Or, running together to the beauty of its lord, as formerly to the melody of Orpheus, they stay here... Everything rejoices, every kind of art of the muses gives delight, everything takes delight, everything sing to its lord and, I think, of its lord.²⁰

The idea of an area with confined animals available for hunting being compared to a paradise might be somewhat provocative, even if the parallels to the paradise of the Bible are obvious: the enclosure, the trees, the river, the assembled animals and the detachment from the outside world. However, what is probably important to this perception of a haven is that a park was much more than a hunting ground. It was a hidden place where the animals were protected from the dangers on the outside, and it was a place of beauty which could be used as a garden and

pleasure ground and where the animals could be admired close up by their owner and his guests. This also connects to many symbolic roles of the deer, one of which is *le cerf privé*, complying with the thought that in taming wild animals, seen as pure and self sufficient, status and prestige are conferred on those keeping them in parks. One way of controlling, say, a stag was by applying a collar, which, it has been argued, was thought to symbolically strengthen the likelihood of the dynasty being renewed, as deer have been associated with longevity and renewal.²¹

FIGURE 5. The Åland coat of arms is a stag with a collar, probably belonging to the deer park of the royal castle of Kastellholm in the island. From *Suecia antiqua*.

The park in medieval Europe

Though important as a social and recreational activity, in ancient Greece and Rome hunting never seems to have acquired the same political-military function as in the ancient empires of Asia. The lack of “heroic” game, dangerous animals such as lions, leopards and tigers, had

probably some bearing on this.²² However, the Roman writer Columella (4 BC–AD 70) mentions in his work on agriculture, *De Re Rustica*, that enclosed parks (*vivarium*) with fallow deer, roe deer, antelopes and wild boar, could give great enjoyment, and, if managed well, also be profitable to their owners.²³

During the Middle Ages, hunting became the ultimate form of courtly life in Europe. Kings, courtiers and bishops owned huge estates similar to the Persian *pairidaeza*. Like the Asian parks, they were often multifunctional, and would include arable land, orchards and gardens, thereby providing not only game, but also agricultural produce, fruit, fodder, building materials and fuel.²⁴ An early account of a park in medieval Europe appears in a poem attributed to Einhard, famous for his biography of the Carolingian King Charlemagne (743–814). The poem describes Charlemagne’s verdant pleasure park close to his winter capital at Aachen. It was “encircled by many walls”, within which there were meadows, streams, woods and “shady glades” with fowl, deer and “all kinds of wild beasts”. The King would often “go hunting in grassy field, as he loved to do, and give chase to the wild beasts with dogs and whistling arrows, laying low multitudes of antlered stags beneath the black trees.”²⁵ Whether accurate or not, the description indicates the significance of the park to the most powerful man in Europe at this time and is an expression of the value placed on hunting parks.

The Normans, following the Carolingian tradition, also embraced the parks. It was long thought that these enclosures were introduced to Britain after the Norman Conquest in 1066, but research in later years by Robert Liddiard, among others, has shown that the emparkment process started already during later Anglo-Saxon times. Liddiard suggests that parts of England were heavily emparked by the time of the Norman Conquest. Important to the discussion is the fact that not only the word *parcus*, used by the Normans, has been accepted as related to managing deer in enclosure, but so too have the words *haga* and *haia* used by the Anglo-Saxons. Liddiard concludes that in the *Domesday Book*

of 1086, *haia* and *parcus* are used interchangeably for pre- and post-Conquest structures, and that there was little physical difference between the English *haga* and the Norman park.²⁶ The number of parks quickly increased during the Norman régime, and England seemed to be uniquely well off for parks in medieval Europe. The landscape historian Oliver Rackham has estimated that there were around 3,200 parks in 1300 in England alone.²⁷

With the help of Arab engineers, Norman kings laid out large parks around Palermo in Sicily in the 12th century. The famous park of the royal palace in Palermo was called Genoard and celebrated throughout medieval Europe. The name derived from the Arabic word *gennat-al-ard*, signifying “earthly paradise”. It had elaborate waterworks leading water to various pavilions, and when Henry VI destroyed Genoard in 1194, it was full of exotic animals and probably not used for hunting.²⁸ It is disputed among scholars whether Genoard inspired Count Robert II of Artois and the huge park by his castle in Hesdin initiated in the late 13th century, in what is now Pas de Calais in northern France. The park covered 320 ha and was divided into three main sections. A wall with eleven gates and several posterns surrounded a whole countryside with game-filled hills, pastures and woods, picturesque roads and hamlets, orchards, gardens, paddocks, fish ponds, waterworks, and a multitude of buildings such as lodges, barns, stables, aviaries and a menagerie with exotic animals.²⁹ The park was full of surprises and well suited for entertaining guests in grand style. Though the name Hesdin does not derive from Eden, as in the Garden of Eden, the park was probably an attempt by the count to create his own earthly version. As the Dutch art historian Anna Hagopian van Buren remarks in her study of Hesdin: “The park’s general loveliness, its varied fruit trees, shrubbery and game, and its menagerie of exotic animals all conformed to the medieval image of the earthly paradise”. There was actually a garden within the park, close to the count’s apartment, called *il petit Paradis*, the little Paradise.³⁰ The park was finally destroyed by Charles V in the 1550s, but its history is well-documented.³¹

Around 1400 the poet Christine de Pizan, in *Le livre de Dit du Poissy*, described the park at the prosperous convent at Poissy, where her daughter was staying together with mostly young women from noble families. Commoners were only admitted by dispensation from the King, who also would provide dowries. The abbey was founded on the site of a royal palace and enjoyed the same privileges as feudal lords. Christine was very impressed when visiting the cloister, which she considered a veritable paradise.³² Of the park she wrote:

There are antlered deer that run very fast
There are hares and rabbits in profusion
And two fish ponds running clear,
Well constructed, well protected with a strong wall
And full of fish.
And there is a plentiful supply of wild goats
What more can I say. I would never be tired, winter or summer,
Or being in that house, if God was with me,
It is so beautiful.³³

The fashion of adorning your estate with parks and other hunting grounds was well established among the European élite during the late Middle Ages. The social and cultural importance of hunting as an expression of a privileged lifestyle is underlined by the appearance of various hunting manuals, the most famous of which, Gaston Phoebus’ richly illustrated *Le livre de Chasse* from the 15th century, describes the chase in detail with its all-important rituals in order to guide young nobles and others to perfect the manner of exercising their sport.

Early deer parks in Sweden

The archaeologist Anders Andrén has convincingly argued that deer parks existed in Scandinavia during the Middle Ages. Comparing location, size, topography, vegetation and the compartmentalisation of Dalby Hage in Skåne with English medieval deer parks, he concludes that there is strong evidence for Dalby Hage, situated near the seat of the bishop from the 11th century and a rich Augustinian monastery, having served as a deer park. With two woodland areas and a pasture in between, it covered 90 ha, including a 1,6 km long earthen rampart surrounding an area

of 18 ha with a stream, possibly a deer enclosure. The fact that structures known as *haga* and *haia* have been established as deer enclosures in medieval Britain³⁴, and that many deer parks in Swedish cadastral maps from the 17th and 18th centuries are called *djurhage*, strengthens the theory that Dalby Hage once was actually a deer park. We also know that the higher clergy all over Europe devoted themselves to hunting.³⁵ Andrén suggests that islands with game such as red deer, fallow deer, roe deer mentioned in the cadastre of King Valdemar, compiled around 1230, can be interpreted as established royal deer parks.³⁶ Interestingly, this is coherent with the location of later deer parks in Sweden, often situated by water on peninsulas and islands.

Traditionally, deer parks are said to have been introduced as late as in the 16th century, when the Vasa dynasty came into power.³⁷ Documents such as diaries, accounts, letters and maps from the 16th and 17th centuries show that keeping deer in parks and hunting them was an appreciated pastime among the privileged, and that it played a significant part in the royal lifestyle. The earliest deer parks mentioned include (1558) the one at Borgholm castle in Öland, possibly laid out by Gustav I.³⁸ During the reign of his son Johan III, who was a keen hunter, the whole island of Öland was declared a royal hunting ground. Johan III also established a large royal deer park at his new country seat of Drottningholm, built in the 1570s and 1580s, on Lovön island, west of Stockholm. Here the King had only to step outside the door to get into the park.³⁹ Other royal parks from about the same time are Svartsjö on Färingsö island in Lake Mälaren and Gripsholm about 60 km west of Stockholm. It is unclear whether the Swedish nobility had deer parks in the 1500s. However, it is not unlikely that noble families such as Bielke, Bonde, Brahe, Oxenstierna, Sture and Tott, all part of the outmost élite, could have laid out parks by their manors at this point.

It seems to have been important to keep a variety of animals in the parks. Johan III imported fallow deer from England in 1569 for the park at Ottenby Manor at the southern tip of Öland. Deer were also transferred between the

royal parks in Sweden; in the 1570s red deer were transported from Öland to form the core of the stock in the royal park in Stockholm in the 1570s. Johan III also acquired ten reindeer for the park.⁴⁰ When in Stockholm, the German Samuel Kiechel travelling around in Sweden 1586, wrote: "On the other side of the canal or water, there is a deer park, in which there are several different kinds of wild animals, such as deer with rather wide antlers, white deer, elk, reindeer from Lapland and other kind of deer with white spots."⁴¹ Karl XI, who also was a passionate hunter, wrote in his diary that 22 red deer, 16 fallow deer, six roe deer and one boar were felled during a hunt between 4th and 10th September 1688 in Öland.⁴² There are many entries in the diary recording hunts or visits to deer parks, often strikingly detailed in an otherwise rather terse account.

The early 17th century large-scale maps (1630–1655) give a first glimpse of the royal deer parks, and provide some information on their size, location, layout and usage. Most of the parks are depicted as one homogenous enclosed area without much information on vegetation or internal organisation. There are a couple of interesting exceptions, though, namely the maps of the deer parks at the Crown estates in Skara (1636) and Höjentorp (1642), situated barely 15 kilometres apart in Västergötland.⁴³ Both maps show a large enclosed area surrounded by a high pale. In the Skara map most of the park appears to consist of wooded grassland, but there is also a rather large bog, a few enclosed fields, a couple of meadows, a barn and a homestead by which the entrance gate is located. In the Höjentorp map the park is even more complex, with several lakes, many enclosed areas with fields and meadows respectively, and roads connecting the different parts with each other. Here six gates are indicated in the pale, one of them situated by the homestead in the south, one by the meadow warden's cottage, and two by the manor itself. The fact that the manor is almost incorporated in the park, in much the same way as it was at Drottningholm, underlines the status of the park and of keeping deer.

The compartmentalisation and various buildings mirror the different functions. The animals

FIGURE 6. The map of the large deer park at Höjentorp in Västergötland, drawn in 1642, shows the complex structure of enclosed fields and meadows, wooded grassland, lakes, and roads connecting the various areas. LMV P1:75-76.

had to be provided with hay and other winter feed, and this was grown in meadows and fields within the fence. The hay was stored in a barn or a shed, where the deer also would be fed. The animals required a water supply and a habitat with woods and grassland, where they felt secure and were happy to breed. As a park needed constant care, a parker and sometimes an assistant parker, often lived and supported themselves within the enclosure. The animals had to be protected from predators and poachers and must be left undisturbed during mating and fawning, and in the winter months they had to be provided with fodder and shelter. The parker's duties would include the care of the park itself and looking after its paling.⁴⁴ Often the local farmers were obliged to build and maintain the pale surrounding the park, which could be a heavy burden. The huge park at Omberg in Västergötland, which covered nearly 3,000 ha,

was for instance surrounded by a 16 km long and four-metre-high pale. In the 18th century the farmers were protesting against the requirement to manage the upkeep of the fence and keeping watch for wolves on the ice during wintertime without compensation. However, their demands were not met until much later.⁴⁵

The parks seem to vary greatly in size, and on some estates there could be two different parks, often referred to as *Stora Diuregården* (the Great Park) and *Lilla Diuregården* (the Little Park). Sometimes they were situated side by side, separated only by a fence, like a 1640s map of Strömsholm in Västmanland shows, where the larger park is about 12 ha and the smaller about 4 ha.⁴⁶ In other cases the parks were situated wide apart. On the Crown estate of Kungsör on the opposite south side of Lake Mälaren, a map from the 1640s shows two large adjacent enclosed parks, around 70 and 25 ha respective-

FIGURE 7. Torpa Stenhus in the 1640s, with the house and the garden in the south and the Little Park in the north surrounded by a high paling with a ornamented entrance facing the manor. LMV Torpa: 2-3.

ly, at some distance from the manor. Both are simply described as the Old Park (*Gambla Diuregården*), indicating that they had been in use for a long time, and perhaps been replaced by, or complemented with, a new enclosure.⁴⁷ The Kungsör estate was built by Gustav I, and particularly appreciated by Karl XI for its hunting. A deer park such as the one at Skara mentioned earlier, covered more than 100 ha according the map from 1636.⁴⁸ The Swedish little park concept is not altogether clear. In some cases the little parks seem to conform to the idea of the pleasure parks for “kings and other illustrious and wealthy lords⁴⁹, (...) who by reason of their riches and power are able to gratify their own will in all earthly things”, as described by Pietro di Crescenzi in his influential treatise on rural life, *Liber ruralium commodorum* (c. 1304–1309). That is to say, being midway between a large park and a garden, and reserved for a variety of

semi-tame animals appreciated for their beauty and appearance. The park was on the smaller side: Crescenzi mentions that it should cover at least 5 ha, and have trees planted in rows far apart so that the animals could be easily seen from the palace in the south, but also a grove at the far end where the animals could hide.⁵⁰ This was a place where the owners could take a walk or watch the animals from the building, but would probably not hunt them.⁵¹ However, large-scale maps from the 17th and 18th centuries show that many of the little parks in Sweden were rather large and show similar features to the great parks.⁵²

Landscape planning on a grand scale

Though mostly concerned with the land belonging to the Crown and freeholders, the early 17th

century maps show that deer parks now were laid out by the nobility. One of these estates was Torpa Stenhus in Västergötland, which belonged to the Stenbock family and was closely connected to the monarchy by the marriage between the young Katarina Stenbock and Gustav I in 1552. Two maps of Torpa were produced in the 1640s. One shows a manorial landscape with the house and its farm buildings in the centre with a large adjacent garden in the south and the Little Park on the north side. The park is surrounded by a high pale with an ornamented entrance facing the manor.⁵³ The other map, dated 1648, shows a larger deer park called *Diuragården* on the peninsula opposite the manor across the water.⁵⁴ This landscape organisation is consistent with the way the Great Park and the Little Park appear in British maps, where the former can be situated further away, while the latter, often used for entertainments, was designed for aesthetic appeal and closer to the buildings. Interestingly, like many little parks in Britain,⁵⁵ the little park at Torpa is laid out on the north side

of the residence, in much the same way as Pietro di Crescenzi recommended in his 14th century treatise on rural life. In an intriguing map of Torpa from 1725, the deer park in the peninsula is depicted with an étoile, a star with six drives or avenues radiating from a central place with a pavilion. From the tower at the house an eye emits a beam of yellow light right towards the centre of the star, thereby tying the park and the manor together visually and spatially. The text on the map conveys that this wooded area used to be a deer park, but was now populated by hares, and in the autumn by foxes, often caught by nets.⁵⁶ Similar *étoiles* appear in other maps, such as the one from 1702 of the royal deer park in Stockholm, where it is called *Jägare-Banar* (the Hunting Drive) and a deer is depicted close by to indicate its purpose.⁵⁷ So we see here how the deer park became an integral part of a manorial landscape with its own grammar in terms of location and layout.

At Läckö, situated on the island of Kållandsö in Lake Vänern, the Chancellor Magnus Gabriel

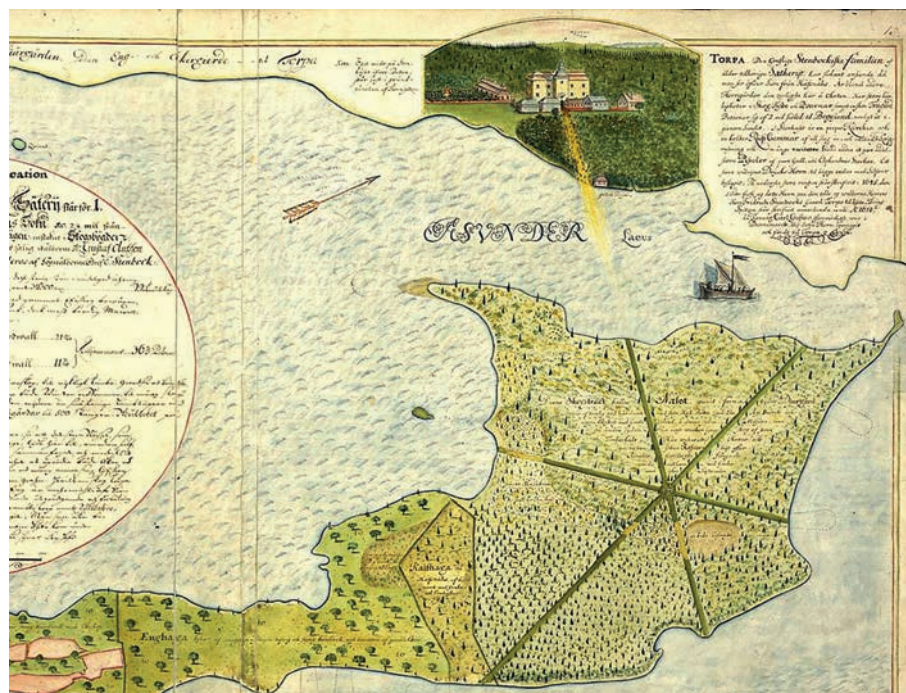

FIGURE 8. This intriguing map from 1725 (detail) of Torpa Stenhus shows a ray of yellow light from an eye in the tower of the house towards the centre of the star in the old deer park, thereby tying the park and the manor together visually and spatially. LMV O114-11:1.

FIGURE 9. The Little Park at Läckö, situated near the castle and with decorative entrances, a star-shaped mound with a Diana statue and a small étoile among the trees, was probably used as a pleasure ground. Map from 1729 (detail). LMV P163-16:3.

De la Gardie (1622–1686) took the notion of em-parkment even further by seemingly trying to turn the whole island into parkland and hunting grounds. The Little Park was situated close to the castle, clearly intended as a pleasure park with a festive character. The main feature was a star-shaped mound with a Diana statue surrounded by a canal.⁵⁸ A map from 1729 shows a small étoile along the central axis, with eight radiating avenues cutting through the trees.⁵⁹ The decorative entrances were commissioned by the architect Matthias Holl. The Great Park was situated some kilometres away on the mainland on the other side of the sound Ullersund, but was connected to the castle and the Little Park by a long straight road, along which De la Gardie built the inn called *The White Stag*.⁶⁰ In addition to the Little Park (c. 45 ha) and the Great Park (c. 175 ha),⁶¹ the 350 ha large island Stor-Eken outside Läckö was also used for hunting deer. Here the hunting was probably more similar to that in the wild, where the animal might be able to get away and hide, at least on that particular day. Being on an island, though, it would be caught

sooner or later. The hunting lodge in Stor-Eken was commissioned by Holl, and to get to the island the yacht called *The Stag* was probably used, which had a sculptured stag as figurehead and gilded crests of the count and countess and was commissioned from the Flemish sculptor Georg Baselaque in 1670.⁶² As if this was not enough, De la Gardie created drives to be used for hunting in the woods around the Traneberg estate on the west side of Källandsö, where he also very likely built yet another hunting lodge by the water.⁶³

Suecia Antiqua et Hodierna (Ancient and present Sweden), the prestigious documentation project of the late 17th century, which aimed to present Sweden as an important power to the world, depicts deer parks on many of the larger estates. A comparison between the original sketches and the engravings, however, shows that detailing such as deer and hunting scenes in some cases were added by the engraver, probably to reinforce and clarify the purpose of a particular area to the viewer, but possibly also to underline status. In the sketch of the deer park

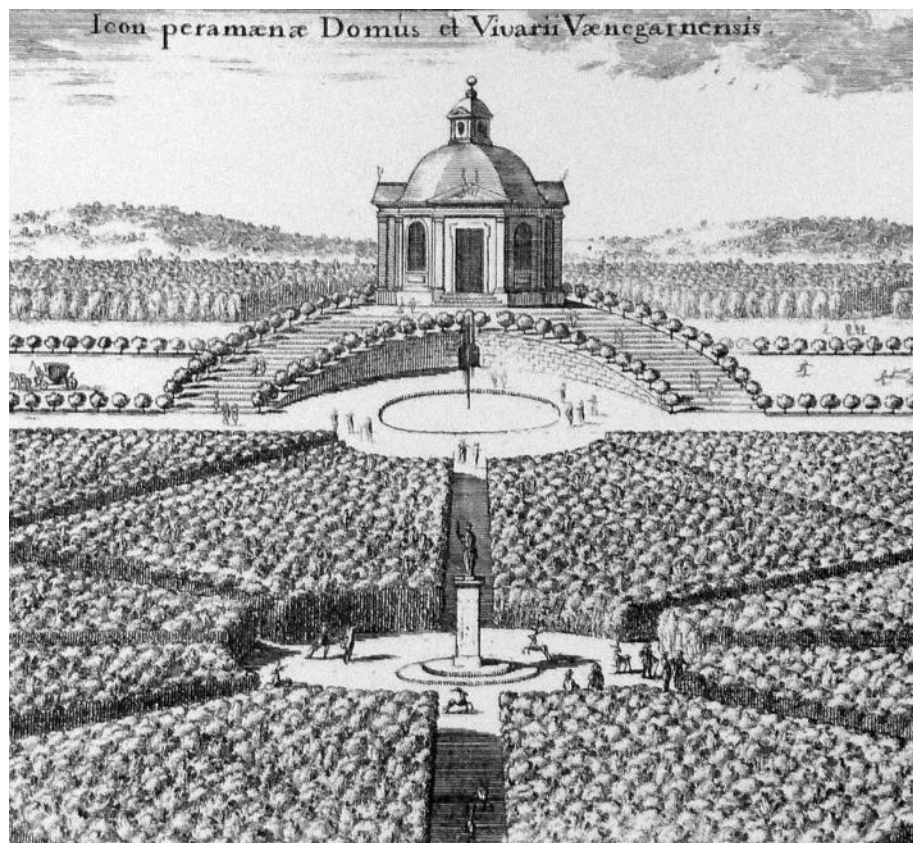

FIGURE 10. In the *Suecia antiqua* engraving of the deer park at Venngarn in Uppland, the deer seem to be tame and mix quite happily with the visitor. From *Suecia antiqua*.

at Magnus De la Gardie's Venngarn, deer are hiding everywhere in the greenery, while people are strolling in the open spaces. In the engraving they seem to mix quite happily, and such is also the case in the engraving of De la Gardie's Karlberg, where the deer are following the visitors around like dogs by the Diana temple. The scene could, of course, be interpreted as an image of an earthly paradise where man and beast live happily together. There are also estates where the two depictions are almost identical, like at Hörningsholm, belonging to the noble family Banér, where the sketch and the engraving show deer in an open rectangular area surrounded by an enclosed park accessible from the garden by an elegant gate. In the sketch the area is indicated as *Thiergartens*. In several cases hunting scenes have been added in the foreground, most certainly to underline this activity as a significant

aspect of the estate and the lifestyle of its owners. At Torpa, both the drawing by Erik Dahlbergh and the published engraving show similar hunting scenes with hunters on horseback or on their knees with guns as well as dogs chasing deer, all within a netted fence. In several cases the parks are situated adjacent to the gardens and depicted in a gardenlike manner with temples, straight avenues, *point de vues*, open places and trimmed greenery. It is of course difficult to know how accurate these illustrations are, but the parallels to gardens reappear in other sources as well. At Karlberg, for instance, there were painted backdrops in the park in the 1670s. Among the motifs were a statue of Diana, the goddess of hunting, the ruins of an arcade and a fountain, a lion, a deer and a hunter shooting a grouse in a tree, rendered by the painter Henry Köpke, partly after a draft by the owner

himself, Magnus Gabriel De la Gardie.⁶⁴ The arrangements at Karlberg indicate that the park was not only intended for hunting, but for pleasure walks, and preceded the idea of permanent backdrops with Roman ruins in gardens, suggested by the English gardener Batty Langley in his work *New Principles on Gardening* (1728), where he argues for a more natural style of garden design.⁶⁵

It can be concluded that deer parks seem to have been rather frequent on the country estates of the Swedish élite in the late 17th and 18th centuries. Hunting deer was an important expression of social status, and so was the making of parks. As an integral part of the aristocratic manifestation in the landscape, the parks were often closely associated with large country houses and increasingly decorative, rather than hunting reserves in distant places.

Monopolizing the chase

Restricting hunting rights has been a prerequisite in order to secure the hunt for kings and aristocracy, and, as William Perry Marvin has pointed out, here we see a shift in the perception of hunting rights in the early Middle Ages. While wild animals as a general principle were considered no one's property until captured or killed in Roman and Germanic antiquity,

the Frankish dynasties created and controlled enormous royal domains as hunting reserves (*forestes*), where populations of game animals were kept and watched over by gamekeepers. The Franks introduced imperial laws, whereby hunting was monopolised on their own land, and subsequently on the land of their subjects, which was considered property of the crown.⁶⁶ In the 9th century Charlemagne granted land to his subjects, but reserved the right over "vert and venison" for himself, thus splitting ownership of animals and ownership of land.⁶⁷

In the medieval empires following the Carolingians, local lords strove to monopolise the reserves and the keeping and hunting of big game within the royal forests. Perhaps this process was most successful in England, where a lot of land was declared royal forest after the Norman Conquest. Forest was in this case an administrative term, which would include not only woodland, but surrounding arable and common land, heath and moor. In these large tracts local landowners and inhabitants had no right to hunt, the land was set aside for the king alone.⁶⁸ While Anglo-Saxon law was based on the same principle as Roman law, meaning that, until captured, wild animals were no one's property, William the Conqueror argued that certain animals such as red deer, the fallow deer and the roe deer, were considered the King's property

FIGURE II. *Hunters chasing deer inside fencing at Torpa Stenhus, in Suecia antiqua.*

within his forests. Poaching was subject to severe punishments.⁶⁹ The peasantry were allowed to snare birds and smaller game outside of the forest reserves. The Norman forest laws did not include parks, which might partly explain the high number of enclosures in Medieval Britain. In time, members of the aristocracy and higher clergy would get hunting rights on their land, and in 1389 the Game law established that not only the king but the landed gentry had universal hunting rights, i.e. could hunt on anyone's land.⁷⁰

The oldest written laws in Sweden follow the Roman tradition regarding hunting rights. The law of the county of Västergötland from ca 1220, states that a hare, a fox, a wolf, a bear, an elk or an otter, belong to the person who pursues and/or kills it. By the 14th century the legislation seems to be influenced by Frankish and Norman ideas. The Östergötland county law declares that roe deer (but not foxes and hares) are royal game, and not allowed for peasants to chase.⁷¹ *Magnus Erikssons landslag*, the first law covering rural Sweden, introduced the concept of *konungx parkum*, wooded areas exclusively reserved for royal hunting.⁷² It also states that only the King is allowed to drive game towards nets when hunting, and that nobody is allowed to use traps in somebody else's woods, if not intended for bears, foxes and wolves.⁷³ Hunting elk by traps with spears was generally not allowed, except in some of the northern counties, where they were probably frequent and the King did not wish to hunt.⁷⁴ It can be concluded that the idea of hunting as an exclusive pursuit seems to be well established in Sweden in the 14th century, as well as that the notion that wild animals could be considered somebody's possession.

In the following centuries the legislation concerning hunting and protecting the property of the King became increasingly detailed and strict. In 1539 Gustav I learnt for instance that the prohibition of shooting stags, hinds and roe deer, felling beech and oak trees, as well as building crofts and farms in the forests and reserves of the Crown in Västergötland, had been violated. The King was angered and felt obliged to underline in a letter that the legislation applied

to everybody: the nobility, the clergy and the peasantry. The buildings had to be removed, and a royal game warden was instructed to keep careful watch. If the warden was suspected of conniving, he would lose his life and possessions.⁷⁵ By this time the royal forests, which were areas designated to supply the King with both utilities and recreation, were well-established in Sweden. However, the idea that the monarch owned not only the land, but the vegetation and the animals met with opposition, and had to be reinforced over and over again, and offenders severely fined and punished.

Among the privileges of the Swedish nobility, was the right, within the established hunting season, to shoot high game and birds, on their own land, as well as on commons and the land of subordinate villages.⁷⁶ A special Hunting Act, introduced in 1647 by Queen Christina, established that high game, defined as elk, deer and roe deer, were protected all over the country, and that nobody, without being privileged, was allowed to catch or shoot these animals. Interestingly, peasants in the provinces of Dal in Västergötland, Värmland, Dalarna, Norrland and Finland were exempted from this edict. Shooting birds, such as wood-grouse, black grouse, ruffed grouse, swan, wild goose and ducks, as well as hares, was also a privilege of the élite. However, for their own consumption, peasants were allowed to snare them on their own land.⁷⁷

The 1647 Hunting Act also speaks of particularly severe punishments for unlawful shooting or capturing of high game in deer parks and hunting reserves belonging to the Crown⁷⁸, or indeed, any other enclosed deer park. This was considered theft and punished accordingly. The perpetrator risked losing his life, or, if spared, being exiled.⁷⁹ The heavy penalty mirrors the symbolic power of the deer parks and the fact that hunting high game and eating venison was exclusively reserved for a privileged few.⁸⁰ This can be noticed early on, according the 14th century *Magnus Erikssons landslag*, any person hunting in hunting reserves of the King has forfeited his right to keep horses and own a cross-bow, and also has to pay a substantial fine.⁸¹ An-

other method to protect deer in the royal parks was to order the peasants to mutilate their dogs. This was used by William the Conqueror in England in the 11th century to prevent dogs from chasing deer, and by the Swedish king Johan III, who declared in 1572 that all dogs should lose one leg and all stray dogs should be shot on the island of Öland, in order to protect the game in the royal hunting reserve and deer parks.⁸²

Obviously the élite did not want any competition for quarry from man or beast. Hunting predators was an exciting pastime of Swedish monarchs, in much the same way as with the rulers of the ancient empires. Karl XI records in his diary how he particularly enjoyed chasing wolves and lynxes that managed to get inside his deer parks. In 1689, the King, Prince Karl (later Karl/Charles XII) and Prince Fredrik (Duke of Holstein-Gottorp) hunted ten wolves in the Royal deer park in Stockholm, of which two managed to escape. These wolves had killed five deer and the King describes in his diary how he and Prince Fredrik had returned the next day to see how the two wolves had eaten their way through the paling.⁸³ There was in fact, from the 13th century onwards, a constant campaign for the eradication of predators, particularly wolves, but also bears, foxes and lynxes, animals hunting the same prey as the King and the aristocracy. It was mandatory for Swedish peasants to participate in organised wolf hunts and keep the necessary equipment. According to the 1647 Hunting Act, peasants would get a reward if they caught or killed a bear or a wolf.⁸⁴ To eradicate these competitors for prey from the realm, seems to have been a goal of those in power. Their subjects were evidently not interested in having the predators around their farms, but perhaps did not care if the beasts existed in other parts of the country.

Deer parks — past and present

Though varying in size, function and location, deer parks represents a long continuum through history. A complex of ideas emerges and forms an inert structure: the idea of an enclosed and plentiful earthly paradise where flora, fauna and

man live together. The association to a garden is obvious, and as we have seen, gardens could sometimes be included in parks, but apart from this there are obvious parallels in layout and use. A reoccurring feature of deer parks is also apparent when applying a long-term perspective, namely the role of the park in the education of a ruler to develop and maintain skills important in hunting and warfare. Having continuously been an exclusive social arena of the élite and an important part of its lifestyle, parks have been carefully guarded. This has included hunting down predators, limiting the rights to hunt, thus keeping emparking to a small privileged group, and introducing severe punishments for offenders. By setting aside large tracts and devoting major resources to manage the enclosures, parks have played a significant part in manifesting the élite's power over nature. We can also see how deer-hunting has remained a high-status activity. This has entailed not only the animals being supplied with appropriate habitats where they would multiply, but also their being monitored, fed and, most importantly, protected from predators and over-hunting. Several researchers have pointed out that game such as deer would probably have been eradicated in Europe if they had not been kept in parks by monarchs and aristocracy. As they need large areas of quiet, protected woodland, a lot of valuable woodland with large trees has been preserved as well.⁸⁵

In order to understand deer parks in Sweden conceptually, as well as their materiality, function and use, I think a long-term perspective is essential. The question of their introduction in Sweden is one important issue where this perspective might be fruitful. By the 13th century Sweden had an established and well-connected élite with a lot of international contacts. The group included not only royalty and noble families, but also bishops and abbots. The higher clergy had established deer parks all over Europe by this time, so why would they, for instance, or indeed the élite as such, not do this in Sweden?

Another interesting question is the disappearance of deer parks in Sweden. Their expiration is often located to the beginning of the 19th cen-

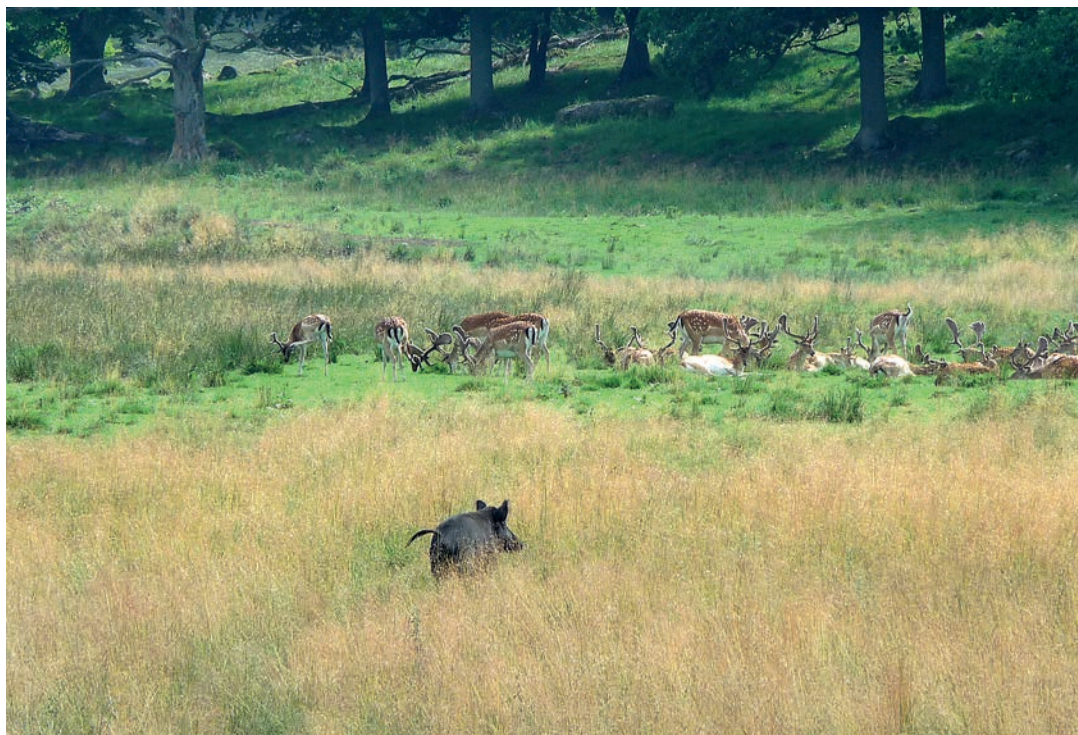

FIGURE 12. *Fallow deer and a wild boar together in the Eriksberg park, Blekinge, in 2011. PHOTO: Åsa Ahrland.*

tury, when the royal hunting reserve in Öland was abolished by letters patent (1801) and the last deer were moved from the royal deer park in Stockholm (1829).⁸⁶ However, there seem to be working deer parks much later in Swedish manors: here is a description of the park on the Övedskloster estate in Skåne (Scania) in 1882:

A few gunshots away, the Deer Park starts, a rather large grove, with a stream, and by its green sides a number of fallow deer are grazing. Here, under the leafy tree-tops of tall beech trees, freed from all persecution, the beautiful animals spend a peaceful life. A barn, which in summer is filled with hay, provides fodder in the winter, when snow and frost prevent them from finding food outside. Nobody is allowed, without the permission of the hunter, to visit this deer park. Strangely enough, and this is supposed to be without any exception, the animals do not leave their woodland, though the fence is no higher than the agile and lively animals could easily leap over. One is tempted to believe that they realise the dangers "freedom" might bring. In this respect they are wiser than human beings. Every year the little colony is reduced, as they are swiftly multiplying, in such a way that many of the older animals are killed, until only a certain number remains. This deer park was laid out by the industrious Colonel Hans Ramel.⁸⁷

The description is almost archaic, with its references to a peaceful paradise existence, which the deer do not even wish to leave – though they can. We recognise the seclusion – nobody is allowed to enter without permission – as well as the necessary arrangements: the fencing, the barn and the stream and the park warden or hunter. We are finally told that the creator of this paradise is the former owner Hans Ramel, who had the power and the means to completely rebuild and reorganise the manorial landscape in the 18th century. The description, however, is in fact valid for the so-called safari park at Eriksberg in Blekinge, initiated in 1938, where red deer, fallow deer, European bison, wild boar and moufflon move freely within the 900 ha large enclosure and can be observed by the visitors from their cars. One of the largest parks in northern Europe, it is currently owned by a member of the financial élite, who is aiming to turn it into the most exclusive venues in Sweden in terms of hotels, restaurants and conferences.⁸⁸ The many hunting towers suggest that the owner

can offer guests exclusive hunting. Eriksberg is a designated nature reserve, like so many former deer parks. Interestingly, these old landscapes are still protected and managed, but for different reasons and with a different agenda from formerly. Eriksberg and other nature reserves give us a glimpse of a lost paradise that mankind has striven to recreate in gardens and deer parks for thousands of years.

To conclude, the study shows that deer parks formed a significant part of the manorial landscape of the outmost élite in Sweden in the 17th and 18th centuries. It demonstrates that Swedish deer parks served various purposes and were laid out and used in different ways, and that this flexibility is part of the general history of parks. Its versatility might be the very reason for the deer park remaining an important manifestation of the élite for such a long time through history. It expressed superiority and power and was at the same time a place of beauty, an earthly paradise where the animals were kept secluded and, ideally, without interference from outside. It can be concluded that parks with animals represent a *longue durée* through Eurasian history and that deer parks in Sweden deserve to be studied further within this context.

ÅSA AHRLAND holds an agronomy doctorate in landscape architecture and is a research fellow in agrarian history at the Swedish University of Agricultural Sciences (SLU). She has above all devoted herself to garden history and issues relating to parks and gardens as heritage. Her doctoral thesis dealt with 18th century gardeners.

asa.ahrland@slu.se

Department of Agricultural and Food Economics
Section of Agrarian History
Swedish University of Agricultural Sciences, SLU
Box 7013
750 07 Uppsala

Notes

- 1 The terms deer park and park are used interchangeably in accordance with recent years' research on British deer parks. Robert Liddiard writes: "To landscape historians parks are perhaps best known for their role in the rearing and management of deer, an activity that gave the park a specific status throughout the medieval period and was also responsible for its most popular appellation historiographically: the 'deer park' (...). In order to reflect the multiplicity of uses to which parks were put during the Middle Ages the term 'park' [will be used] rather than 'deer park'. To do so is not to downplay the importance of deer management to the economy of parkland; rather, it is to reflect the broad range of activities that took place within enclosures that, in medieval sources, are normally referred to as *parcus*, see *The medieval Park. New perspectives*, 2007 (ed. Robert Liddiard) p. 1. Griffin 2007 and S.A. Milesen 2009 apply the same principle. Tom Williamson has pointed out that the landscape parks in 18th century England were above all storehouses for game birds and that the requirements of game was carefully considered when parks were being designed, Williamson 1995, pp. 130–140.
- 2 Xenophon, *Cyropaedia*, Book VIII, p. 158, <http://ebooks.adelaide.edu.au/x/xenophon/x5cy/book8.html> 2011-08-08.
- 3 Curtis & Reade 1995, pp. 39–42, pp. 72–88.
- 4 Xenophon, *Cyropaedia*, Book I, p. 12, <http://www.tripinsurancestore.com/4/cyropaedia.pdf> 2011-09-08.
- 5 Karl XI 1918, pp. 283–284.
- 6 Fletcher 2011, p. 22.
- 7 Griffin 2007, p. 44.
- 8 Allsen 2009, p. 8, p. 34.
- 9 Allsen 2009, p. 34 ff.
- 10 Allsen 2009, pp. 48–49.
- 11 Hobhouse 2002, p. 22.
- 12 Allsen 2009, p. 49.
- 13 Xenophon, *Cyropaedia*, Book I, p. 10, <http://www.tripinsurancestore.com/4/cyropaedia.pdf> 2011-09-08.
- 14 Xenophon, *Cyropaedia*, Book VIII, p. 158, <http://ebooks.adelaide.edu.au/x/xenophon/x5cy/book8.html> 2011-09-08.
- 15 Ševčenko 2002, p. 82.
- 16 Allsen 2006, p. 47.
- 17 Hobhouse 2002, p. 21.
- 18 Genesis 2:8–11.
- 19 Hobhouse 2002, pp. 58–59.
- 20 Maguire 1990, p. 211.
- 21 Fletcher 2011, pp. 126–127.
- 22 Allsen 2006, p. 15.
- 23 Columella 2009, pp. 259–261.
- 24 See for instance Birrell 1992, Moorhouse 2007, Milesen 2010, p. 45ff.
- 25 Allsen 2006, p. 40.
- 26 Liddiard 2003, pp. 18–21.
- 27 Rackham 1986, p. 123.
- 28 Ševčenko 2002, p. 75.
- 29 Hagiopian van Buren 1986, p. 120.
- 30 Hagiopian van Buren 1986, pp. 120, 130.

- 31 Hagopian van Buren 1986, p. 118.
- 32 Willard 2000, pp. 210–215.
- 33 Landsberg 1995, p. 22.
- 34 Liddiard 2003. At Onsgar in Essex a *derhage* is recorded in the will of Wine son of Thurstan in 1045, which became Onsgar Great Park. Liddiard 2003, p. 6. Della Hooke defines the *haga* as “an enclosure directly linked with the reservation of land for the preservation and hunting of game”, Hooke 1989, p. 128.
- 35 See for instance Milesen 2007, p. 20. In England in the 13th century bishoprics like Winchester, Canterbury and Durham would have approximately twenty parks, lesser ones at least a small number and greater monasteries several in England.
- 36 Andrén 1997, p. 469 ff. About 30 of the islands had “houses” as well. The document is a copy, from around 1300, of a list of properties and rights of the Danish crown and the royal family from around 1230. Andrén 1997, p. 473.
- 37 See for instance Granlund 1962, Berg 1976, Bernström 1964, 1969.
- 38 Axelsson, Janzon & Rahmqvist 1996, p. 106.
- 39 *Drottningholms slott* Bd I, p. 44.
- 40 In a letter 7/2 1579 Johan III, mentions that he intends to lay out a deer park in the area. Bolin, Östman & Hedberg 1925, p. 9.
- 41 Bolin, Östman & Hedberg 1925, p. 10.
- 42 Karl XI 1918, pp. 145–146.
- 43 P1: 79–80 *Diurgården wedh Skara*, 1636, P1:75–76 *Diuregårdens wedh Högntorp*, 1642, <http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html>.
- 44 The management of deer parks is described in the forester Magnus Hendric Brummer’s dictionary on forests and hunting in Sweden from 1789, se Brummer 2010, pp. 80–81. See also Fletcher 2011, p. 63, p. 114. In the huge Omberg park the parker had to gather hay from three meadows for the winter, and still additional fodder had sometimes to be brought in from elsewhere. The hay was kept in barns built on poles, so that the animals could get shelter underneath, see Bohman 1829, p. 51 and Hassler p. 34.
- 45 Bohman 1829, p. 50.
- 46 T4:86 *Snäwingz heralt Kolbeck sochn* (Strömsholm), 1640s, <http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html>.
- 47 T3:201 (Kungsör) 1640s, <http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html>.
- 48 P1: 79–80 *Diurgården wedh Skara*, 1636, <http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html>.
- 49 In the original Latin: *De viridariis regum et aliorum illustrium et divitum dominorum*, Bauman 2002, p. 101.
- 50 Among the animals mentioned are hares, stags, roebucks, rabbits, various garden birds and fish in a pond. Piero di Crescenzi, *Liber ruralium comodorum* (Book on rural arts) Book 8 On pleasure gardens, in Bauman 2002, pp. 101–102.
- 51 Ševčenko 2002, p. 83.
- 52 One such example is the Little park at Ultuna in Uppland, which in a map from 1732/1735 covers approximately 60 ha and includes a *opqvistat jägaregata*, a 265 m long hunting drive cleared among the woods. B7-25:1 *Geometrisk Charta öfwer Ultuna Kongsgårds och dess underliggande Dagswärkstorp...*, <http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html>.
- 53 Torpa: 2–3, *Kindz häradt. Långbems socken*, 1648, <http://www.riksarkivet.se/default.aspx?id=21561&refid=22519>.
- 54 Torpa: Opaginerad 2, *Geographisch affritning öffuer Tårpa...*, 1648, <http://www.riksarkivet.se/default.aspx?id=21561&refid=22519>.
- 55 Richardson 2007, pp. 34–42.
- 56 O114–11:1 *Geometrisk delineation af Håcksnähs...* 1710, <http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html>.
- 57 A99–1:22, *Iconographisk afritning öfwer residens staden Stockholm...* Kungliga Djurgården Stockholm 1701, <http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html>.
- 58 Waern 2003, p. 16.
- 59 P163–16:3 *Geometrisk Delineation uppå Läckö Kongsgård...*, 1729, <http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html>.
- 60 Waern 2003, p. 22.
- 61 P163–16:1, *Geometrisk Delineation uppå stora diuregården under Läckö...*, 1692, <http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html>.
- 62 Waern 2003, pp. 11–12.
- 63 In 1762 the lodge is said to have been moved to the main square in nearby Lidköping, where it served as a town hall. The foundations are still visible on the original site, which is still called Lusthusholmen. Waern 2003 p. 22.
- 64 Wieselgren 1835, VI, p. 199. I would like to thank Dr. Catharina Nolin for having brought the layout with dropbacks in the park at Karlberg to my attention.
- 65 Olausson 1993, p. 322.
- 66 Perry Marvin p. 140
- 67 Vert meaning the right to cut down green vegetation. Griffin 2007, p. 17.
- 68 Griffin 2007, p. 16.
- 69 Griffin 2007, p. 16.
- 70 Griffin 2007, p. 62, p. 110.
- 71 *Svenska landskapslagar*, Östgötalagen, Byggningsbalken XXXVI §5.
- 72 *Magnus Erikssons landslag*, Konungsbalken XXX.
- 73 *Magnus Erikssons landslag*, Byggningsbalken XVIII §3.
- 74 The exceptions were Dal i Västergötland, Värmland, Dalarna i Västmanland, Gästrikland and Hälsingland.
- 75 Brummer 1787, p. 2.
- 76 See for instance Brummer 1787, p. 7, p. 11.
- 77 Brummer 1787, pp. 35–36.
- 78 Öland, Åland, Billingen, Kinnevik Forest, Edsmären, Hunneberg and Halleberg are particularly mentioned.
- 79 Brummer 1787, pp. 36–37.
- 80 Legislation permitting all landowners to hunt all kinds of game, including high game, on their own land, was not introduced until 1789. Previously, with the exception of the northern part of Sweden, Dalarna, Värmland, Dalsland and Finland, landowning commoners were only allowed to hunt lesser animals; see the Hunting Act of 1647.
- 81 *Magnus Erikssons landslag*, Konungsbalken XXX.

- 82 Griffin, p. 18, *Öppedt breff Belangnandes Jacten på Ölandh*, Datum Calmar thenn 10 maij Anno 1572 in Kjellberg, p. 13.
- 83 Karl XI 1918, p. 173.
- 84 See for instance *Magnus Erikssons landslag*, Byggningsbalken XVIII and the Hunting Act of 1647 in Brummer, pp. 38–39.
- 85 Griffin, p. 15, Fletcher 2011, Emanuelsson 2006, pp. 211–212.
- 86 Drejrot 2003, p. 42.
- 87 Lindblad 1877–78, p. 85.
- 88 This is described in the leaflet *Eriksberg. Nordens största safaripark*, which is handed over to all visitors to the park.

References

Bibliography

- Allsen, Thomas, 2006, *The Royal hunt in Eurasian history*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Andrén, Anders, 1997, "Paradise lost. Looking for deer parks in medieval Denmark and Sweden", in Hans Andersson, Peter Carelli & Lars Ersgård (Eds.), *Visions of the past. Trends and traditions in Swedish medieval archaeology*, Lund Studies in medieval archaeology 19, Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar, Skrifter nr 24, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, pp. 469–490.
- Axelsson, Roger, Kaj Jansson & Sigurd Rahmqvist, 1996, "Öland", in Sigurd Rahmqvist (Ed.), *Det medeltida Sverige* 4:3, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Berg, 1976, "Vilda djur", *Kulturhistoriskt lexicon för nordisk medeltid* 20, Köpenhamn, pp. 63–66.
- Bernström, John, 1964, "Kronhjort", *Kulturhistoriskt lexicon för nordisk medeltid* 9, Köpenhamn, pp. 63–66.
- Bernström, John, 1969, "Rådjur", *Kulturhistoriskt lexicon för nordisk medeltid* 14, Köpenhamn, pp. 542–546.
- Bauman, Johanna, 2002, "Tradition and transformation: the pleasure garden in Pietro di Crescenzi's *Liber ruralium commodorum*", *Studies of the history of gardens and designed landscapes*, pp. 99–141.
- Birrell, 1992, "Deer and deer farming in medieval England," *Agricultural History Review* 40, pp. 112–126.
- Bohman, John, 1829, *Omberg och dess omgivningar*, Linköping.
- Brummer, M.H., 1787, *Kort utdrag af alla Kongl. Förordningar, resolutioner och bref rörande Skogarnes wård och nyttjande i riket samt jagt och diurfång*, Stockholm.
- Brummer, M.H., [1789] 2010, *Försök Til et Svenskt Skogs- och Jagt-lexicon af M.H. Brummer* (Skogs och lantbrukshistoriska meddelanden. 49), Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Stockholm.
- Bolin, Gunnar, Östman, Nils & Hedberg, Tor, 1925, *Djurgården förr och nu*, Stockholm.
- Columella, Lucius Junius Moderatus, 2009, [De Re rustica] *Tolv böcker om lantbruk. En tvåtusennårig romersk lantbrukshistoria/översättning från latinet av Sten Hedberg/ samt liv, lantbruk och livsmedel i Columellas värld. Tolv artiklar av nutida svenska forskare* (Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden. 43), Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Stockholm.
- Curtis, J.E., Reade, J.E., 1995, *Art and empire. Treasures from Assyria in the British Museum*.
- Dahlbergh, Erik, 1924, *Suecia antiqua et hodierna* (utg. Erik Vennberg), Stockholm.
- Dahlbergh, Erik, 1963–70, *Teckningarna till Suecia antiqua et hodierna* (Sigurd Wallin, Ed.), Stockholm.
- Drejholt, Nils, "I konungs parkum", *Jakten. Konstnärems motiv- jägarens mål*, Stiftelsen Läckö slott/Nationalmuseum, Stockholm, pp. 39–48.
- Drottningholms slott. Från Hedvig Eleonora till Lovisa Ulrika Bd I* (Göran Alm & Rebecka Millhagen, Eds.), De Kungliga slotten, Stockholm.
- Emanuelsson, Urban, 2009, *Europeiska kulturlandskap. Hur människan format Europas natur*, Formas.
- Eriksberg. Nordens största safaripark*. Leaflet.
- Fletcher, John, 2011, *Gardens of earthly delights. The history of deer parks*, Oxford.
- Granlund, John, 1962 *Kulturhistoriskt lexicon för nordisk medeltid* 7, Köpenhamn, pp. 533–540.
- Griffin, Emma, 2007, *Blood sport. Hunting in Britain since 1066*, New Haven & London.
- Hagopian van Buren, Anne, 1986, "Reality and literary romance in the park of Hesdin", in Elisabeth Blair Macdougall (Ed.), *Medieval Parks*, Dumbarton Oaks, Washington, pp. 115–134.
- Hassler, Ove, 1980, *Vadstena och Omberg i andras ögon*, Stockholm.
- Hobhouse, Penelope, 2002, *Trädgårdskonstens historia 3000 år*, Stockholm.
- Hooke, Della, 1989, "Pre-Conquest woodland: its distribution and usage", *Agricultural History Review* 37, pp. 113–129.
- Karl XI, 1918, *Karl XIs almanacksanteckningar*, (Sune Hildebrand, Publ.), Stockholm.
- Kjellberg, Richard, 1991, *Den Svenska jakten i litteraturen*. En kommenterad biografi intill år 1960 av Richard Kjellberg, Svenska Jägareförbundet, 1991.
- Landsberg, Sylvia, 1995, *The medieval garden*, British Museum Press, London.
- Liddiard, Robert, 2003, "The deer parks of Domesday Book", *Landscapes* 4, 1, pp. 4–23.
- Lindblad, J.M., 1877–1878, "Öweds kloster", *Sverige. Fosterländska bilder: originaluppsatser af svenska författare*, Stockholm.
- Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning av Åke Holmbäck och Elias Wessén*, Rättshistoriskt bibliotek, band 6, Skrifter utgivna för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin, Stockholm 1962.
- Maguire, Henry, 1990, "A description of the Aratai palace and its garden", *Journal of garden history* 10, pp. 209–213.
- Mileson, Stephen Anthony, 2010, *Parks in Medieval England*, Medieval history and archaeology, Oxford.
- Moorhouse, Stephen, 2007, "The medieval park of Yorkshire: functions, contents and chronology", in Robert Liddiard (Ed.), *The medieval park: New perspectives*, Bollington, pp. 99–127.
- Olausson, Magnus, 1993, *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*, Stockholm.

- Perry Marvin, William, 2006, *Hunting law and ritual in medieval English literature*, Cambridge.
- Rackham, Oliver, 1986 (1993), *The history of the countryside. The classic history of Britain's landscape, flora and fauna*, London.
- Richardson, Amanda, 2007, "The King's Chief Delights: A landscape approach to the royal parks of post-conquest England", in Robert Liddiard (Ed.), *The medieval park: New perspectives*, Bollington, pp. 27–48.
- Ševčenko, Nancy P., 2002, "Wild animals in the Byzantine Park", in Anthony Littlewood, Henry McGuire & Joachim Wolschke-Bulmahn (Eds.), *The Byzantine Garden Culture*, Dumbarton Oaks, pp. 69–86.
- Svenska landskapslagar. Tolkade och förklarade av Åke Holmbäck och Elias Wessén, Första serien: Östgötalagen och Upplandslagen*, Stockholm 1933.
- Waern, Kolbjörn, "Ett jaktparti på Läckö på Gabriel De la Gardies tid", *Jakten. Konstnärens motiv – jägarens mål*, Nationalmuseum/Stiftelsen Läckö slott, Stockholm, pp. 9–22.
- Wieselgren, Peter, 1835, *De la Gardieska Archivet, eller handlingar ur det grefl. De la Gardieska biblioteket på Löberöd*, D. 6, Lund.
- Willard, Charity Cannon, 2000, "The Dominican Abbey of Poissy in 1400", in John Campbell et al. (Eds.), *Christine de Pizan 2000. Studies of Christine de Pizan in honor of Angus J. Kennedy*, Amsterdam/Atlanta, pp. 209–219.

Internet sources

- Cyropaedia, by Xenophon, Book VIII, <http://ebooks.adelaide.edu.au/x/xenophon/xscy/book8.html>
- Cyropaedia – the education of Cyrus, by Xenophon. Translated by H.G. Dakyns, February, 2000, The Project Gutenberg E-text of Cyropaedia, by Xenophon. Revised by F. M. Stawell, <http://www.tripinsurancestore.com/4/cyropaedia.pdf>
- Lantmäteriet (LMV) Historiska kartor/ Historical maps of Sweden <http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html>:
- Riksarkivet. Sveriges äldsta storskaliga kartor- databas. <http://www.riksarkivet.se/default.aspx?id=21561&crefid=22519>

Power and paradise.

A long-term study of deer parks in Sweden

by Åsa Åhrland

Summary

Many landscapes designated as nature reserves, Natura 2000 sites or national interest areas for nature conservation, consist of former deer parks. Relevant to future conservation, is their social and cultural context. The article discusses the purpose and symbolic value of Swedish deer parks in relation to the concept of power and the concept of paradise by analysing them in a long-term perspective.

Throughout history, hunting has served as a political instrument when claiming power over land and people. In the ancient Asian empires, royal hunts could be performed publicly in the open countryside or privately in parks, in Persia *pairidaeza*, which would include hunting grounds, gardens, orchards, arable land, forests and villages. When described in Greek, they were called *paradeisos*, a term also used for the Garden of Eden in Genesis. In medieval Europe, hunting became the ultimate form of courtly life. The parks of the élite provided not only game, but agricultural produce, fodder, timber and fuel.

In Sweden the first parks mentioned in the written sources are those of the Vasa dynasty in the 16th century. Early 17th century large-scale maps (1630–1655), show parks with wooded grassland, fields, meadows, lakes, roads, barns and homesteads, mirroring the needs of the animals: water supply, fodder production for winter feed, shelter, and a habitat where they would feel secure and breed. *Suecia Antiqua et Hodierna* presents hunting as part of the lifestyle of

the nobility and, like 18th century maps, depict parks as pleasure grounds.

Restricted hunting rights have secured the hunt for the élite. In Sweden the concept of *konungx parkum* was introduced in 14th century legislation, along with the monopolisation of some of the hunting. Wild animals could now be considered be somebody's possession and hunting an exclusive pursuit. Punishments were introduced for unlawful shooting or trapping of high game in deer parks and hunting reserves, mirroring the symbolic power of the deer park, hunting high game and eating venison. There was also a campaign for the eradication of large predators.

The study shows that deer parks formed a significant part of the manorial landscape of the outmost élite in Sweden in the 17th and 18th centuries. It demonstrates that Swedish deer parks served various purposes and were laid out and used in different ways, and that this flexibility is part of the general history of parks. Its versatility might be the very reason for the deer park remaining an important manifestation of the élite for such a long time through history. It expressed superiority and power and was at the same time a place of beauty, an earthly paradise where the animals were kept secluded and, ideally, without interference from outside. It can be concluded that parks with animals represent a *longue durée* through Eurasian history and that deer parks in Sweden deserve to be studied further within this context.

Keywords: Deer parks, Hunting, Power, Paradise, Versatility

Är ett landskap enbart en utsikt?

Två frågor i och med införandet av landskapskonventionen i Sverige

CAMILLA ERIKSSON & ANDERS WÄSTFELT

Europarådets landskapskonvention (ELC) betonar särskilt värdet av en sammanhållen landskapspolitik som kan bidra till en förstärkning av demokratin. Vi delar uppfattningen att landskapskonventionen kan bidra till detta men ser samtidigt farhågor i det arbete som hittills utförts i samband med Sveriges införande av konventionen. Två aspekter kommer vi att ta upp i detta debattinlägg; dels uttolkningen av begreppet landskap i landskapskonventionen, dels förkärleken svenska landskapsarkitekter uppvisar för den brittiska landskapskaraktäriseringsmetoden *Landscape Character Assessment* (LCA).

Syftet med landskapskonventionen är att "främja skydd, förvaltning och planering av landskap" (Landskapskonventionen, artikel 3), med särskild betoning på att såväl värdefulla, spektakulära och vardagslandskap ska omfattas. Vidare ska envars individuella perspektiv på landskapet uttryckligen värnas (Landskapskonventionen).

År 2011 ratificerade Sverige den europeiska landskapskonventionen. Riksantikvarieämbetet (Raä) är ansvarig myndighet för införandet av landskapskonventionen i den svenska förvaltningen med dess tillämpningar. Raä har i skrivelser och arbetsmöten

visat upp det brittiska arbetet med landskapskaraktärisering som föredömligt, där så kallade *Landscape Character Assessments* (LCA) tas fram. LCA-metoden har utvecklats av praktiker i Storbritannien som arbetat med natur- och kulturvårdsinventeringar. En LCA beskrivs som "*a tool to identify what makes a place unique, and can serve as a framework for decision making that respects local distinctiveness. It also provides a mechanism by which local communities and other stakeholders can contribute towards the decisions that affect their local surroundings*" (Landscape Character Network, 2010). En LCA utförs i flera steg och bygger i princip på insamlande av tematiska kartor och fältkontroller (The Countryside Agency and Scottish Natural Heritage, 2002). Fältkontrollen utförs av den inventerande experten och är i regel enbart visuell och ickekommunikativ, i meningen att den inte bygger på intervjuer eller annan information än den fångad av expertens öga.

Vi ställer två frågor i detta inlägg. Vilket landskapsbegrepp utgår landskapskonventionen ifrån? Är *Landscape Character Assessment* verkligen den bästa metoden att använda i Sverige för att skapa underlag i arbetet med ELC?

En väl fungerande landskapspoli-

tik har potential att bli ett nytt förvaltningsverktyg i svensk politik som kan ge nya möjligheter till samsyn och helhetsperspektiv i en sektoriserad förvaltning. Exempelvis kan landsbygdens landskap gynnas av att en samlad hänsyn tas till jordbrukets, skogsbrukets, friluftslivets, rovdjurspolitikens och natur- och kulturvårdens intressen. En demokratisk och effektiv landskapsförvaltning är dock inte enkel att genomföra. En anledning till detta är landskapsbegreppets mångbottnade natur och den uttolkning av begreppet som genomsyrar landskapskonventionen. Istället för att gå till botten med hur landskap omformas i vår samtid så fokuserar landskapskonventionen på den individuella perceptionen av landskap. Detta är ur demokratisk synpunkt på ett sätt lovvärt men på ett annat kan det komma att resultera i att arbetet med landskap så att säga att hamnar vid sidan om det ekonomiskt drivna produktionslandskap som ständigt omformas.

I landskapskonventionen definieras landskap som "ett område, sådant som det uppfattas av människor och vars karaktär är resultatet av påverkan och samspel mellan naturliga och/eller mänskliga faktorer" (Landskapskonventionen, artikel 1a). I en senare passus i konventionen konstateras

att "förändringar i världsekonomin i många fall påskyndar omvandlingen av landskapen" (Landskapskonventionen, inledning). Makten över landskapet och de framtida landskapen ligger alltså inte hos betraktaren såsom en tolkning av konventionen kan ge intryck av, utan hos världsekonomin omvandlande krafter. Vi menar att arbetet med införandet av landskapskonventionen genomsyras av en bristande förståelse och kunskap om hur landskap formas och omformas. Vi ser tendenser till att det är det urbana och visuella perspektivet som främst premieras, dvs att förståelsen för vad som är drivande faktorer bakom landskapsförändringarna saknas. I takt med globalisering och en minskad betydelse av svenskt jordbruk för matförsörjning så har intresset för och kunskaperna om markanvändning minskat, detta betyder dock inte att markanvändning är ointressant för medborgarna – utan bara att den pågår någon annanstans. Samtidigt har intresset för annan markanvändning såsom friluftsliv och rekreation fått ökad betydelse.

Landskap som utsikt kontra bruket av landskap

Den landskapsuppfattning som ligger i formuleringen i konventionens "ett

område, sådant som det uppfattas av människor" (Landskapskonventionen, artikel 1a) är till sin natur relativistisk och kan närmast avledas från en anglosaxisk tradition inom landskapsgeografisk forskning. Den betonar de relativa uppfattningarna och karaktärerna som landskapets essens – inte själva bruket av landskapet. En nordisk uttolkning av begreppet utgår däremot från bruket och hävden, det vill säga markanvändning som nyckeln till förståelsen av landskap. Det finns en överhängande risk att arbetet med landskapskonventionen i Sverige enbart kommer att handla om perception och gestaltning och inte om hävd och de processer som driver markanvändningsförändringar. I den svenska implementeringen av landskapskonventionen vore det naturligt att med utgångspunkt i den långa forsknings-tradition som finns inom landskapsgeografi och det särskilda nordiska landskapsbegreppet fråga sig hur det *landskap som vi både lever av och genom* kan studeras integrerat. Vilket perspektiv man väljer att utgå ifrån vid implementeringen styr vilka metoder som används för analysen av landskap.

Vi hävdar att LCA-metoden, som vilar på bedömningar av landskapets karaktär, innebär ett försök att precisera landskapets innersta väsen på

ett sätt som är problematiskt. LCA-metoden strävar efter att experter ska fastställa vissa element i landskapet som autentiska och identitetsbärande. Detta länkas vidare till ett förtingligande då värderingen av landskapet görs baserad på dess lämplighet för konsumtion – exempelvis för turism, rekreation eller som vy. Landskap framställs som homogena och konfliktfria, ibland också idylliska. Vi menar att det är helt avgörande att landskapsförvaltningen istället baseras på en *förståelse* för hur landskap utgör en resurs samt hur de *hävdas, levs i, nyttjas*, och *omformas* av människor med ibland samstämmiga och ibland motsatta intressen.

LCA-metodens demokratiska underskott

En LCA resulterar i en beskrivning av ett utsnitt av ett landskap som består av olika lager fyllda med attribut som vatten, bebyggd miljö, vegetation, berggrund, jordbruksaktiviteter och så vidare. Slutresultatet av en LCA är alltså en kombination av zonering och kategorisering av jordytan baserad på expertens värdering av olika landskapselement. Vi menar att zoneringen, det vill säga själva avgränsningen eller utsnittet av landskap är ett försök att fånga eller frysa tiden.

Zonering resulterar i artificiella gränser vilka som bäst kan erbjuda ögonblicksbilder av homogena områden vid en viss tidpunkt. Själva homogeniteten, eller den avgränsande faktorn, bestäms ofta utifrån enbart ett av de inventerade lagren, exempelvis berggrunden, topografin eller täthet eller andra egenskaper i befolkningssammansättningen. De kategoriseringar och fixeringar som görs när ett LCA-landskap analyseras fram är inte hållbara om man samtidigt argumenterar för att vars och ens perspektiv ska vara lika viktiga. Det går inte heller att använda som underlag för processuella analyser och utgör med sin prioritering av vilka element som är viktiga också ett maktutövande som kommer att påverka vilken utveckling som sker i framtiden.

Det finns en viktig men ofta förbisedd maktaspekt i alla försök att utöva zonering – vissa aktörer eller brukare sätts i fokus och ges mer betydelse än andra, inom gränser som dras av den rationalitet som vissa aktörer eller en viss tidsperiod premierar. Det kan vara nutid men det kan också, när det gäller exempelvis skydds- eller bevarandeåtgärder, vara historiska tidsperioder som av en eller annan anledning är mer uppskattade eller mer väldokumenterade. Exempelvis utgör det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets landskap ofta en utgångspunkt för bevarandeåtgärder i Sverige. Denna tidsperiod är väldokumenterad då den sammanföll med den tekniska

utvecklingen inom fotografering. Under denna period nådde också uppodlingen av mark sin absolut största utbredning, och nationalromantiken präglade förhållningssättet till landsbygd och landskap bland den urbana befolkningen.

Zonering och urval bär på en mycket viktig demokratiaspekt på rumslig planering, då planeringen utförs av byråkrater, inte folkvalda politiker. I en modern nationalstat framställs byråkraters rapporter som neutrala och objektiva, vilket legitimerar att politiska beslut fattas med dem som underlag. På samma sätt kommer också de avgränsningar och definitioner som görs i en LCA att ge reella effekter på maktförhållanden på olika platser i Sverige. Detta är en mycket viktig *politisk* fråga – för viktig för att maskeras som en *byråkratisk* fråga.

I Sveriges implementering av landskapskonventionen behövs en öppen debatt kring vilket landskapsbegrepp som är utgångspunkten och en inventering av möjliga metoder för inventering, uppföljning och karakterisering. Det krävs också en debatt kring om landskapskarakterisering överhuvudtaget kan bli ett demokratiskt verktyg och i så fall hur? Man bör ta tillfället i akt och vidga vyerna bortom LCA vad gäller lämpliga metoder och angreppssätt, exempelvis erbjuder kvalitativa metoder för deltagandekartering och fokusgruppsdiskussioner sådana möjligheter. Så kallade Public

Participatory GIS (Geographical information system) samt flyg- och satellitbilder bär också på en potential som är i princip oprövad vad gäller en landskapsanalys som beaktar hela landskapet i social och kulturell mening.

Referenser

- Europarådet, 2000. Europeisk landskapskonvention. *European Treaty Series No. 176*. Florence: Europarådet.
- Landscape Character Network, 2010. About the LCN. <http://www.landscapecharacter.org.uk/node/1>. Hämtad 2011-03-10.
- The Countryside Agency and Scottish Natural Heritage 2002. *Landscape Character Assessment: Guidance for England and Scotland*. Gloucestershire: The Countryside Agency.

CAMILLA ERIKSSON är magister i geografi och doktorand vid institutionen för stad och land, Sveriges lantbruksuniversitet, SLU, Ultuna.

camilla.eriksson@slu.se

ANDERS WÄSTFELT är fil. dr i kulturgeografi och forskarassistent vid avdelningen för agrarhistoria, institutionen för ekonomi, Sveriges lantbruksuniversitet, SLU, Ultuna.

anders.wastfelt@slu.se

Anna Ingemark Milos: *Stockholms stadsbibliotek och Moderna museet. En analys av arkitekturkritik i svensk press*, Sekel bokförlag, Lund, 2010, 212 s., ISBN 978-91-85767-52-6.

Arkitekturbegreppet har de senaste decennierna utvidgats till att omfatta kritiska och teoretiska texter i en omfattning som knappast var tänkbar tidigare. Även det offentliga samtalet kan numera betraktas som en självklar del av arkitekturen, och det är därför naturligt att det också sätter sina spår i aktuell forskning. I våras disputerade Anna Ingemark Milos på en avhandling om svensk arkitekturkritik vid Avdelningen för konsthistoria och visuella studier vid Lunds universitet. Avhandlingen är välskriven och förtjänar att uppmärksammas, inte bara av dem som själva praktiserar den särskilda uttrycksform som kallas arkitekturkritik.

Avhandlingens huvudsyfte är enligt författaren att "klarlägga med vilka mål och medel ett antal professionella kritiker diskursivt och retoriskt förmedlar sin föreställning om arkitektur och arkitektonisk kvalitet". Författaren argumenterar också övertygande för arkitekturkritiken som en nyckel till förståelse av arkitekturen som helhet; arkitekturen eller byggnadskonsten omfattar inte bara det byggda utan också de teoretiska och kritiska diskurser, liksom ritningar och fotografier. I inledningskapitlet utvecklar författaren en rad frågor som rör arkitekturen som begrepp och som bitvis går långt utanför arkitekturkritikens till synes snäva ämnesområde.

Inledningskapitlet följs av en historisk tillbakablick på "Arkitekturkritiken i svensk press". Detta kapitel bygger i hu-

vudsak på tidigare forskning, men sammanställningen är värdefull och förtjänar att publiceras som en separat artikel i ett mer populärt sammanhang. Sedan följer ett utförligt metodkapitel under rubriken "Metakritiska perspektiv", där författaren introducerar och diskuterar fallstudiemetodik och närläsning som lämpliga utgångspunkter för studiet av arkitekturkritiska texter. Författaren betonar här möjligheten att bedriva historisk fallstudieforskning, även om metodiken egentligen är avsedd för samtida undersökningar. Eftersom historiska fallstudier för närvarande dominerar den arkitekturhistoriska forskningen är detta knappast en radikal ståndpunkt. Det bör emellertid påpekas att en förutsättning för historiska fallstudier är att fallet beskriver en kontinuerlig process.

Den egentliga undersökningen utgörs av två olika fallstudier: Stockholms stadsbibliotek och Moderna museet i Stockholm. Varje fallstudie behandlas i separata kapitel och utspelar sig i flera akter. Först presenteras det aktuella fallet, därefter redogör författaren för närläsningen av de utvalda texterna och slutligen analyseras materialet på nytt i en "tematisk diskussion". Analysen utgår från de fyra grundmoment – *beskrivning, tolkning, värdering och kontextualisering* – som tidigare har identifierats av Jan-Gunnar Sjölin inom ramen för ett forskningsprojekt om modern svensk konstkritik.

Valet av fallstudierna utgår i sin tur från det faktum att offentliga byggnader i allmänhet genererar ett stort material i form av arkitekturkritiska texter, eftersom dessa byggnader av naturliga skäl utgör en del av det offentliga samtalet. Moderna museets nybyggnad och den aktuella tävlingen om en tillbyggnad av Stockholms

stadsbibliotek hör utan tvekan till de projekt som har fått störst uppmärksamhet under de senaste decennierna. Att de valda exemplen är Stockholmsbaserade och inte speglar den mer anonyma bebyggelsen är författaren medveten om. Ett alternativ hade varit att studera aktuella stadsbyggnadsfrågor, som också utgör en naturlig del av det offentliga samtalet och därmed genererar ett stort material i form av arkitekturkritiska texter.

Moderna museets tillkomst från tävlingen 1990–1991 via invigningen 1998 till nyinvigningen 2004 behandlas genom ett urval av 18 artiklar. Den inledande introduktionen ger tillsammans med analysen en övertygande bild av processen och de olika kritikernas varierande ställningstaganden. Fallstudiemetodiken fungerar också utmärkt, eftersom museets tillkomst framstår som en kontinuerlig process. Kapitlet om Moderna museets tillkomst utgör avhandlingens höjdpunkt och förtjänar liksom den tidigare historiska tillbakablicken att publiceras som en separat artikel i ett mer populärt sammanhang.

Mer problematisk framstår behandlingen av Stockholms stadsbibliotek, som

representeras av ett urval av 15 artiklar. Framställningen är här koncentrerad till två nedslag i Stadsbibliotekets långa historia; dels behandlas kommentarerna i anslutning till invigningen 1928, dels behandlas kritiken i samband med den nyligen aktuella tävlingen om en tillbyggnad 2006–2008. Det samlade resultatet ger här ett splittrat intryck, och den långa tidshorisonten innebär att det är svårt att betrakta fallstudien som en kontinuerlig process. Det faktum att tävlingens efterdyningar inte hade lagt sig i avhandlingsarbetets slutfas innebär också att debatten framstår som oavslutad.

Närläsningen av de arkitekturkritiska texter som ingår i fallstudierna är emellertid väl utförd i båda fallen. Språkbehandlingen är utmärkt, vilket är en förutsättning för att göra texterna rättvisa. Författaren citerar, refererar, tolkar och förklarar de olika skribenternas inlägg på ett övertygande sätt. Författaren visar samtidigt att hon själv behärskar de moment och retoriska figurer som ingår i analysen. Det begränsade urvalet innebär att analyserna inte framstår som tröttnande för läsaren. Men urvalet utgör också ett problem, eftersom en rad skribenter utesluts utan närmare motivering. En översiktlig förteckning över en större mängd artiklar saknas i anslutning till de aktuella fallstudierna, och läsaren kan därmed inte bilda sig en egen uppfattning om huruvida urvalet är representativt för de aktuella fallen.

Eftersom författarens angreppssätt utgår från modern konstkritik är det inte heller självklart att de olika grundmomenten är tillämplbara i en äldre situation, och urvalet i form av 5 artiklar från invigningen 1928 är alltför begränsat för att kunna dra några generella slutsatser

ur materialet. När författaren sålunda hävdar att Stadsbiblioteket kommenterades enbart av "manliga kritiker" på 1920-talet grundas detta enbart på författarens eget urval. I själva verket förekom artiklar också av kvinnliga skribenter. Även om de behandlade andra frågor än sina manliga kolleger, och inte publicerade sig i stora dagstidningar eller ledande facktidsskrifter, förtjänar de kvinnliga skribenterna ändå att uppmärksammas. I annat fall bidrar det snäva urvalet till att befästa synen på arkitekturkritiken som en uteslutande manlig verksamhet.

Avslutningsvis redogör författaren för avhandlingens resultat i en sammanfattande diskussion, som återknyter till inledningens utblickande och intresseväckande behandling av arkitekturbegreppet. Författaren betonar här språkets betydelse för arkitekturen, eftersom "det talade och skrivna ordet både föregår och i efterhand tolkar och värderar den fullbordade byggnaden". I det studerade materialet framträder vissa mönster; det estetiska uttrycket får sålunda mer utrymme än de funktionella aspekterna, som enligt författaren berörs tämligen ytligt. Detta kan givetvis bero på att urvalet inte omfattar artiklar av initierade beställare eller brukare, utan är koncentrerat till en relativt jämn fördelning mellan arkitekter, forskare och kulturskribenter. Författaren konstaterar här att "den specialiserade arkitekturkritikern" är den minst representerade bland kritikerrollerna.

Att arkitekturkritiken utövas av personer med olika bakgrund har emellertid inte hindrat utvecklingen av en "verbal tradition" eller en "metakritisk mall" för hur kritiken skall skrivas. Utmärkande drag är enligt författaren att byggnadens tillkomsthistoria, form och funktion skild-

ras med en vedertagen terminologi, där tidstypiska uttryck kopplas till "rådande diskurser och ett rikt bildspråk". Värderingar uttrycks ofta implicit och normativt, genom metaforer eller retoriska frågor och jämförelser med kanoniserade byggnadsverk. Detta innebär samtidigt att arkitekturkritiken bidrar till den framtida arkitekturhistorieskrivningen.

Det är med andra ord många viktiga frågor som får sin belysning i Anna Ingemark Milos intressanta avhandling. Själv betonar hon vikten av en arkitekturkritik som dels förmedlar kunskap och insikt på ett närmast folkbildande sätt men som också påverkar det professionella arbetet med framtidens byggnader. För att åstadkomma detta är det nödvändigt att uppmärksamma arkitekturkritiken som fenomen. Avhandlingen bildar utan tvekan en utmärkt utgångspunkt för ett sådant upplysningsarbete.

Anders Bergström
universitetslektor,
KTH Arkitekturskolan
100 44 Stockholm
anders.bergstrom@arch.kth.se

Stefan Nilsson, *Skogsgeografi II – Om odlingslämningar i skogsbygd*, Doktorsavhandling, Karlstad University Studies 1403-8099:2007:44, 92 s., ISBN 978-91-7063-148-1.

Stefan Nilssons avhandling *Skogsgeografi II* behandlar odlingslämningar i värmändsk skogsbygd i fyra olika studier med det sammantagna syftet att ge en helhetsbild av odlingslämningar som fysiska, sociala och kulturella fenomen. Den bärande idén i avhandlingen är att odlingslämningar i skogsbygd har någonting att berätta som sträcker sig långt utanför de fysiska lämningarna, deras morfologi och den plats där de finns. En sådan aspekt är att odlingslämningarna ingått i ett agrart produktionssystem som innebär att omkringliggande marker – som idag kanske är utan odlingshistoriska spår – varit det centrala för den jordbrukande människan. T.ex. är ju odlingslämningar i form av odlingsrösen egentligen en form av restprodukter; något som blivit kvar sedan man röjt marken för odling. Odlingslämningar är således fragment av något större i ett landskapsperspektiv. De reflekterar också jordbrukets teknologiska nivå. De har alltså något att berätta om vår historia och dess landskap (eller om vårt landskap och dess historia). En annan aspekt är att odling förutsätter samhälle och social organisation. Därmed ingår odlingslämningarna också i ett socialt sammanhang, och de kan tolkas som reflektioner av t.ex. kontroll, makt och territorialitet. En djupare kunskap om odlingslämningar skulle därmed kunna säga någonting om samhällsformer och social hierarki under främst förhistoriska epoker, där övrigt källmaterial är fragmentariskt och skört.

I ett mer ekonomihistoriskt sammanhang menar författaren att odlingslämningar kan säga någonting om odlingens expansion respektive tillbakagång i ett lokalt/regionalt perspektiv och på så sätt bli en ledtråd till hur de bredare dragen i Skandinavien historia ser ut, t.ex. uttryckt i de långa vågor av expansion och kris som skissats från järnålder och framåt. Slutligen ser författaren odlingslämningar inte enbart som historiska fenomen. De är i hög grad samtida; de finns ju där i våra bygder och marker. De kan uppfattas som hinder och problem i t.ex. skogsbruket, men också som viktiga betydelsebärande för en lokalbefolkning. De ingår i den officiella hanteringen av fornminnen, kulturmiljöer osv. och det finns därmed också en modern administrativ historia att berätta om odlingslämningar.

Teoretiskt grundar sig avhandlingsarbetet på ett resonemang om helhet genom tid och rum. Odlingslämningarnas karaktär av att vara avgränsade fysiska objekt tillkomna under en viss period har lockat författaren att sätta in dem i ett vidare perspektiv så att de därmed får en mer kontextuell betydelse. Det låter sig inte så lätt göras i ett historiskt sammanhang där så mycket av lämningarnas sammanhang gått förlorade och döljs av senare tiders förändringar. Men genom att utifrån Torsten Hägerstrands tankemodell resonera kring begreppet diorama i ett tidsgeografiskt perspektiv menar författaren att odlingslämningarna kan relateras till andra iakttagelser och till ett historiskt förlopp som åskådliggör mer än vad enskilda resultat av olika empiriska undersökningar kan göra. Ett plus ett blir något mer än två.

Den första delstudien har titeln "Röse, sträng och fåra" och är ensamförfattad av

Stefan Nilsson. Den behandlar odlingslämningar i arkiv, register och i fält. Syftet med undersökningen är att producera en översikt av länets odlingslämningar som enhetligt anger vilken typ lämningen är (röjningsrösen, åkerparceller, mur osv), ger den en kort beskrivning samt en åldersbestämning. Metoden är att gå igenom det material av registrerade odlingslämningar som finns för Värmlands del och som är ett resultat av ett flertal olika inventeringar samt att komplettera det med vissa nyupptäckta områden. Totalt identifierades på detta sätt 427 objekt varav 168 valdes ut för närmare karaktärisering. Av dessa besöktes 110 i fält. Resultatet presenteras i lokaliseringskartor över tolv zoner i Värmland samt i tabeller. Resultatet visar på en ojämn fördelning av odlingslämningarna och det visade sig också svårt att med denna översiktliga metod datera många av lämningarna. Ett resultat är dock att många av dateringarna i befintliga register överbetonar ålderdomlighet; många lämningar som tidigare bedömts mycket gamla, ev. forntida, har med stor sannolikhet brukats under historisk och t.o.m. sen tid. Dock påpekar Nilsson att i en sådan här genomgång blir bedömningar av ålder ofta hypotetiska och det främsta resultatet är därmed inte åldersbestämningarna i sig, utan snarare att få en grundläggande struktur på odlingslämningarnas fördelning i rum och tid. Som exempel på detta anger Nilsson att han identifierat ett tjugotal områden, främst i södra Värmland, som "ängsodlingar" och som troligen utnyttjats som s.k. lindbruk, dvs. en periodvis uppodlad ängsmark och bruk som sträcker sig in över 1800–1900-tal. Även troliga lyckodlingar, dvs små inhägnade åkrar i skogsmark har identifierats. Dessvärre står

det inte helt klart hur denna datering egentligen gått till. Det saknas ett konkret "bevismaterial", och framställningen blir istället ett resonemang kring olika indicier. Det största värdet med detta avsnitt är knappast de något svagt underbyggda dateringarna, utan snarare dess karaktär som en sammanfattande utgångspunkt för fortsatta studier.

Den andra delstudien är en tvärvetenskaplig vegetationshistorisk studie över ett hemman i Dalby i nordligaste Värmland och är samförfattad med en växtekolog och en biolog. Syftet med studien är att undersöka i vad mån myrslätter förekommit på utmarken i detta område, eftersom de i olika källmaterial kunnat tolkas som en viktig resurs. Med utgångspunkt i historiska kartor identifierades fyra lokaler för pollenanalyser, dvs. en undersökning av i marken avlagrade pollen som kan återspegla vilka växter som funnits där under ett långt tidsperspektiv. I de här aktuella undersökningarna gavs möjlighet att uttala sig om vegetationsförhållanden från strax efter vår tideräknings början och fram till nutid. Ett uppseendeväckande resultat är att de undersökta utmarksområdena utnyttjats på ett betydligt mer variationsrikt sätt än vad man kunnat förvänta från kartmaterial och andra källor. Vid sidan om myrslätterns höproduktion har också bete och även odling förekommit i områdena från järnåldern och framåt. Insatta i ett tidsperspektiv visade resultaten på både samstämmighet och avvikelser från den generella bilden av odlings- och bebyggelseexpansion i Skandinavien. I artikeln påpekas den stora viken av tvärvetenskaplig forskning för att undersöka den här typen av frågor, och här finns en ambition att utnyttja tidsgeografin som en geografisk metod att bidra

till landskapshistorien. Tyvärr stannar analysen på ett något outvecklat plan. Efter som tidsgeografin återopas borde den ha kunnat tas vidare, t.ex. genom att utnyttja Tommy Carlsteins arbete om jordbrukarsamhällen utifrån tidsgeografisk metod.¹ Det saknas också en närmare bearbetning av problematiken kring datering, markutnyttjande och källmaterialet, liksom en skarpare diskussion kring expansion/regression, samt kring problematiken centrum/periferi. Sammanfattningsvis skulle här behövs lite mer närkamp med den grundläggande empirin i förhållande till de metodologiska betraktelserna och till tidigare forskning.

Även den tredje studien är en tvärvetenskaplig studie, samförfattad med två ekologer. Den inleds med ett resonemang kring kontinuitet, territorium och plats med fokus på järnålder-medeltid i undersökningsområdet. Med hjälp av resultat från historiker (bl.a. Eva Österberg) kulturgeografer (Mats Widgren), språkvetare (Stefan Brink) redogör författarna för det problemkomplex som består i att etablerandet respektive övergivandet av en odlingsplats inte per automatik behöver tolkas som expansion respektive ödeläggelse i ett bygdeperspektiv; resursutnyttjandet kan ha förflyttats i rummet och det paradoxala fenomen att en övergiven bosättning kan ingå i en expansionsfas i ett regionalt perspektiv kan då uppträda. Till detta kommer förändringar i makt och territoriell administration som en ingående variabel i bosättningsmönstret. Som i alla studier av det här slaget blir käll- och metoddiskussioner viktiga; vilka källor finns överhuvudtaget, hur långt bär de och hur kan de tolkas? Genom att kombinera vegetationshistoriskt, arkeologiskt och kartgeografiskt källmaterial görs en tolk-

ning av bebyggelseförändringar där man inom ett undersökningsområde på ca 3 x 3 km identifierat en rumskontinuitet, dvs. en kontinuerlig bosättning från äldre järnålder men med en skiftande platskontinuitet, dvs. enheter har troligen flyttats inom ett givet territorium. Omstrukturen tycks ha skett dels under äldre järnålder, dels under den yngre järnålderns övergång i medeltid. Omstrukturen tolkas som initierad uppifrån, dvs. det bör ha funnits ett etablerat territorium som ingått i någon form av makthierarki. Eller med andra ord; territoriet – bygden – har troligen existerat som en etablerad rumslik enhet sedan i alla fall äldre järnålder medan de ingående bebyggelseenheterna förflyttats. Styrkan i framställningen ligger i att diskutera relationen mellan plats och territorium för att få grepp om järnålderns bebyggelse och resursutnyttjande. Dessvärre är det återigen så att de tolkningar Nilsson gör, även i avhandlingens kapp, är svåra att underbygga med fullödiga empiriska fakta och resonemanget blir därmed något allmänt och vagt hållet.

Från denna tredje studie tas sedan steget till en annorlunda vinkling på odlingslämningarna, nämligen hur de kan tolkas som nutida betydelsebärare. Utgångspunkten här är bl.a. de egna upplevelserna vid fältstudier; det finns en lokalbefolkning med starkt intresse för de historiska lämningarna i sina trakter. Till detta kommer de mer officiella intressenterna i form av de som forskar om landskapet samt de som är satta att förvalta de lämningar och spår som mänsklig aktivitet avsatt i landskapet. Studien är ensamförfattad och metoden Nilsson använt sig av är att intervjua personer som tillhör dessa tre intressegrupper; forskare,

handläggare och personer som bor och lever nära odlingslämningar. Totalt intervjuades 22 personer. Intervjuerna strukturerades enligt tre teman: Landskap, lokalhistoria samt odlingslämningar. Resultatet visar på att det inom alla tre grupperna fanns en uppfattning om att odlingslämningarna i sig (stenröset eller dyl.) inte var det primärt intressanta, utan snarare vad dessa står för; "har man verkligen odlat där ute i skogen bland dessa små stenrösen?" är en fråga som berättar både om historiskt intresse, betydelsen av historisk kunskap och i förlängningen om frågan hur det historiska arvet skall förvaltas i dagens landskap. Det är, menar jag, en sympatisk och intressant frågeställning att i ljuset av demokrati och lokalhistoriskt engagemang diskutera vad den akademiska forskningen betyder. Som mindre del i en avhandling som huvudsakligen behandlar en annan typ av frågor känns kapitlet dock lite apart och ofärdigt.

Avhandlingens sammanfattande del, den s.k. kappan som inleder boken, gör ett försök att samlat presentera studiens utgångspunkter, metod och resultat. Denna del hade mått väl av ytterligare en genomarbetning för att bli en tematisk syntes. Den är bitvis något svärgenomtränglig då den blandar de olika delstudiernas resultat utan att lyfta dem till ett bredare sammanhang. I ett avslutande stycke poängteras några viktiga egenskaper för odlingslämningarna i Värmland, grundade i avhandlingens resultat och enligt författaren viktiga att beakta vid fortsatta studier: Odlingslämningarna äger en stor komplexitet; forskning kring odlingslämningar kräver tvärvetenskap; odlingslämningar är nutida betydelsebärare; forståelsen av odlingslämningar kräver en landskapsanalys.

Stefan Nilsson avhandling är ett ar-

bete som med entusiasm och närvaro ger sig i kast med ett stort problemkomplex kring odlingslämningar i den värmändska skogsbygden. Den samlar upp befintlig kunskap och problematiserar den utifrån ett helhetsperspektiv. Det är mycket lovvärt och har bidragit med nya insikter om undersökningsområdet. Tyvärr når avhandlingen inte hela vägen resultatmässigt. Till det finns det alltför mycket som bygger på översiktliga undersökningar och bitvis vag empiri.

Tomas Germundsson

Professor, Inst. för kulturgeografi & ekonomisk geografi, Lunds universitet
tomas.germundsson@keg.lu.se

Not

- I Carlstein, T. (1982), *Time Resources, Society and Ecology*, London.

Tyke Tykesson & Björn Magnusson Staaf: *Malmö i skimmer och skugga: stadsbyggnad och arkitektur 1945–2005*, Stadsbyggnadskontoret, Malmö, 336 s., ISBN 978-91-633-4656-9.

År 1997 utkom arkitekten Tyke Tykesson och arkeologen Björn Magnusson Staaf med boken *Arkitekterna som formade Malmö*, vilken redogjorde för stadens utveckling under åren 1878–1945 och fyllde ett stort tomrum i litteraturen kring Malmös moderna historia. Förra året släpptes *Malmö i skimmer och skugga* som kan sägas vara fortsättningen på densamma, men ur ett något annorlunda perspektiv.

Tykesson har däremellan (tillsammans med Merja Diaz) bidragit till historiskskrivningen med en bok om den tidiga modernismen i staden – *Funkis i Malmö* – som kom ut år 2005.

Då *Arkitekterna som formade Malmö* utgick från ett persongalleri av tidsepokens mest inflytelserika arkitekter för stadens utveckling, har *Malmö i skimmer och skugga* ett tematiskt upplägg med kapitel för byggande och utveckling av utbildning, bostad, infrastruktur, industri osv. Böckernas olika upplägg speglar hur stadsutvecklingens processer förändrades i samband med modernismens genombrott, då storskaliga ideologiska planprogram började överskugga den enskilda arkitektens och byggmästarens verksamheter. Samma fenomen tydliggörs i arkitekturhistorikern Olle Svedbergs två böcker om Europas arkitekturhistoria, där boken som behandlar 1800-talet fått titeln *Arkitekternas århundrade* medan 1900-talsboken heter *Planerarnas århundrade*.

I förordet karaktäriserar Tykesson och Magnusson Staaf sin bok som en *essä* i ordets bokstavliga betydelse, ett *försök*. De har tagit ett brett grepp där de försöker skildra Malmös stadsutveckling utifrån en mängd komplexa historiska och ideologiska skeenden inom politik, arkitektur, ekonomi, byggt teknik etc. Detta inte bara ur ett lokalt, regionalt eller

nationellt perspektiv utan ofta utifrån ett internationellt perspektiv, vilket är nödvändigt då samhället under 1900- och 2000-talen blivit alltmer globaliserat och en svensk stad i allra högsta grad kan påverkas radikalt av händelser långt utanför den egna handlingssfären. Ett exempel ur boken är hur Malmös ekonomiska hjärta – Kockumsvarvet – (som under en lång period tillhörde de största skeppsvarven i världen) plötsligt fick se orderboken tömmas pga. Oktoberkriget och oljekrisen i Mellanöstern. Ett drygt decennium senare var varvets saga all och Malmö var tvunget att hitta en ersättare till den tunga industrin som sysselsättare.

Boken är uppdelad i två delar där den första behandlar stadsutvecklingen från andra världskrigets slut fram till 1970-talets början och den andra delen följer upp därifrån fram till idag. Efterkrigstidens Malmö var en rik stad där både industri och fotbollslag blomstrande och kommunen var ett föredöme för den svenska modellen. I Malmö anlades Sveriges första motorväg år 1952, Europas andra stormarknad år 1962, Sveriges högsta bostadshus året därpå osv. Bilden av en stad som gärna är först och störst (men inte alltid vackrast) framträder, ofta med en stor portion självgodhet, en bild som kanske till viss del fortfarande lever kvar. Det fanns dock en stor bostadsbrist och flera stadsdelar hade omoderna bostadshus med eftersatt underhåll och trångboddhet. Genom både kommunala och privata initiativ påbörjades ett massivt bostadsbyggande som nådde sin klimax under miljonprogramsåren 1965–1974.

I staden fanns ett utvecklat samarbete och samförstånd mellan den politiskt styrande arbetarrörelsen och det privata näringslivet. I realiteten var det ett fåtal

”starka män” som drev på och styrde huvudparten av stadsutvecklingen och byggandet, något som närmast kunde betecknas som pampvälde. Dessa personer satt inte sällan på två stolar, vilket uppfattades som ett mindre problem så länge utvecklingen gick framåt och invånarna var tillfredsställda. Under 1950-talet utvecklades också långvariga samarbeten mellan byggherrar och arkitekter som resulterade i både omfattande byggnationer och intressant – stundom radikal – arkitektur. Exempel på detta är samarbetet mellan storbyggmästaren Hugo Åberg och arkitekten Thorsten Roos som på 1960-talet bl.a. resulterade i Kronprinsen – ett modernistiskt komplex med butiksgalleria, kyrka, fritidsanläggningar och inte minst Sveriges högsta bostadshus vid tiden, 26 våningar högt och klätt med mosaik i blå nyanser. Thorsten Roos satte för övrigt sin signatur på omkring 500 ritningar för byggnader i Malmö, ibland i samarbete med sin likaledes framgångsrika kollega Bror Thornberg. Ett annat arkitektpar som satte stark prägel på stadsbilden var Jaenecke & Samuelsson som fick en mängd stora offentliga uppdrag. Dessa resulterade ofta i en vågad och expressiv formgivning såsom i MKB:s område i Östra Sorgenfri där husen gavs lutande fasader, helt täckta av balkonger i betong eller som i Malmö Stadion med expressiva strävpelare och elegant böljande takkonturer.

Efterhand började arkitekturen bli alltmer sammankopplad med byggindustrins tekniska landvinningar och teknisk-ekonomiska förutsättningar styrde, inte sällan på bekostnad av estetik och kvalitet. Bokens första hälft avslutas med berättelsen om Caroli citys tillkomst åren 1969–73 – ett stort butiks- och bostadskomplex som krävde rivning av en hel stadsdel i

Malmös centrala, äldre kvarter. Här ges en skarp betraktelse av hur tiderna börjar förändras, opinionen började vända sig mot storskaliga byggprojekt och rivningar av äldre bebyggelse. Stadsdelen hade sociala problem som inte försvann – trots Caroli citys modernitet – snarare hade problemen förvärrats och kvarteren kom att kallas för ”Malmös Harlem”. Projektet blev, tvärt emot upphovsmännens intentioner, ett misslyckat exempel på att fysiskt bygga bort sociala problem. Några år tidigare hade dessutom Rosengård hamnat på Expressens mittuppslag under rubriken ”Nybyggd slum”. De modernistiska byggena hade blivit alltmer likriktade samtidigt som folkhemmets kollektivism började utmanas av en ny generation med mer individuella behov. Samtidigt som Caroli city byggdes ut, restaurerades en äldre gård på andra sidan gatan där det gamla sågs som en tillgång och inte som en belastning. Byggnadsvården hade gjort sin entré och börjat etablera sig som en motvikt till stadssanering.

Den andra delen av boken tar sitt avstamp i det postmoderna byggandet som i Malmö nådde sin höjdpunkt med den amerikanska arkitekten Charles Moores bostadshus på ett fält vid kusten kallat Potatisåkern. När de första bostäderna närmade sig färdigställande vid mitten av 1990-talet skrev tidningen Arbetet: ”säkert är att vid invigningen – står här ett av landets mest exklusiva bostadsområden redo att famna kräsna och rika hyresgäster.” Husen hade byggts av det kommunala bostadsbolaget MKB och visade att en omvälvande förändring hade skett. Arkitektoniskt kontrasterade husens färgstarka, lekfulla formspråk med historiska referenser, mot de mer monotona byggnationerna som allmännyttan uppfört två

decennier tidigare. Men framförallt hade man byggt exklusivt och för en privilegierad grupp i samhället. Redan på 1970-talet hade man dock börjat bygga mer exklusiva bostadshus när man "sanerade" den centralt belägna arbetarstadsdelen Lugnet och ersatte den småskaliga bebyggelsen med stora flerbostadshus och vid den tiden dyra lägenheter. En stor del av bokens avslutande kapitel upptas av omvandlingen av Västra hamnen, från varvsområde till bostads-, rekreations- och högskoleområde med starka ekologiska förtecken. Området kan stå som symbol för det nya Malmö, där staden har genomgått en omvandling från industrisamhälle till ett kunskaps- och tjänstesamhälle. Naturligtvis kröntes området av landets högsta bostadshus (och det näst högsta i Europa), Turning Torso, stadens vana trogen.

Författarna navigerar fram genom historien också med hjälp av anekdoter, poesi och musik, något som förstärker, och ökar förståelsen för tidsandan. Man lyckas också behålla ett objektivt och nyanserat perspektiv på samhällsutvecklingen i de flesta avseenden. När kritiserade storskaliga byggprojekt beskrivs låter man inte bara kritikerna komma till tals utan också upphovsmännens intentioner och de positiva sidor som oftast finns, även i de mest kritiserade områdena. Vidare låter man också den mer all dagliga bebyggelsen träda fram, hus med ett begränsat arkitektoniskt värde, men som utgör en betydande del av vårt byggnadsbestånd. Även stadsutvecklingens påverkan av industri, handel och utbildning förklaras och inte minst infrastrukturens betydelse. En betydelse som i Malmös fall blivit extra påtaglig exempelvis genom Öresundsbron byggande.

Det breda greppet blir både bokens styrka och svaghet, vilket författarna själva flaggar för redan i förordet. Internationella skeenden kan på några ställen bli en aning stereotyp framställda och somliga bakgrundsbeskrivningar till huvudämnet kännas något för omfattande, men de utgör samtidigt en nödvändig fond till de välorienterande beskrivningarna av Malmös utveckling. Texterna förstärks och samverkar med ett rikt bildmaterial av både historiska och nytagna fotografier samt ritningar. På en del ställen har bilderna tyvärr fått ett för litet format för att kunna uppfattas ordentligt. Boken är som starkast när tidsströmningarnas avtryck i arkitektur och fysisk miljö samt de mekanismer som styr stadsutvecklingen förklaras, hur formgivning kan bli ett uttryck för öppenhet, slutenhet, auktoritet eller delaktighet. Skildringarna har en balans som kan sammanfattas i bokens titel "Malmö i skimmer och skugga"; det är ingen skönskrivning som ges, utan både fram- och baksidorna av stadens utveckling behandlas på ett vidsynt och kunnigt sätt. Boken kommer att vara en hörnstolpe i litteraturen kring Malmös moderna historia och stadsutveckling under lång tid, men även vara av intresse och ha betydelse utanför regionen och det omedelbara ämnesområdet.

Bengt Wahlgren
Byggnadsantikvarie
NIRAS, Malmö
bengt.wahlgren@niras.se

Hans-Olof Boström, *Helgade rum. Kyrkor i Karlstad stift*. Utg. av Värmlands museum och Karlstad stift, 2009, 172 s. Foton författaren och Maria Linder. ISBN 978-91-85224-76-0, ISSN 0284-3722.

Robin Gullbrandsson, *Tusenårigt arv. Skara stifts kyrkor*. Utg. Av Skara stift genom Skara stiftshistoriska sällskap, 2008. 192 s. Foto författaren. ISBN 91-85200-62-X.

I snart tio år har det pågått en landsomfattande verksamhet med att beskriva och karakterisera alla landets kyrkor. Det är ett rejält lyft i kunskap och kompetens, som knappast uppmärksammats efter förtjänst utanför de närmast berörda kretsarna. Satsningen har möjliggjorts genom den statliga kyrkoantikvariska ersättningen, som fördelas av stiftet i samråd med länsstyrelserna. Ramfördelningen till stiftet samt medel till mer övergripande projekt beslutas av Svenska kyrkan på nationell nivå i samråd med Riksantikvarieämbetet. Syftet med ersättningen är naturligtvis i första hand att stödja Svenska kyrkan i dess ansvar att underhålla och vårda kyrkorna, och merparten av de 460 milj kr som utdelas årligen går till direkta vårdinsatser.

Men klokt nog har man medgivit att även åtgärder för inventering, planering och information kan få bidrag, om därmed den långsiktiga vården och förståelsen av de kulturhistoriska värdena främjas. Cirka 20% av utbetalade medel har genom åren avsatts till grundliga inventeringar, som genomförts stiftsvis av en stor skara byggnadsantikvarier. På grundval av den förbättrade kunskapen har man sedan kunnat precisera varje kyrkas egen-

skaper och värden och upprätta en vård- och underhållsplan.

Det väldiga insamlade materialet har tagits om hand av församlingar, stift, läns museer och länsstyrelser, men också i redigerad form gjorts åtkomligt på nätet. Det finns utförligt på Kulturmiljövårdens Bebyggelseregister, men också sökbart på enskilda kyrkor. Många församlingars hemsidor har numera välillustrerade och faktarika uppslag om sina kyrkor, och ger också ut vägledningar som är betydligt bildrikare och läsvänligare än de häften man tidigare fått nöja sig med.

Fokus i inventeringarna har naturligt nog legat på varje kyrka för sig, i bästa fall med utblickar och jämförelser inom stiftet. Det nationella perspektivet har det varit svårare att beakta. I någon mån har man kunnat hänvisa till projektet "Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria" och dess landskapsrapporter. Projektets sammanfattande slutrapport 2008 (red. Markus Dahlberg och Kristina Franzén), med landsomfattande analys och översikter har inte hunnit utnyttjas i här anmälda böcker, men får förhoppningsvis en viktig roll i kommande liknande arbeten.

Flera regionala översikter har tillkommit redan innan de stiftsvisa inventeringarna genomförts. Ett lyckat exempel är Estrid Esbjörnsens "Kyrkorna i Örebro län – en vägledning till Svenska kyrkans kyrkobyggnader", 2000, ett samarbetsprojekt mellan Örebro läns museum, länsstyrelsen i Örebro län samt Strängnäs, Västerås, Karlstads och Skara stift. Här har en erfaren kyrkoantikvarie delat med sig av sina djupa kunskaper i en lättläst form. Boken inleds med ett avsnitt om kyrkans och inventariernas liturgiska betydelse av Sune Garmo, därefter med en

kronologisk genomgång av kyrkobyggnadernas utveckling i landet och i Örebro län, med ett särskilt kapitel om orglar av Dag W. Edholm. Därefter följer en alfabetisk katalog stiftsvis, med ungefär ett uppslag och en eller två färgbilder per kyrka. Planritningar och en hel del uppgifter har hämtats från Sockenkyrkoprojektet.

När man i Karlstad och Skara stift beslöt sig för att utnyttja det nyinsamlade materialet om sina kyrkor i bokform gick man tillväga på liknande sätt som i Örebro, men med delvis annat resultat. Två kompetenta författare och kyrkoexperter fick uppdraget att utgå från materialet och ge en analyserande översikt av respektive regions kyrkliga kulturarv. För Skara stift var det byggnadsantikvarien vid Jönköpings läns museum Robin Gullbrandsson som fick uppdraget, i Karlstad den nypensionerade professorn i konsthistoria vid Karlstad universitet Hans-Olof Boström. Gullbrandsson hade själv deltagit i inventeringsarbetet, medan Boström fick utgå från tre antikvariers material. Bägge författarna har sett alla de beskrivna kyrkorna. De hade båda betydligt fler objekt att hantera än de 98 kyrkor och 9 kyrkoruiner som Örebro län rymmer. I Skara stift finns 417 kyrkor och kapell, i Karlstad stift ca 160 kyrkor. In-kännande och välformulerade förord av respektive biskop inleder böckerna.

Det stora antalet kyrkor är kanske orsaken till att ingendera stiftsboken följer Örebros exempel med en katalog över samtliga kyrkor. Valda kyrkor nämns i stället som exempel där de hör hemma i den kronologiska framställningen. Genom register kan man söka uppgifter om enskilda kyrkor. De valda kyrkorna presenteras i Karlstadboken fylligt i text och fina färgbilder samt med planritningar

hämtade från Sockenkyrkoprojektet. I Skaraboken är exemplen lika många men de svart-vita bilderna färre och ganska små (20 färgbilder ligger sist som bilaga). Registren kompletteras där med tabeller i alfabetisk och tidsmässig ordning, där man får datering, stiltyp, ev. arkitekt och kort kommentar om viktiga särdrag.

Kartor är naturligtvis viktiga för orienteringen, och de finns med i alla tre böckerna. Skaraboken har sex kartor i färg där sex epokers kyrkobyggnader markeras. Karlstadboken har nöjt sig med en karta. Till bägge stiftsböckernas kartläsning krävs starka förstoringsglas, åtminstone för en 70-plussare.

Konstprofessor Boström kan med sin breda kringssyn och djupa förtrogenhet med konsthistorien sortera och värdera det rika stoffet på ett övertygande sätt. Vi får en klar bild av vad som utmärker kyrkorna i Karlstad stift. Författarens stora beläsenhet utöver inventeringsrapporterna redovisas genom referenser efter varje avsnitt, ett originellt grepp som underlättar för den som vill söka vidare eller belägga uppgifter. Det blir med nödvändighet många upprepningar, t.ex. av Sockenkyrkoprojektets rapporter om Värmland och Dalsland, men de praktiska fördelarna överväger. Bland många intressanta påpekanden kan nämnas redogörelsen för 1600-talsträkyrkornas takstolar och valv (s. 50f.), som i Värmland ofta utformas på ett säregt sätt, med kraftigt utskjutande hålkäl eller takfot, med en hänvisning till Peter Sjömars undersökningar.

Boströms text är akademisk i god mening, väljudande och lätt att följa. Som naturligt i en bok som har ambitioner att nå många och vara länge uttalar författaren få personligt färgade åsikter, men förmedlar en stark känsla av respekt och

uppskattning för alla dessa märkliga byggnader och konstfullt formade inventarier. Endast i kapitlet om restaureringar tillåter sig Boström att polemisera mot Erik Lundbergs och Jerk Altons i hans tycke alltför färgstarka och hårda ingrepp i äldre kyrkor. Inställningen kan te sig förståelig, men är ju också den tidsfärgad och förmodligen snart övergiven.

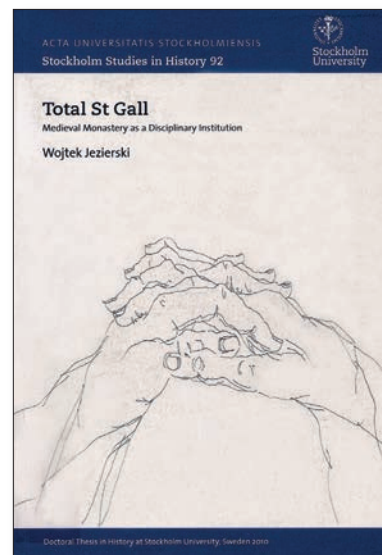
Robin Gullbrandsson, mindre än hälften så gammal som Boström, har tacklat sin stora uppgift på liknande sätt. Litteraturlistan är omfattande, om än inte lika lång som Boströms. Förtrogenheten med de drygt 400 kyrkorna genom självsyn och genom inventeringsmaterialet är uppenbar. Gullbrandssons sakkunskap gäller alla tidsskeden, arkitektur lika väl som alla typer av inventarier. Han är en god skribent med samma förmåga att systematisera, karakterisera och förklara som Boström. Inte minst lyckas han tydliggöra hur tidslagren och återkommande förändringar och restaureringar präglar de flesta kyrkorum. Gullbrandssons bok är slutsåld, vilket vittnar om ett stort intresse. Stiftet rekommenderas att snarast ge ut en ny upplaga, och då satsa på helt nya bilder i färg för att göra den kvalificerade texten full rättvisa.

I en tid då allt färre känner till vårt kyrkliga kulturarv, särskilt i yngre generationer och bland de nya svenskarna, är det viktigt att nå ut med attraktiva skrifter som kan fånga intresset och visa på vad som finns att upptäcka och uppleva innanför kyrkornas dörrar. För att verkligen nå breda kretsar krävs väl främst TV och digitala medier, men vackra och bildrika planschverk behövs också. De två böckerna från Skara och Karlstad stift och liknande vetenskapligt baserade bokverk vänder sig i viss mån till den stora all-

mänheten, men har sitt främsta värde för handläggare, antikvarier, kyrkans folk och forskare. Här finns många uppslag till fördjupad forskning – kyrkorna är långt ifrån färdigstuderade. Förhoppningsvis följer flera stift efter med liknande bokprojekt. De regionala initiativen är betydelsefulla i dessa tider, när Riksantikvarieämbetets traditionsrika inventeringsverk *Sveriges Kyrkor* sedan flera år ligger nere i väntan på ny huvudman.

Man kan också hoppas att författare och producenter av annat slag vill anta utmaningen att på ett fängslande sätt presentera kyrkornas märkvärdigheter för en vidare läsekrets, med bland andra stiftsböckerna och Sockenkyrkoprojektets skrifter som värdefullt underlag. Det är märkligt att så få TV-program, historiska romaner och barn- och ungdomsböcker låter sig inspireras av de suggestiva miljöer som kyrkorna utgör. I väntan på sådana program och böcker får vi glädjas över Boströms och Gullbrandssons, och önska dem vidast möjliga spridning.

Ingrid Sjöström
docent i konstvetenskap
ingrid.c.sjostrom@gmail.com

Wojtek Jezierski, *Total St Gall. Medieval Monastery as a Disciplinary Institution*. Stockholm Studies in History 92. (Diss. Stockholms universitet 2010.) ISBN 978-91-86071-47-9.

Wojtek Jezierskis doktorsavhandling i historia är en studie av den medeltida inre klostermiljön utifrån begrepp som makt och social kontroll. Det är en utpräglat teoriorienterad avhandling och centralt för hela boken är sociologen Erving Goffmans begrepp 'Total Institution', som introducerades i studien *Asylums* från 1961. Utöver Goffman refereras även till andra av 1900-talets mer betydande socialteoretiker, som exempelvis Michel Foucault och Pierre Bourdieu. När moderna teorier testas mot ett källmaterial som nedtecknats på 1000-talet uppstår oneligen en särskild laddning, vilket läsaren av Jezierskis bok – inte utan viss förtjusning – kan notera. Den främsta källtext som har använts är 'Casus sancti Galli', en krönika skriven omkring 1050 av munken Ekkehard IV (ca 980-ca 1056) i klostret

Sankt Gallen i Schweiz. De händelser i Sankt Gallen som står i centrum för Jezierskis undersökning utspelade sig under 800- och 900-talet. Andra benediktinkloster, från vilka källmaterial har använts, om än i mindre utsträckning, är det tyska klostret Fulda och det engelska klostret Bury St. Edmunds.

Denna avhandling är något så ovanligt inom historievetenskapen som en sammanläggningsavhandling. Kärnan utgörs av fyra längre artiklar, av vilka de tre första tidigare varit publicerade i olika tidskrifter. Den fjärde artikeln beskrivs som "forthcoming". Artiklarna inramas av en längre inledning och en betydligt kortare avslutning, som sammanfattar bokens huvudteser. I inledningsavsnittet definieras Goffmans begrepp 'Total Institution' som en plats där livets alla aspekter utspelar sig och styrs av en auktoritativ ledning. Varje del av medlemmarnas dagliga liv äger rum i sällskap med en stor grupp av andra personer, vilka alla behandlas på samma sätt och som förutsätts göra samma saker tillsammans. Alla dagliga aktiviteter är noggrant schemalagda, där den ena sysselsättningen vid en förutbestämd tidpunkt leder till nästa, och där aktiviteterna är ålagda uppifrån av ett formellt regelsystem. De olika ålagda sysslorna sammanförs i en rationell plan som är upprättad i syfte att uppfylla institutionens officiella mål. Så långt Goffmans definition, såsom den redovisas i Jezierskis bok. Den typiska miljön som faller under denna definition är naturligtvis ett fängelse. Det som skiljer ett medeltida kloster från ett modernt fängelse är självklart att inträdet i ett kloster i de flesta fall var frivilligt och är så än idag i ännu högre grad. Undantag fanns i traditionen att överlämna små pojkar till klostren såsom

pueri oblati. En annan aspekt är synen på lydnad som något av klostermedlemmen själv eftersträvansvärt. Denna individuella önskan efter lydnad gäller såväl till överordnade i klostret som ytterst till Gud. Författaren går mycket systematiskt igenom tidigare forskning där begreppet 'Total Institution' använts för att studera medeltida kloster. Inte minst framhålls de forskare som ansett det olämpligt att använda Goffmans teori vid ett sådant studium. Värde av personlig autonomi bedömdes efter andra måttstockar under medeltiden jämfört med idag. Det har bland annat påpekats att Goffman var alltför mycket förankrad i den individuella och personliga frihet som vi ser som självklar i modernt västerländskt tänkande. Denna syn gjorde att Goffman såg alltför negativt på den hårdhet som han uppfattade hos de överordnade vid 'totala institutioner'. Jezierski är här befriande oortodox när han klargör att Goffmans teori bara är ett av flera möjliga koncept att använda som redskap för att utforska den sociala miljön i det medeltida klostret.

Artikel 1 har titeln "*Monasterium panopticum*. On Surveillance in a Medieval Cloister – the Case of St. Gall" och publicerades i *Frühmittelalterliche Studien* 40 (2006). I centrum står här alltså den övervakning och den sociala kontroll som var utmärkande för medeltida kloster. Klostermedlemmarna var alltid iakttagna av någon annan och lämnades i princip aldrig ensamma. Denna ordning sägs ha sitt ursprung i den kristna idén om Gud som vakande herde över sina får. Gud är en överallt närvarande *deus panopticus* som kontrollerar allt och alla. Grunden finns redan i den helige Benedikts ordensregel, *Regula Benedicti*, där

det förordnas om de uppsyningsmän, *circatores*, som ska övervaka klosterbröderna. Med hjälp av exempel från krönikan 'Casus sancti Galli' belyses olika former av övervakning i klostret Sankt Gallen. En situation som tydligen kunde medföra att en klostermedlem lämnades helt ensam utan övervakning var, kanske något oväntat, vid sjukdom. I artikeln lämnas även en del bebyggelsehistoriskt intressanta upplysningar om hur klosterbyggnaderna förändrades över tid i fråga om planlösning. Under den tid som här är mest aktuell, 800- och 900-talet, var exempelvis dormitorierna gemensamma, det vill säga att de fungerade som stora sovsalar, vilket underlättade övervakningen. Från och med 1100-talet, genom uppkomsten av först cisterciensorden och senare andra ordnar, blev det vanligare med individuella celler. Den enda plats som en medlem av ett benediktinkloster kunde uppleva som 'personlig' var uppenbarligen sängen i dormitoriet, vilket alltså inte betydde att medlemmen inte var övervakad där.

Artikel 2, "*Non similitudinem monachi, sed monachum ipsum*. An Investigation into the Monastic Category of the Person – the Case of St Gall", publicerades först i tidskriften *Scandia* 73:1 (2008). Det som här undersöks är personbegreppet och vilka roller en person tilläts upprätthålla i ett kloster. I denna undersökning spelar sådant som exempelvis klädedräkt en stor roll. Vad kunde tillåtas i fråga om klädsel innanför klausuren utan att institutionens integritet hotades? Abbotens dubbla roll som andlig ledare i klostret och som potentat i den sekulära omvärlden diskuteras. Belysande exempel hämtas även här från 'Casus sancti Galli', men dessutom från 'Supplex Libellus monachorum Fuldensium' från 800-talets

början, en text skriven av munkarna i benediktinklostret Fulda. Denna källtext förmedlar bland annat idealbilden av en god abbot. En tredje källa som återopas är 'Cronica Jocelini de Brakelonda' (1100-talets andra hälft) som handlar om det engelska benediktinklostret Bury St. Edmunds. Ian Hackings begrepp 'Human kinds', det vill säga hur vi ser och uppfattar olika grupper i samhället, spelar en viss roll i artikeln, vid sidan av Goffmans teori om 'Total Institution', som kan sägas utgöra själva grundpelaren.

Artikel 3, "*Paranoia sangallensis*. A Micro-Study in the Etiquette of Monastic Persecution", som först var publicerad i *Frühmittelalterliche Studien* 42 (2008), utgår ifrån händelser som utspelade sig under några månader i början av 970-talet. Klostret Sankt Gallen fick då ta emot en munk vid namn Sandrat från ett annat kloster, vilken hade blivit utsänd av kejsaren för att genomföra vissa reformer. Situationen urartade ganska snart genom att Sandrat själv inte levde som han lärde; tvärtom uppträdde han på ett sätt som var allt annat än värdigt en munk. Han drack sig berusad på vin, åt kött i omåttliga mängder, slog andra munkar och urinerade på deras sängar. Artikeln försöker utifrån ett teoretiserande synsätt att analysera och förklara de mekanismer som bidrog till att fientligheten mellan munkarna i Sankt Gallen å ena sidan och Sandrat å den andra kunde eskalera så till den grad som den faktiskt gjorde. En viktig teori i artikeln är den modell för att beskriva samhällets exkluderande syn på och behandling av paranoida personer, vilken lanserades av Erving Goffman och Edwin Lemert på 1960-talet.

Artikel 4, "*Verba volant, scripta manent*. Limits of Speech, Power of Silence

and Logic of Practice in some Monastic Conflicts of the High Middle Ages", kommer enligt författaren att publiceras under år 2011 i *Understanding Monastic Practices of Oral Communication*, ed. Steven Vanderputten, i *Utrecht Studies in Medieval Literacy* 21. Utgångspunkten är tre exempel på konflikter från olika kloster. Frågeställningarna gäller dels vilka muntliga och skriftliga strategier munkarna använde för att lösa konflikterna, men kanske främst hur informationen användes av munkarna själva och av andra. Särskilt avgörande är här frågan om att ge offentlighet åt inre konflikter eller att låta dem förbli interna angelägenheter. För att beteckna detta används genomgående de tyska uttrycken *Öffentlichkeit* och *Nichtöffentlichkeit*. Från Sankt Gallen relateras en konflikt mellan abboten Gerhard och de äldre munkarna i slutet av 990-talet, där abboten uppfattades som olämplig efter att ha begått flera missdåd. Drygt sextio år senare utspelade sig en liknande inre strid i klostret Fulda mellan abboten Widerad och munkarna där, vilken finns noggrant beskriven i 'Annales' av Lampert från Hersfeld (död före 1085). Abboten anklagades bland annat för att under lång tid ha förskingrat klostrets egendomar. Från Bury St. Edmunds redogörs för konflikten år 1199 mellan abboten Samson och klosterbröderna. Källan för detta är den i artikel 2 använda 'Cronica Jocelini de Brakelonda'. En viktig roll i den prekära situation som uppstod intogs av klostrets portvakt, *ianitor*, som till skillnad från resten av klostret stod på god fot med abboten. Gemensamt för alla dessa tre exempel är att alla berörda parter i konflikterna till slut väljer att inte ge offentlighet åt sådant som skulle kunna skada klostret ytterligare, särskilt dess

prestige gentemot omvärlden. Bourdieus teori om att det i allt socialt samspel finns regler som tyst följs av alla inblandade parter, såväl vänner som fiender, får här aktualitet. I artikeln förmedlas också många kloka och insiktsfulla tankar om betydelsen av muntlighet och skriftlighet i mänsklig kommunikation under medeltiden.

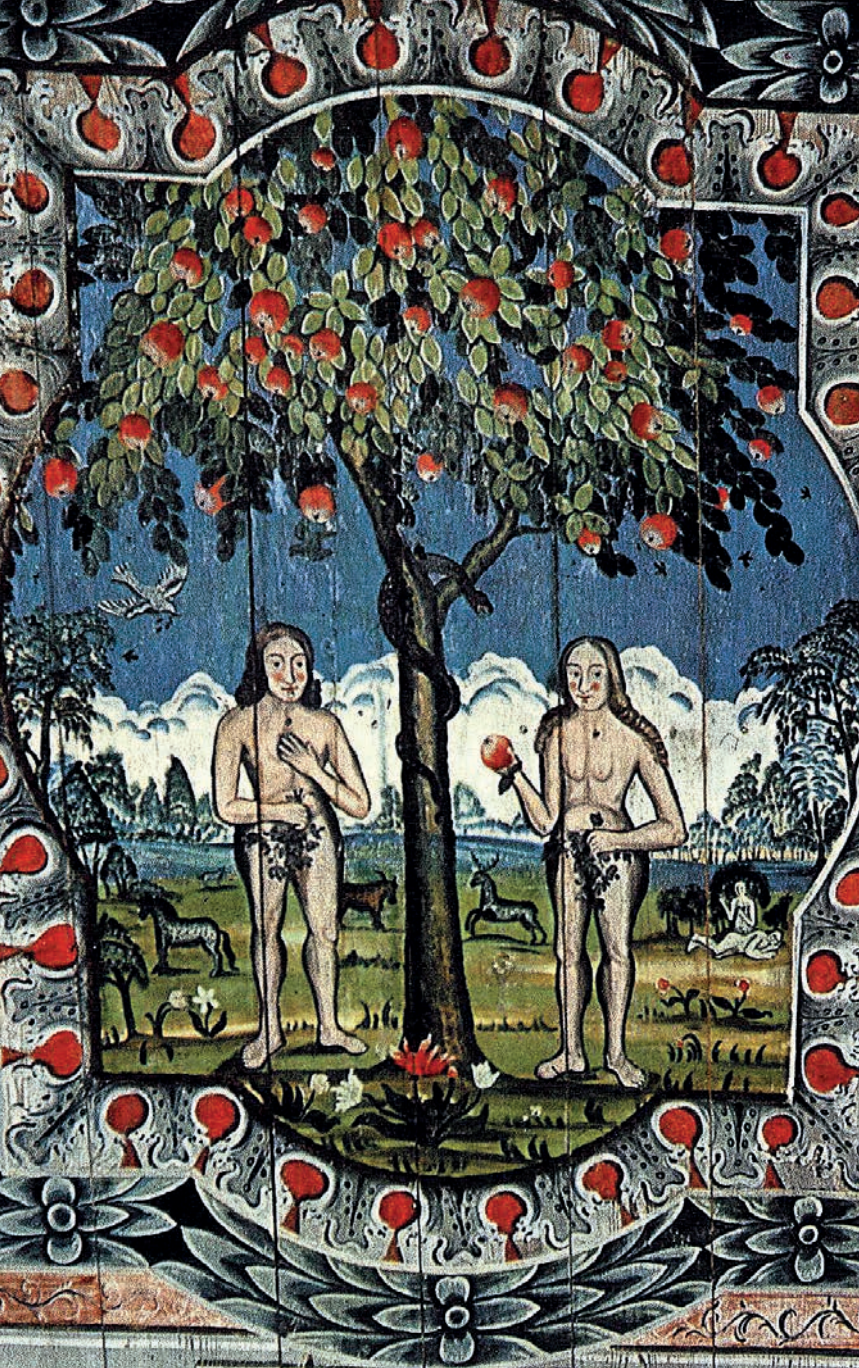
Det är en i hög grad tvärvetenskaplig avhandling som Wojtek Jezierski har skrivit, och den tillhör egentligen lika mycket ämnena sociologi och antropologi som historia i strikt mening. Samtidigt ställer avhandlingen stora krav på sin läsare genom alla referenser till olika teorier och teoretiska begrepp. Boken skulle kunna kritiseras för att den är alltför överlastad med teori, något som även opponenter antydde i samband med disputationen. I artikel 2 medger dessutom författaren själv på ett ställe (s. 27) att texten skulle kunna upplevas som "theoretically overloaded". Ibland blir läsaren förvirrad av att redovisningen hoppar mellan olika klosterexempel, utan att det riktigt framgår vilket kloster som avses. I artikel 2, s. 19, efter att länge ha behandlat Sankt Gallen och dess källtext 'Casus', går författaren plötsligt över till ett exempel från 'Cronica Jocelini de Brakelonda', utan att det av brödtexten framgår att det här är fråga om ett helt annat kloster, nämligen Bury St. Edmunds. Det kanske är väl mycket begärt av läsaren att han eller hon ska veta på förhand vilket kloster 'Cronica' handlar om. I not 66 kan man av den fullständiga titeln på 'Cronica', återgiven såväl på latin som engelska, ändå sluta sig till att det måste vara det engelska klostret som avses. Något som inte gör saken lättare är att noterna i just denna artikel är placerade sist, inte nederst på varje

sida som i de övriga artiklarna. Ett annat problem gäller avhandlingens paginering. Bokens egentliga introduktion har pagineringen 13–78, därefter följer de fyra artiklarna med var sin paginering. Omedelbart efter s. 44 i artikel 4 följer så s. 79–98, som upptar den sammanfattande avslutningen. Detta upplägg kan vid närmare eftertanke förefalla logiskt, men det blir ändå komplicerat för den som snabbt vill orientera sig i boken och gör det onödigt svårt att hänvisa till enskilda sidor i den. Man kan också anmärka på att en del felaktigheter, särskilt i latinet, inte upptäckts vid korrekturläsningen. Det får här räcka med att påpeka den icke existerande ordformen *puerus* (för *puer*) på s. 152 i artikel 3. Avhandlingsspråket är i övrigt engelska, och såvitt denna recensent kan bedöma flyter språket på ett bra sätt.

Avslutningsvis måste framhållas att detta är en spännande avhandling som behandlar aspekter av medeltida klosterliv vilka väl förtjänar att belysas på det grundliga sätt som författaren gör. Jezierski visar tydligt hur moderna teorier kan generera en användbar uppsättning av frågor som kan användas för att undersöka förhållanden under äldre tidsskeden. Framtidens utforskare av medeltida kloster kommer utan tvekan att ha mycket att tacka Wojtek Jezierski för. När det gäller det inre klosterlivets strukturer och mänskliga interaktion utgör hans bok en självklar utgångspunkt.

Peter Ståhl

Fil. dr, redaktör vid
Svenskt Diplomatarium, Riksarkivet
peter.stahl@riksarkivet.se

Bebyggelsehistorisk tidskrift

www.bebyggelsehistoria.org

Manus eller frågor kan skickas till

red@bebyggelsehistoria.org

Författarinstruktioner finns på <http://www.ssp.nu/bht/forfattare.pdf>

Information om utkomna nummer av BHT finns på <http://www.ssp.nu/bht.htm>

Bebyggelsehistorisk tidskrift

är Nordens största vetenskapliga tidskrift inom det bebyggelsehistoriska området. Tidskriften utges med två nummer per år av Föreningen Bebyggelsehistorisk tidskrift och stöds av Vetenskapsrådet. Se också www.bebyggelsehistoria.org

OMSLAGSBILDEN:

Kronhjort i Eriksbergs safaripark, Blekinge. Foto Åsa Ahrland.

BAKSIDESBILDEN:

Edens lustgård. Takmålning från 1769 i Suntaks gamla kyrka, Västergötland. Foto Carl-Filip Mannerstråle.